

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว
ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

โดย

นางสาวนิรมล พงศ์สถาพร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชามานุษยวิทยา

ภาควิชามานุษยวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว
ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

โดย

นางสาวนิรมล พงศ์สถาพร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชามานุษยวิทยา

ภาควิชามานุษยวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**COMMUNITY PARTICIPATION IN TOURISM MANAGEMENT : A CASE STUDY OF
THE PONG MANAO ARCHAEOLOGICAL SITE IN TAMBON HUAY KHUN RAM,
PHATTHANA NIKHOM DISTRICT, LOP BURI PROVINCE.**

By

Niramol Pongsathaporn

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Anthropology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ การมีส่วนร่วมของ
ชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอ
พัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ” เสนอโดย นางสาวนิรมล พงศ์สถาพร เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีวรรณ ผิวนิ่ม

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์รัชฎีรา ยิ้มอำนวย)
...../...../.....

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ชัญญะ วงษ์วิภาค)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีวรรณ ผิวนิ่ม)
...../...../.....

48108203 : MAJOR : ANTHROPOLOGY

KEY WORDS : COMMUNITY PARTICIPATION, TOURISM MANAGEMENT

NIRAMOL PONGSATHAPORN : COMMUNITY PARTICIPATION IN TOURISM MANAGEMENT : A CASE STUDY OF THE PONG MANAO ARCHAEOLOGICAL SITE IN TAMBON HUAY KHUN RAM, PHATTHANA NIKHOM DISTRICT, LOP BURI PROVINCE..

THESIS ADVISOR : ASST. PROF. MANEEWAN PEWNIM, Ph.D. 127 pp.

The research arises from the interests in impacts of tourism in Thailand. Previous studies revealed two major trends in the development of tourism management. First, intensive competition in tourist business results in improvement of basic infrastructures and integrated tourist services on tourist sites. Second, a shift toward sustainable tourism concept results in more emphasis on community participation in tourism management.

Adjustment of historical and archaeological tourist site management is different from other types of tourist sites because the Fine Arts Department is directly involved in policy planning and implementation of these sites. Their management has, in the past, been hampered by bureaucratic red tapes and regulations. However, with the shift toward more local involvement in policy and tourism management community participation are increasingly encouraged with more authority and budgets transferred to local bodies. The prehistoric archaeological site of Pong Manao is one such site that members of the local community have shown serious interest and involvement in its management from the beginning. This research aims to study patterns, characteristics, progresses, factors and limitations of local community participation in tourism management of Pong Manao Archaeological Site in terms of resource managements and administration after the site has been developed into a cultural and archaeological tourist site.

The research found that community participation in this site relied mostly on the work, both formal and informal, of various activity groups to support the development of the village into a tourist attraction site. The formal groups that have direct impact on the local tourism management are: the Archaeology and Nature Preservation Club of Huay Khun Ram in Lop Buri Province and the Youth Tour Guide group. The informal groups that are not directly involved in tourism management but whose activities indirectly support local tourism development are the Hemp Handicraft Groups. The main factors that influence the level of community members' participation in these groups are age, gender and occupation.

Problems and obstacles that hinder community participation in tourism management in Pong Manao Archaeological Site have been partially overcome by the local social systems of kinship, seniority, and mutual interdependence. The tasks of tourism management and administration of at Pong Manao are carried out through the sharing of work according to each member's competency and through the mutual agreement on the part of the Archaeology and Nature Preservation Club members..

Department of Anthropology, Graduate School, Silpakorn University. Academic Year: 2008

Student's signature .....

Thesis Advisor's signature .....

กิตติกรรมประกาศ

ในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ทำให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้ชีวิตเพิ่มขึ้นอีกแง่มุมหนึ่ง แม้ว่าเราจะต้องเหนื่อยกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เข้ามาทุ่มเร้าเพียงใดก็ตาม แต่กำลังใจและความปรารถนาดีจากบุคคลรอบข้างที่มีให้เสมอมาทำให้ ผู้ศึกษามีแรงใจที่จะกลับมาทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้อีกครั้ง ในทุกๆกำลังใจที่ได้รับมานั้นที่จะลืมไม่ได้เลยคือ กำลังใจ และความเมตตากรุณา ของรองศาสตราจารย์ ดร.มณีวรรณ ผิวนิม ผู้ที่ทั้งคอยปลอบและให้ทั้งคำแนะนำที่ดี เพื่อให้ศิษย์คนนี้ตลอดมา

ขอขอบคุณชาวบ้านที่บ้านโป่งมะนาวทุกคนที่ให้ความห่วงหา อาทร และความหวังดีอย่างจริงใจต่อผู้ศึกษา โดยเฉพาะ ครอบครัวของคุณลุงนายก(นายทองดี ภัคดี) และครอบครัวของพี่ไทม(สมหมาย ช่วยณรงค์)ทั้งสองบ้าน ที่ให้ที่พักพิงและคอยดูแล เมื่อผู้ศึกษาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน แม้ว่าจะเป็นช่วงเวลาสั้นๆในชีวิตก็ตาม แต่ความรู้สึกเสมือนตนเองเป็นส่วนหนึ่งของคนในครอบครัว และเป็นลูกหลานคนหมู่บ้านโป่งมะนาวนี้จะติดตามผู้ศึกษาตลอดไป

ขอขอบคุณ เพื่อนร่วมรุ่น ที่เป็นกำลังใจต่อกันมาโดยตลอด และคอยข่มขู่ผู้ศึกษาให้เกิดกำลังใจในการเขียนวิทยานิพนธ์ ในยามที่ท้อที่สุดว่า“พวกเรามีกัน 3 คน ก็ต้องจบพร้อมกันทั้ง 3 คน” อีกทั้งเพื่อนรุ่นพี่รุ่นน้องอีกหลายคนที่คอยช่วยเหลือตลอดมา

อีกบุคคลที่จะลืมไม่ได้ คือ คุณภาคภูมิ อยู่พูล ผู้ที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นแรงผลักดันในการตัดสินใจที่จะศึกษาต่อในระดับปริญญาโทมาบัณฑิตและคอยเป็นกำลังใจให้มา โดยตลอดตั้งแต่รู้จัก และรู้จักกันมา ขอขอบคุณกับทุกสิ่ง ทุกอย่างที่ทำให้กันมา ทั้งความอดทน ความเข้าใจ ความยอมรับที่มีให้เสมอมา

ในทุกกำลังใจที่ได้รับมานั้นกำลังใจจากที่บ้านที่มี คุณพ่อและคุณแม่ เป็นกำลังใจที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่ทำให้ลูกสาวคนนี้มีกำลังใจสู้กับอุปสรรคทั้งมวลที่เข้ามา ไม่ว่าจะจากภายนอกกาย และ จากภายในใจตนเอง ทำให้ลูกรู้ว่า ท้อได้แต่ห้ามถอย ให้ความเข้าใจต่อสิ่งที่ลูกกำลังเผชิญอยู่ที่ชายน้ำองชายที่แสนดี ที่ช่วยให้สามารถก้าวผ่านวิกฤตการณ์ทางจิตใจมาได้ ทำให้ลูกคนนี้กล้าเผชิญหน้ากับปัญหา และทำอย่างดีที่สุดเท่าที่กำลังตนเองจะสามารถทำได้ และยอมรับผลของการกระทำนั้นแม้ว่าจะต้องพบกับความผิดหวัง แต่ก็ได้ภูมิใจที่ได้ทำอย่างเต็มที่แล้ว

ในทุกๆกำลังใจที่ได้รับมาอย่างมากมายที่ไม่สามารถกล่าวขอบคุณได้หมดคนนั้น ล้วนแต่เป็นแรงผลักดัน ให้ผู้ศึกษาพร้อมเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคที่เข้ามาในชีวิตอย่างมีสติ และมีปัญญา ขอขอบคุณทุกคนจากใจจริงค่ะ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	9
ขอบเขตของการวิจัย.....	9
ขั้นตอนการศึกษา.....	9
ระเบียบวิธีวิจัย.....	9
แนวความคิด ทฤษฎี วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	11
แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	12
วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	14
คำศัพท์เฉพาะ.....	24
2 สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน โป่งมะนาว ต.ห้วยขุนราม อ.พัฒนานิคม จ.ลพบุรี.....	27
ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน โป่งมะนาว.....	27
ที่ตั้งและอาณาเขต.....	28
การคมนาคม.....	28
สภาพภูมิประเทศ	29
ระบบสาธารณูปโภค.....	30
สภาพชุมชน.....	32
ระบบเครือญาติ.....	35
ศาสนาและความเชื่อ.....	37
เศรษฐกิจและอาชีพ.....	44
3 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี.....	49
ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมก่อนที่จะเกิดชมรมอนุรักษ์	

บทที่	หน้า
แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี.....	50
ความร่วมมือของคนในชุมชนต่อการสร้างบ้านพัก ที่อยู่อาศัย.....	50
ความร่วมมือในการเดินทาง เพื่อการติดต่อกับชุมชนภายนอก.....	51
ความร่วมมือในการสร้างวัดโป่งมะนาว.....	52
ความร่วมมือในการสร้างโรงเรียนระดับประถม ประจำหมู่บ้าน.....	55
ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมต่อแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว	
ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี.....	57
การมีส่วนร่วมในขณะที่มีการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุภายในวัดโป่งมะนาว.	57
การมีส่วนร่วมในชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ	
ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี.....	59
การมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวในการจัดการแหล่งโบราณคดี..	61
การมีส่วนร่วมในกลุ่มกิจกรรมต่างๆ.....	67
กลุ่มแม่บ้าน.....	67
กลุ่มยุวมัคคุเทศก์.....	68
กลุ่มหัตถกรรม.....	70
ผู้นำ/แกนนำในชุมชน.....	72
ความเปลี่ยนแปลงเมื่อบ้านโป่งมะนาวพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว.....	75
ด้านสังคม.....	75
ด้านสาธารณสุข.....	75
ด้านอาชีพ.....	76
ผลกระทบในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ต่อความสัมพันธ์	
และความร่วมมือ.....	76
4 วิเคราะห์ และสรุป.....	79
แนวความคิดการมีส่วนร่วม.....	79
ลักษณะการมีส่วนร่วม.....	80
รูปแบบการมีส่วนร่วม.....	80
ขั้นตอนและกระบวนการมีส่วนร่วม.....	81
ปัจจัยการมีส่วนร่วม.....	83

	หน้า
สรุป.....	87
ข้อเสนอแนะ.....	90
ข้อเสนอแนะต่อชุมชน.....	90
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	90
ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป.....	91
บรรณานุกรม.....	92
ภาคผนวก.....	99
ภาคผนวก ก โครงการและงบประมาณเพื่อพัฒนาหมู่บ้านโป่งมะนาวให้เป็น แหล่งท่องเที่ยว.....	100
ภาคผนวก ข สรุปความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมบางประการของคนก่อนประวัติศาสตร์ที่..	107
ประวัติผู้วิจัย.....	127

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	บ้านรุ่นแรกที่มีการปลูกสร้างในหมู่บ้านโป่งมะนาว เป็นบ้านชั้นเดียวมีใต้ถุนยกพื้นสูง...	33
2	สภาพภายในบ้านที่โล่งมีลักษณะเป็นห้องเอนกประสงค์.....	34
3	บ้านชั้นเดียวใต้ถุนสูงที่ก่อผนังกันใต้ถุนบ้าน ทำให้กลายเป็นบ้านสองชั้น.....	34
4	บ้านรุ่นใหม่ทีปลูกสร้างในหมู่บ้านโป่งมะนาว.....	35
5	การเจรจาสู่ขอที่มีการเชิญผู้ใหญ่ในหมู่บ้านมาร่วมเป็นสักขีพยาน.....	36
6	กลุ่มผู้สูงอายุในหมู่บ้านโป่งมะนาวอยู่ถือศีลที่วัดในช่วงวันเข้าพรรษา.....	38
7	เจ้าบ้านถวายสำหรับบูชาพระพุทธรูป และบรรพบุรุษในวันพระ.....	39
8	เจ้าบ้านถวายสำหรับบูชาพระภูมิ และเจ้าที่ ในวันพระ.....	39
9	ศาลปู่-ตาของหมู่บ้านโป่งมะนาว ที่ย้ายมาตั้งอยู่ริมถนนในหมู่บ้าน.....	40
10	ศาลปู่โสมตั้งอยู่ที่วัดโป่งมะนาว.....	40
11	ลูกสาวกวนประจำหมู่บ้านโป่งมะนาวกำลังถวายสำหรับในวัดพระใหญ่.....	41
12	กลุ่มแกนนำของหมู่บ้านรวมตัวกันเป็นตัวแทนทำมาตราบังสกุลให้กับโครงการกระดูกใน หลุมชุดคันที่ 2 ในวันสงกรานต์.....	43
13	คนในหมู่บ้านนำมารับให้กับโครงการกระดูกในหลุมชุดคันที่1 ในวันพระใหญ่.....	44
14	เด็กในหมู่บ้านโป่งมะนาวช่วยพ่อ-แม่เลี้ยงวัว ด้วยการนำฟางแห้งผสมกับอาหารสำเร็จ รูปให้วัวกิน.....	46
15	ไร่อ้อยในหมู่บ้านโป่งมะนาว.....	47
16	ถ่ายทางอากาศแสดงที่ตั้งของหมู่บ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี.....	48

ภาพที่	หน้า
17	กลุ่มขุวมัคคุเทศก์นำชมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวชม..... 70
18	สมาชิกในกลุ่มหัตถกรรมรวมตัวกันเพื่อถักผลิตภัณฑ์จากเชือกปอไว้จำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว..... 71
19	กลุ่มแกนนำหมู่บ้านเข้าร่วมประชุมกัน..... 73
20	แผนผังแสดงตำแหน่งของหลุมขุดค้นทั้ง 10 หลุม ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว..... 107
21	ตัวอย่างที่ฝังศพที่มีภาชนะดินเผาที่ถูกรังไฟจนให้แตกปูลงอยู่ข้างใต้..... 112
22	ร่องรอยปูนดินเหนียวและก้อนหินทับบนปูนดินของฝังศพหมายเลข 1 ในหลุมขุดค้นหมายเลข 2 ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว..... 113
23	เครื่องประดับทำจากกระดองส่วนหน้าอกของเต่า..... 114
24	โครงกระดูกคนในที่ฝังศพหมายเลข 8..... 114
25	โครงกระดูกคนในที่ฝังศพหมายเลข 8..... 115
26	ต่างหู..... 115
27	ลูกปัดแก้ว..... 116
28	ภาชนะบรรจุศพทารกใบที่ 1..... 116
29	ภาชนะบรรจุศพทารกใบที่ 2..... 117
30	ภาชนะบรรจุศพทารก..... 117
31	ที่ฝังศพหมายเลข 7..... 118
32	ใบหอกทำด้วยโลหะ 2 ชนิด..... 118
33	ใบหอกสำริดพบในชั้นวัฒนธรรมสมัยต้นที่แหล่งโบราณคดีบ้าน..... 118
34	ใบหอกเหล็กถูกรังไฟจนแตก..... 119
35	ที่ฝังศพจุดหนึ่งของแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี. 119

ภาพที่	หน้า
36	ใบหอกทำด้วยโลหะ 2 ชนิด พบในที่ฝังศพหมายเลข 7 หลุมขุดค้นหมายเลข 4..... 120
37	บริเวณจุดต่อระหว่างส่วนบ้องที่ทำด้วยสำริดสำริดและคมหอก..... 120
38	ใบหอกทำด้วยโลหะ 2 ชนิดที่พบในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง..... 121
39	ขวานหินขัดและลูกปัดทำจากเปลือกหอยทะเลพบในการขุดค้นที่บ้านโป่งมะนาว..... 123
40	กำไลข้อมือทำจากเปลือกหอยทะเล พบที่บ้านโป่งมะนาว..... 123
41	ตัวอย่างของภาชนะดินเผาบางรูปทรง พบในที่ฝังศพคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่ง โบราณคดีบ้านโป่งมะนาว..... 124
42	ตัวอย่างโบราณวัตถุชิ้นพิเศษ ที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว..... 125

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

จากการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการไปในพัฒนาทิศทางเดียว คือการพัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญขึ้นในสังคมไทย คนในชนบทกลายเป็นแรงงานภาคการเกษตร และในส่วนใหญ่ที่ไม่มีที่ดินทำกินต้องกลายเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม เป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจของประเทศ ระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมถูกแทนที่ด้วยการเกษตรแผนใหม่ และทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่แต่เดิมเป็นสาธารณะที่ชุมชนแต่ละชุมชนมีอยู่ร่วมกัน ถูกแย่งชิงไปเป็นการจัดการโดยภาครัฐ ชุมชนถูกกันสีหรือออกไป “..ภายใต้กระบวนการพัฒนาที่เน้นทิศทางเดียว ชุมชนและธรรมชาติถูกมองอย่างไร้ค่า มนุษย์ถูกลดคุณค่าลงเป็นเพียงแรงงาน ธรรมชาติเป็นเพียงที่ดิน ชุมชนและสถาบันสังคมกลายเป็นเพียงส่วนหนึ่งของตลาด และความสำเร็จทางเศรษฐกิจเป็นเพียงการเจริญเติบโตเท่านั้น ในโลกซึ่งธรรมชาติและชุมชนถูกย่ำยีจนเปราะบางและเสื่อมโทรม..” (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2543 : 43)

การพัฒนากระแสหลักโดยที่ไม่สนใจรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมทำให้เกิดผลกระทบทางสังคม ดังจากกรณีของชาวปกากะญอที่เงินทุนทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องของการจัดการทรัพยากร ตลอดจนประเพณีความเชื่อ ตำนาน และเรื่องเล่าต่างๆ มานำเสนอเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมในกระบวนการต่อสู้กับภาพลักษณ์ที่รัฐหยิบยื่นยึดเยียดให้กับ “ชาวเขา” ว่าเป็นคนโง่ และทำลายป่า ปกากะญอแปลงทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ เพื่อสร้าง “ตัวตน” และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านสื่อมวลชน สารคดี งานวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ให้สังคมมองเห็นว่าอัตลักษณ์ดังกล่าว จึงทำให้ชาวปกากะญอสามารถเปิดพื้นที่ทางสังคมและยืนยันศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์เพื่อตอบโต้ภาพลักษณ์และข้อกล่าวหาของรัฐและชนกลุ่มอื่นๆ และสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนของตน (ยศ สันตสมบัติ 2545 : 105)

การสร้างอัตลักษณ์ของชาวปกากะญอ เป็นส่วนหนึ่งของการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อใช้ต่อรองกับอำนาจทางภาครัฐ และการพัฒนากระแสหลัก การมีส่วนร่วมเช่นนี้เกิดขึ้นกับหลายชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของภาครัฐ โดยเฉพาะในกรณีการจัดการทรัพยากรทางน้ำโดยการสร้างเขื่อนซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบกับชุมชน โดยรอบเขื่อนทั้งในพื้นที่ต้นเขื่อนและท้ายเขื่อน และ

ในกรณีการจัดการทรัพยากรป่าด้วยการกำหนดเป็นเขตป่าสงวน ซึ่งเป็นผลให้ชุมชนที่เคยอยู่อาศัยในป่าดำรงชีวิตด้วยการหาของป่า ไม่สามารถที่จะดำรงวิถีชีวิตดั้งเดิมได้ ด้วยการจัดการทรัพยากรในกรณีต่างๆของภาครัฐล้วนสร้างให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อการดำรงชีวิตและสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมดั้งเดิม จึงเกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มและการเรียกร้อง ให้ภาครัฐเข้าใจถึงปัญหาเพื่อวิธีการแก้ปัญหาที่ตรงประเด็นด้วยกระบวนการเรียกร้องในสิทธิของชุมชนที่มีความต้องการต่อการจัดการทรัพยากรของตนเอง ส่งผลให้ภาครัฐต้องสนใจและให้ความสำคัญต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้น

การมีส่วนร่วมของประชาชนปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่5(2522-2529) เป็นต้นมา และรัฐ ได้ใช้การมีส่วนร่วมนี้เป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้าร่วมโครงการของรัฐ โดยที่คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมมีจำนวนมากแต่ก็ไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งในแง่การเมืองการปกครองที่เห็นว่าการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวชนบท เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังอาจเป็นการปูพื้นฐานมั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นได้ ในบั้นปลายและได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเริ่มต้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่องๆไป เช่น การสร้างแหล่งกักเก็บน้ำฝน การศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้น ข้อสำคัญกิจกรรมเหล่านี้ จะต้องสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน (ถวิลวดี บุรีกุล2548 : 1)

หลักการหรือแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนประชาชน (Public Participation) ในการจัดการทรัพยากรเป็นหลักที่ได้รับการยอมรับทั้งในระดับภายในและระหว่างประเทศว่าเป็นหลักการสำคัญในการพัฒนาแบบยั่งยืน ในคำประกาศริโอ(Rio Declartion on Environment and Development) และในแผนปฏิบัติการ21(Agenda 21) ซึ่งเป็นเอกสารที่นานาประเทศยอมรับในการประชุมสิ่งแวดล้อมโลกที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อปี พ.ศ.2535 ได้กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่มในกระบวนการตัดสินใจของรัฐ โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และการพัฒนา อันรวมถึงกลุ่มคนที่เป็นสตรี ประชาชนและชุมชนท้องถิ่น (Indigenous People and Their Communities)...การที่รัฐไม่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและอย่างยั่งยืน ได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวและความตระหนักในศักยภาพของชุมชน(อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2543 : 367) ในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นมากขึ้น

ในความพยายามที่จะสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐและประชาชนขึ้นมานั้นต้องอาศัยความจริงใจและการทำความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนอย่างจริงจัง ในงานศึกษา

หลายงานเน้นให้เห็นถึงความตั้งใจของชุมชนในการเข้ามีส่วนร่วมต่อการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นที่แต่ละชุมชนมีอยู่ ทั้งนี้เพื่อแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรที่มาจากภาครัฐเป็นสำคัญ แต่ในการมีส่วนร่วมนั้น ..มีข้อน่าสังเกตว่า ข้อเสนอในการแก้ปัญหาบางครั้ง ไม่ได้ตั้งอยู่บนเหตุผลจากการศึกษาอย่างแท้จริง แต่ตั้งอยู่บนอคติของผู้ศึกษาเอง เช่น การผูกติดอยู่กับวิธีคิดที่ให้ความสำคัญแต่เฉพาะกับการเกษตรแบบถาวรเท่านั้น ทำให้มองการทำไร่แบบย้ายที่บนที่สูง(ไร่เลื่อนลอย) แต่ในด้านลบทั้งๆที่ไม่มีผลการวิจัยใดยืนยันอย่างชัดเจนว่า การทำไร่แบบย้ายที่ทุกประเภททำลายทรัพยากรบนที่สูงจริงทั้งหมด ขณะเดียวกันข้อเสนอต่างๆ ก็ไม่ได้คำนึงถึงเงื่อนไขและความซับซ้อนทางสังคมและวัฒนธรรมเท่าที่ควร ทำให้หน่วยงานที่รับข้อเสนอไปกำหนดนโยบายเพื่อการปฏิบัติการ ต้องเผชิญกับภาวะล้มเหลวของนโยบายอยู่เสมอๆดังจะเห็นได้จากการเสื่อมโทรมและสูญเสียทรัพยากรมีอัตราเพิ่มสูงขึ้นตลอดเวลา(อานันท์ กาญจนพันธุ์2543 : 9)

การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชน หากชุมชนไม่มีความเข้มแข็งการมีส่วนร่วมก็จะเกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นนโยบายจากภาครัฐเข้ามาควบคุมดูแล โดยที่ไม่สามารถเป็นผู้กำหนดนโยบายและทิศทางการจัดการด้วยชุมชนเอง ซึ่งรูปแบบของการมีส่วนร่วมในสังคมไทยดั้งเดิมนั้น เกิดขึ้นในลักษณะการขอแรง หรือแลกเปลี่ยนแรงงาน เป็นการช่วยเหลือพึ่งพาตนเองในสังคมระดับชุมชน สามารถพบได้ในการขอแรงในการสร้างบ้าน ขอแรงหรือแลกเปลี่ยนในการเริ่มต้นเพาะปลูกจนถึงเก็บเกี่ยวผลผลิต นอกจากนี้การมีส่วนร่วมของชุมชนที่ร่วมกันทำเพื่อสาธารณะประโยชน์ของชุมชนตนเอง โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการทำบุญในพุทธศาสนา ซึ่งชาวบ้านทุกคนถือว่าเป็นการสร้างบุญให้กับตนเองเพื่อการสะสมผลบุญไว้ในอนาคต ในขณะที่การมีส่วนร่วมในปัจจุบันเน้นไปที่การควบคุมสภาพสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวเองเป็นหลัก ดังนั้นในสังคมเมือง และสังคมชนบทจะมีจุดเด่นในการมีส่วนร่วมที่เหมือนกัน คือต้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะช่วยให้คุณภาพชีวิตของตนเองดีขึ้น เช่น สังคมเมืองต้องการมีส่วนร่วมในการควบคุมมลพิษ ทั้งมลพิษจากอากาศ ดิน น้ำ ซึ่งเป็นที่มาทำให้เกิดปัญหาทางสุขภาพอนามัย ส่วนในสังคมชนบทต้องการมีส่วนร่วมในการบริหารทรัพยากรของท้องถิ่นด้วยตนเอง ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำและแหล่งอาหาร เช่น ในป่าชุมชน เป็นต้น เมื่อชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ทรัพยากรในท้องถิ่น บางชนิดสามารถสร้างรายได้ให้แก่ท้องถิ่น โดยเฉพาะทรัพยากรที่เป็น ประเภทสถานที่ทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ที่ถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และวัฒนธรรม เช่น อุทยานแห่งชาติ ทั้งที่เป็นเขตป่าไม้ เขตชายทะเล และเขตประวัติศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งแต่เดิมการบริหารจัดการ ถูกกำหนดโดยภาครัฐ ประชาชนเป็นเพียงพ่อค้า แม่ค้าขายของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยวตามสถานที่ ที่ถูกจัดไว้ให้อยู่ในบริเวณ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ

การท่องเที่ยวกลายเป็นหนึ่งในกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในสมัยรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นับตั้งแต่นั้นมารัฐบาลทุกรัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมาโดยตลอด ด้วยความเชื่อว่าเป็นอุตสาหกรรมที่มีต้นทุนในการผลิตต่ำ แต่ผลตอบแทนสูง ซึ่งต้นทุนของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวคือแหล่งธรรมชาติ แหล่งโบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คน เป็นวัตถุดิบที่มีอยู่แล้วไม่ต้องสร้างขึ้นใหม่ โดยมุ่งเน้นให้เกิดการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ด้วยการวางนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ดังนั้นอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของไทยที่ผ่านมามีได้ให้ความสำคัญด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยใช้จำนวนนักท่องเที่ยว ระยะเวลาที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยว และการใช้จ่ายเมื่อมาเที่ยวเป็นหลักในการพิจารณาผลของความสำเร็จของสถานที่ท่องเที่ยวเหล่านั้นๆ (สุชาติ วรระmani 2542 : 3-7) และมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เกิดการลงทุนในภาคเอกชน ทำให้การท่องเที่ยวของไทยเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง

จากการเติบโตทางด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เพราะถูกใช้เป็นตัวหนุนของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ยิ่งจังหวัดที่มีการเน้นอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ เช่น จังหวัดภูเก็ต จังหวัดชลบุรี จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น จังหวัดเหล่านี้ต่างส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยไม่พิจารณาถึงศักยภาพความพร้อมของคนในท้องถิ่นในการรองรับ และรับมือนักท่องเที่ยวที่จะเข้ามาส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว ในความเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลกระทบต่อทั้งด้านดี และด้านลบดังนี้

ผลกระทบด้านดี การจัดการท่องเที่ยวก่อให้เกิดการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการต่างๆ รวมถึงการบริการด้านสังคมอื่นๆ ได้รับการสนับสนุนเพื่อรองรับ กิจกรรมของการท่องเที่ยว (สุรีย์ บุญญาพงษ์ 2539 : 1) ส่งเสริมการสร้างอาชีพเพื่อรองรับการท่องเที่ยวทำให้รายได้ของประชาชนเพิ่มสูงขึ้น

ผลกระทบด้านลบ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณีและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวได้นำเอาวัฒนธรรม ที่ขัดแย้งกับสังคมไทยเข้ามาประพุดิทั้งในด้านการแต่งกายและความประพฤติต่างกันระหว่างชายหญิงในสาธารณะ (พงษ์อนันต์ สรรพานิช 2526 : 2) และยังก่อให้เกิดการละทิ้งวิถีชีวิตดั้งเดิม เช่น ชาวม้งบนคอยปุยเลิกทำงานในไร่มาขายของที่ระลึกให้นักท่องเที่ยวแทน ข้าวของที่ใช้ในบ้านในชีวิตประจำวันกลายเป็นสินค้าที่ระลึก (พลอยศรี โปราณนันท 2532 : 83-90) นอกจากนี้ยังก่อเกิดมลพิษด้านต่าง ๆ ต่อชุมชนรอบแหล่งท่องเที่ยว เช่น ปัญหาขยะมูลฝอย เสียงดังรบกวน และก่อเกิดปัญหาค่าครองชีพสูง ส่งผลตามมาซึ่ง

ปัญหาอาชญากรรม โสเภณี การพนัน กลุ่มผู้มีอิทธิพล ค่านิยมที่ความเชื่อเปลี่ยนแปลงประเพณี วิถีชีวิตดั้งเดิม ถูกมองว่าเป็นสิ่งล้าหลัง ความหมายของพิธีกรรม ประเพณี วิถีชีวิต ถูกบิดพลิ้วจากคุณค่าความเชื่อ (ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์ 2539 : 32-42)จนเป็นเพียงการแสดงให้นักท่องเที่ยวชม

จากปัญหาผลกระทบของการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ส่งผลให้เกิดการปรับตัวด้านการท่องเที่ยวในสองลักษณะ คือ 1. การแข่งขันด้านการท่องเที่ยวที่สูงขึ้น โดยสร้างความพร้อมและครบวงจรในแหล่งท่องเที่ยว เช่น การลอยโคมเป็นประเพณีของภาคเหนือ ได้ถูกนำมาใช้ดึงดูดนักท่องเที่ยวในจังหวัดที่มีเขตติดต่อกทะเล ด้วยเช่นกันแต่เป็นไปเพื่อการสร้างความสนุกสนานและสวยงามให้กับนักท่องเที่ยวเป็นหลัก หรือ การท่องเที่ยวทางภาคเหนือเดิมที่เน้นเกี่ยวกับธรรมชาติ ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิต ได้สร้างอควาเลียมสัตว์น้ำทะเลที่จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อรองรับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่หรือทางจังหวัดอื่นๆในภาคเหนือ ที่มีความต้องการเข้าชมอควาเลียมสัตว์น้ำทะเลในจังหวัดติดทะเล ก็ไม่จำเป็นต้องเดินทางไป และแหล่งท่องเที่ยวบางได้พัฒนาความสะดวกสบายความด้านสาธารณูปโภคทุกวงจรมาให้กับนักท่องเที่ยว เช่น นักท่องเที่ยวสามารถท่องเที่ยวพักผ่อนไปพร้อมรับรักษาสุขภาพ ตามโปรแกรมสปา ที่พัฒนามาจากการนวดแผนไทย 2. การปรับตัวในด้านการท่องเที่ยวยั่งยืน ที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการด้านการท่องเที่ยวของชุมชนเอง โดยเน้นการสร้างอัตลักษณ์ของตนกับการท่องเที่ยว เช่น ในเขตอุทยานแห่งชาติจากเดิมจะมีเพียงเจ้าหน้าที่ป่าไม้เท่านั้น ให้การดูแลนักท่องเที่ยว ก็มีการส่งเสริมการร่วมกลุ่มกันของคนในพื้นที่ เพื่อเป็นมัคคุเทศก์นำทางในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นส่วนมาก

การเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดรูปแบบการท่องเที่ยวยั่งยืน ที่สามารถพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวไปพร้อมกับการสร้างรายได้และจิตสำนึกของทั้งนักท่องเที่ยว และชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ของแหล่งท่องเที่ยวนั้นๆ รักษาให้สถานที่ท่องเที่ยวคงอยู่ ลดการผลกระทบด้านลบที่จะเกิดขึ้นกับแหล่งท่องเที่ยว ทั้งจากแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต แหล่งท่องเที่ยวหลายที่ที่ได้รับแรงสนับสนุนจากภาครัฐ เพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ และแหล่งท่องเที่ยวอีกหลายแห่งที่ได้รับผลกระทบด้านลบต่อสังคม วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อค่านิยม และวิถีชีวิตของท้องถิ่น จากการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ผ่านมาเป็นแรงผลักดันให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของการท่องเที่ยวในท้องถิ่น ทั้งเพื่อแก้ไขปัญหาผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้น และเป็นการสร้างนโยบายการตลาดของแหล่งท่องเที่ยวให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้เหมือนเดิม ซึ่งการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยวนั้น ส่วนมากเกิดขึ้นกับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและแหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม และวิถีชีวิตเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีลักษณะของการมี

ส่วนร่วมที่แตกต่างกัน คือแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ส่วนใหญ่ได้รับนโยบายมาจากภาครัฐให้คนในท้องถิ่นของแหล่งท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว แต่จะอยู่ในรูปแบบปฏิบัติตามคำสั่งหรือคำแนะนำจากภาครัฐ ในขณะที่แหล่งท่องเที่ยวด้านศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตสามารถกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับการจัดการการท่องเที่ยวได้มากเพราะเป็นเจ้าของวัดอุทิศของการท่องเที่ยวที่ คนที่อยู่ในหมู่บ้าน กิจกรรมในชีวิตประจำวัน ถูกนำมาเป็นองค์ประกอบในการส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน แตกต่างจากเดิมที่นักท่องเที่ยวเข้ามาในหมู่บ้านเพียงเพื่อมาชมการแสดงและซื้อของที่ระลึกเท่านั้น ได้เปลี่ยนแปลงให้นักท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของในวัฒนธรรมประเพณีเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาสัมผัสเรียนรู้เพื่อเข้าใจในวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน

ความพยายามของท้องถิ่นในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยว ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต ทั้งนอกเมืองและในเมือง ต่างพยายามพัฒนาและปรับตัวให้ตอบสนองกับความต้องการของนักท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวทางโบราณสถานก็มีการปรับตัวน้อยมาก เมื่อเทียบกับแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ทั้งที่แหล่งท่องเที่ยวทางโบราณสถาน เป็นการสะท้อนถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของประเทศไทย ที่นักท่องเที่ยวต่างชาติให้ความสนใจได้ไปเที่ยวชมแหล่งโบราณสถานที่เป็นประวัติศาสตร์ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์เขาพนมรุ้ง เป็นต้น ส่วนนักท่องเที่ยวชาวไทยนิยมเที่ยวในแหล่งโบราณสถานที่เป็นวัดไม่ร้างเพื่อการเคารพบูชาขอความเป็นสิริมงคลและโชคลาภเป็นส่วนมาก แต่เนื่องด้วยข้อจำกัดของโบราณสถาน และแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ ถือเป็นสมบัติของชาติ มีกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานที่มีอำนาจสิทธิขาดในการดูแล ภายใต้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่2)พ.ศ.2539 ซึ่งมีหลักและกฎเกณฑ์ที่ตายตัวในการดูแล เป็นข้อจำกัดในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ แต่อย่างไรก็ตามได้มีการพัฒนาในด้านรูปแบบการนำเสนอให้ดึงดูดนักท่องเที่ยวมากขึ้น ด้วยการสร้างความประทับใจในการนำเสนอ เช่นการจัดแสดงแสงสีเสียง การใช้เยาวชนเป็นอาสาสมัครผู้แทนมัคคุเทศก์ผู้ใหญ่ที่เป็นเจ้าหน้าที่ของราชการ ซึ่งรูปแบบการนำเสนอเหล่านี้ล้วน เป็นการปรับตัวเพื่อให้เกิดความน่าสนใจดึงดูดนักท่องเที่ยว

ในปัจจุบันท้องถิ่นมีความต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โบราณสถานมักมีปัญญาที่เกิดขึ้น คือการขาดความรู้ทางด้านโบราณคดี ซึ่งจะส่งผลมาจากกรณีที่หน่วยงานของรัฐ ละเลยในการให้ความรู้ความเข้าใจกับคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วน

ร่วม ในการอนุรักษ์รักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม ทำให้ท้องถิ่นไม่สามารถเข้าถึงองค์ความรู้ทาง โบราณคดี และไม่เข้าใจในวิธีการจัดการดูแลรักษาและการจัดการการท่องเที่ยวในแหล่ง โบราณสถาน ปัญหาเหล่านี้กรมศิลปากรพยายามที่จะให้ความรู้กับคนในท้องถิ่นด้วยการจัดทำ โครงการอาสาสมัครต่างๆ เพื่อส่งให้ความรู้กับท้องถิ่นที่มีแหล่งโบราณสถาน แต่ก็ยังเป็นการให้ คู่มือในเบื้องต้นมุ่งเน้นที่การถากถางต้นไม้ และไม่ให้คนเข้าไปลักลอบขุดหาโบราณวัตถุเป็นหลัก หากมีการพบที่เกิดสิ่งผิดปกติใดๆเกิดขึ้นกับโบราณสถานต้องแจ้งให้กับหน่วยงานของกรม ศิลปากรตามภูมิภาคต่างๆรับรู้ และเข้ามาดำเนินการ แต่ไม่สามารถดำเนินการเองได้โดยทันที จะ เห็นได้ว่าการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนนั้นเกิดขึ้นอย่างน้อยมาก และเป็นไปอย่างผิวเผิน เกิด จากการที่ภาครัฐเห็นว่าคนในท้องถิ่นยังไม่มีความพร้อมพอที่จะดูแลแหล่งโบราณสถาน

ในการเข้ามามีส่วนร่วมของหน่วยงาน และคนในท้องถิ่นนั้นกับการจัดการการท่องเที่ยว ในแหล่งโบราณคดีมีปรากฏอยู่น้อยมาก เพราะข้อกำหนดของกฎหมายและตัวแหล่งโบราณสถาน ที่ ต้องการการดูแลเป็นพิเศษต่างจากอาคารบ้านเรือนทั่วไป จนมีนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ออกเป็นพระราชบัญญัติการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นในปี พ.ศ. 2542 หลายท้องถิ่นได้เริ่มมีการขอ เข้ามาดูแลแหล่งโบราณสถานเอง เพื่อพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสร้างรายได้ให้กับท้องถิ่น เช่น เวียงกุมกาม จังหวัดเชียงใหม่ ภายหลังที่กรมศิลปากรได้ดำเนินงานด้านวิชาการโบราณคดีและ อนุรักษ์โบราณสถาน และได้มีการจัดสร้างอาคารศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยวเวียงกุมกามแล้วเสร็จ ท้องถิ่นได้เข้ามาดูแลบริหารจัดการการท่องเที่ยวในแหล่งโบราณสถานเวียงกุมกามเอง เกิดปัญหา เรื่องความรู้ที่ชาวบ้านไม่สามารถนำชมแหล่งโบราณสถานได้ ซึ่งหน่วยงานของกรมศิลปากรก็ได้ จัดอบรมให้เพื่อที่ชาวบ้านสามารถเป็นมัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวชมแหล่งโบราณสถานได้

ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกหมู่บ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรีเป็นพื้นที่วิจัย เพื่อศึกษารูปแบบ ลักษณะ ขั้นตอน ปัจจัย และข้อจำกัดการมีส่วนร่วม ของคนในพื้นที่หมู่บ้านโป่งมะนาว ต่อการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ภายหลังพัฒนาหมู่บ้าน โป่งมะนาวเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และโบราณคดี ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ การท่องเที่ยวและการมีส่วนร่วมของชุมชน

แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวได้ถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชน ทำให้ หมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นที่รู้จักในทั้งจากนักวิชาการ นักเรียน นักศึกษาวิจัยทางโบราณคดีและ ประวัติศาสตร์ และนักท่องเที่ยวโดยทั่วไป เมื่อนักท่องเที่ยวเข้าไปยังหมู่บ้านที่ไม่เคยต้องต้อนรับ บุคคลภายนอกที่ไม่มีปฏิสัมพันธ์กับคนในหมู่บ้านคนใดคนหนึ่งเป็นการส่วนตัวย่อมต้องเกิดการ ปรับตัวเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว ทั้งที่เข้ามาเพื่อหาความรู้ของกลุ่มนักวิชาการ นักเรียน นักศึกษา ทั้ง

ที่เข้ามาเพื่อท่องเที่ยวบันเทิงใจ หรือนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเพื่อแสวงหาโชคลาภ อันนำมาซึ่งการส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในหมู่บ้าน เพื่อความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี อีกทั้งยังก่อให้เกิดอาชีพเพื่อรองรับการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่หมู่บ้านโป่งมะนาว เกิดการมีส่วนร่วม ทั้งโดยตรงและทางอ้อม อีกทั้งระยะเวลาในช่วงที่เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมของคนจำนวนมากนั้นน่าจะเกิดขึ้นในช่วงแรกของการเริ่มพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เพราะเกิดจากความต้องการของคนในหมู่บ้านในการพัฒนา อีกทั้งเป็นช่วงเวลาที่ยังไม่เห็นถึงความสำคัญในการให้งบประมาณในการพัฒนาและส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เมื่อภาครัฐให้ความสนใจคนในหมู่บ้านบางส่วนมีความคิดว่าควรเป็นหน้าที่ของภาครัฐที่สมควรจะเข้ามาจัดการพัฒนาหมู่บ้านให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อไป

ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาการจัดการแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และในอนาคตมีแนวโน้มที่จะเติบโตขึ้นเป็นเครือข่ายมากขึ้น ทั้งนี้รูปแบบของการจัดการโดยชุมชนถูกคาดหวังว่าจะเป็นการจัดการท่องเที่ยวแบบหนึ่งที่มีศักยภาพ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการและสนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในขณะเดียวกันก็เกิดประโยชน์แก่เศรษฐกิจชุมชนของคนในท้องถิ่นอีกด้านหนึ่งด้วย นอกจากนี้หากมองในด้านของการตลาดแล้วปรากฏว่าตลาดของการท่องเที่ยวโดยชุมชนยังเป็นกลุ่มเฉพาะ (ลินธุ์ สโรบล 2545) หมู่บ้านโป่งมะนาวได้ถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวด้วยตัววัดดูดิบ ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทำให้กลุ่มที่เข้าท่องเที่ยวเป็นกลุ่มที่มีความสนใจเฉพาะ ที่ถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งแนวทางการท่องเที่ยวโดยชุมชน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบ ลักษณะ ขั้นตอน และปัจจัยการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่หมู่บ้านโป่งมะนาว ที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี หลังจากหมู่บ้านโป่งมะนาวได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และโบราณคดี
2. เพื่อศึกษาข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี
3. เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวทางโบราณคดีในพื้นที่อื่นต่อไปในอนาคต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษา แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี นั้น จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาและทำความเข้าใจต่อบริบททางสังคมของชุมชนที่เกิดการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ทั้งกลุ่มคนที่เข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งชุมชนส่วนมากที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยวจะได้รับความสนใจจากสังคมภายนอก โดยที่มองเห็นแต่ภาพของการจัดการทรัพยากรในเชิงเดี่ยว เพราะนักท่องเที่ยวเข้ามาเพียงช่วงเวลาสั้นๆการที่จะได้เห็นถึงภาพรวมของชุมชนโดยรวมทั้งหมดเป็นไปได้ยาก และการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวย่อมต้องมีกลุ่มคนที่ต้องเสียผลประโยชน์ส่วนตน เพื่อผลสัมฤทธิ์ของการจัดการการท่องเที่ยว หากกลุ่มที่ต้องเสียผลประโยชน์ในที่นี่ไม่เพียงจะจางว่าเป็นรายได้ค่าตอบแทน แต่หมายรวมถึง การเสียสละเวลา แรงงาน และความรู้สึกทางจิตใจ โดยที่ไม่ได้รับการตอบแทนทั้งจากรายได้ค่าจ้างและความรู้สึกขอบคุณเป็นการตอบแทนแล้ว ย่อมต้องก่อให้เกิดความรู้สึกต่อต้านในการจัดการทรัพยากรทางเที่ยว ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อในการมีส่วนร่วมต่อไป หากการศึกษาการมีส่วนร่วมโดยรอบด้านแล้วสามารถที่จะเห็นถึงปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาได้ด้วยวิถีชีวิตของคนในชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ทำการศึกษา การมีส่วนร่วมของของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ต่อการจัดการแหล่งโบราณคดี และพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว ตั้งแต่เริ่มพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในปีพ.ศ.2543 จนถึงในปีพ.ศ.2551

ขั้นตอนของการศึกษา

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
2. เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม
3. การวิเคราะห์ข้อมูล
4. การสรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่องปัจจัยการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีเพื่อการท่องเที่ยวกรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ต.ห้วยขุนราม อ.พัฒนานิคม จ.ลพบุรี เป็น

การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยได้กำหนดระเบียบวิธีวิจัยการศึกษา เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) โดยการสำรวจรวบรวมสังเคราะห์และวิเคราะห์เอกสาร โดยศึกษาค้นคว้ารายละเอียดจากแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว, ผลกระทบจากการท่องเที่ยว การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่จากเอกสารประเภทต่างๆ เช่น บทความ วารสาร จุลสาร รายงานการวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

2. การศึกษาจากการวิจัยภาคสนามทางมานุษยวิทยา (Anthropological Fieldwork) โดยใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลภาคสนามจากกลุ่มภายในชุมชน โดยเข้าไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant observation) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 การเก็บข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นกันเองระหว่างผู้วิจัยกับคนในชุมชน โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ซึ่งได้แก่ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน กลุ่มแกนนำหมู่บ้าน สมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรทางธรรมชาติบ้านโป่งมะนาว สมาชิกกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาว นอกจากนี้ยังมีกลุ่มประชากรในหมู่บ้านโป่งมะนาว ที่ได้สัมภาษณ์เพื่อเป็นการประกอบกับข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลหลักอีกด้วย

2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เป็นแบบสอบถามที่ทำไว้นั้นต้องเป็นไปในลักษณะแบบสอบถามเปิด เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมในทุกด้านที่ผู้ให้ข้อมูลจะสามารถให้ได้ โดยเน้นกลุ่มที่มีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเป็นกลุ่มหลักประกอบด้วย กลุ่มสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี กลุ่มยุวมัคคุเทศก์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหัตถกรรมผลิตภัณฑ์จากเชือกปอ และกลุ่มพระภิกษุและชีในวัดโป่งมะนาว แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ ซึ่งประกอบด้วยคำถามต่างๆ ที่ครอบคลุมเนื้อหา แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคล ประกอบด้วย ชื่อ เพศ อายุ อาชีพ ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ลักษณะการครอบครองที่อยู่อาศัย

ส่วนที่ 2 ประวัติการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้าน โป่งมะนาว ประวัติวัด โป่งมะนาวและการพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ของคนในหมู่บ้าน โป่งมะนาว การเข้ามาลักลอบขุดค้นในปีพ.ศ. 2543

ส่วนที่ 3 การเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลแหล่ง โบราณคดีบ้าน โป่งมะนาว พัฒนาการของแหล่งโบราณคดีบ้าน โป่งมะนาว สาเหตุของการเข้ามามีส่วนร่วม และการไม่เข้ามามีส่วนร่วม

ส่วนที่ 4 ความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน โป่งมะนาว และผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบ ภายหลังจากที่มีการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้าน โป่งมะนาวให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์

2.3 การเก็บข้อมูลโดยวิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมโดยเข้าไปร่วมกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น การทำบุญในวันพระสำคัญประจำปี การทำบุญเลี้ยงผีประจำหมู่บ้าน ทำบุญกลางบ้าน งานเทศกาลประจำปีต่าง ๆ งานเลี้ยงฉลองมงคลสมรส และงานอวมงคลต่างๆ การต้อนรับนักท่องเที่ยว การรวมกลุ่มของยุวมัคคุเทศก์ การประชุมกลุ่มของแกนนำหมู่บ้าน การรวมกลุ่มของสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ การรวมกลุ่มของกลุ่มแม่บ้านฯ การรวมกลุ่มของกลุ่มหัตถกรรม

3. วิเคราะห์ผลจากการเก็บข้อมูลที่ทำการศึกษาโดยอาศัยการประมวลผลข้อมูลที่ได้จากกลุ่มตัวอย่าง คือ กลุ่มสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี กลุ่มยุวมัคคุเทศก์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหัตถกรรมผลิตภัณฑ์จากเชือกปอ และกลุ่มพระภิกษุและชีในวัดโป่งมะนาว ทั้งในส่วนที่เป็นข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นกับผู้ให้ข้อมูลโดยตรงและในส่วนที่เป็นความคิดเห็นมาเปรียบเทียบกับแนวคิดทฤษฎีและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เพื่อพิจารณาถึงแง่มุมที่เหมือนหรือแตกต่างกัน จากนั้นจึงนำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้เพื่อเป็นพื้นฐานในการเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาและแนวทางการพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยวในแหล่งโบราณคดีต่อไป

แนวความคิด ทฤษฎี วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษา แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ผู้ศึกษาได้ศึกษาเอกสารแนวความคิด ทฤษฎี วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการสร้างความเข้าใจ และเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ดังนี้

1..แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

2..วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษา แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี นั้น ใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจถึง การมีส่วนร่วมในพื้นที่กรณีศึกษา ตั้งแต่ ลักษณะ ขั้นตอน กระบวนการ และปัจจัยของการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

แรกเริ่ม“การมีส่วนร่วมของชุมชน” เป็นชื่อของกระบวนการที่องค์กรควบคุมมลพิษ(US Environment Protection Agency - EPA) บัญญัติใช้เพื่อที่จะบ่งบอกถึงกระบวนการที่สร้างให้เกิด การสานเสวนา(Dialogue)และความประสานร่วมมือกับชุมชนที่ได้รับผลกระทบ ในพื้นที่ที่ได้รับ การสนับสนุนจากกองทุนSuper Fund การมีส่วนร่วมของชุมชนที่ EPA ได้ดำเนินการนี้มีรากฐาน ในความเชื่อที่ว่าประชาชนมีสิทธิที่จะรู้อะไรก็แล้วแต่ที่องค์กรของรัฐกำลังทำอยู่ในชุมชนของเขา และมีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นต่อโครงการนั้น ๆ เป้าหมายของกระบวนการก็เพื่อที่จะให้ ประชาชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรและช่วยในการปรับปรุงการตัดสินใจ ของรัฐให้เหมาะสม(วันชัย วัฒนศัพท์ 2548 : 2) ซึ่งต่อมาเออร์วิน วิลเลียม(Erwin William) ให้ ความหมายของแนวความคิดการมีส่วนร่วมว่า เป็นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาร่วมคิด ตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง เน้น การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชนให้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของ ประชาชนแก้ไขปัญหาภัยพิบัติที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง(รติกา อังกูร 2547 : 45)

นอกจากนี้การมีส่วนร่วมประกอบไปด้วย 3 มิติด้วยกัน ได้แก่ มิติที่หนึ่ง คือการมีส่วนร่วม ในการตัดสินใจว่าจะไร ควรทำอย่างไร มิติที่สอง มีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา การลงมือ ปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ และมิติที่สาม มีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการ ดำเนินงาน(อแลสแตร์ ที ไวส์ อ้างถึงใน รติกา อังกูร 2547 : 45) การที่ประชาชน หรือชุมชน หรือ องค์กรของประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนาในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง (ปรัชญา เวสารัชช 2538 : 101) ก็สามารถนับได้ว่าเป็นผู้มีส่วนร่วม ทั้งที่เกิดจากการมีส่วนร่วม โดยตรง หรือโดยทางอ้อมก็ตาม

ลักษณะการมีส่วนร่วม

ลักษณะของการมีส่วนร่วม มีองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ การดำเนินการ และผลประโยชน์(ปธาน สุวรรณมงคล 2527 : 82) นอกจากนี้ยังสามารถแบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมตามบทบาท และหน้าที่ของผู้เข้ามามีส่วนร่วมในฐานะของ การเป็นสมาชิกหรือ คณะกรรมการ เป็นผู้เข้าร่วมประชุม เป็นผู้นำและผู้ตามในกิจกรรมต่างๆที่ทำ ทั้งการมีส่วนร่วมในการชักชวน บริโภค สัมภาษณ์ และผู้บริจาคเงินหรืออุปกรณ์(กรณีกา ชมดี 2524 : 11-13) ทั้งนี้ ลักษณะการมีส่วนร่วมเหล่านี้ เป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะการสนับสนุน และโดยการกระทำของผู้ที่อยู่ในฐานะของผู้นำ และสมาชิกผู้ที่สามารถผลักดันให้กิจกรรมบรรลุไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

กระบวนการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา เป็นการมีส่วนร่วมโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกัน ค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดจากการโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าว จะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือทำให้ข้อมูลต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือนโยบายรัฐ และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุก ๆ คน (วันชัย วัฒนศัพท์ 2534 : 19) ซึ่งCreighton อธิบายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนยังจัดเป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น เพราะประชาชนในท้องถิ่น คือ ผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นการเปิดกว้างในความคิดเห็นโดยการสื่อสารสองทางในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ซึ่งในแต่ละประเด็นนั้นไม่สามารถใช้เกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งมาตัดสินใจได้เหมือนกัน

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม เป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วมที่เน้นให้คนภายในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ซึ่ง เริ่มตั้งแต่การร่วมกันวางแผนดำเนินกิจกรรม ในการลงทุนและปฏิบัติงาน เมื่อเกิดปัญหาจะร่วมกันค้นหาสาเหตุและแก้ไข ตลอดจนติดตามและประเมินผลงาน

(เจมส์ คีปีนทอง 2523 : 272-273) รวมถึงการรับผลประโยชน์ การประเมินผลโดยให้คนในชุมชนเข้าร่วมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ตลอดจนต้องการให้คนในชุมชนเข้ามาจัดการด้านการท่องเที่ยวครบทุกกระบวนการ (สมา ฌ ระนอง 2545 : 17) ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการการมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ปัจจัยของการมีส่วนร่วมในแต่ละพื้นที่ที่กรณีศึกษาต่างมี เหตุผลที่แตกต่างกันออกไป บางพื้นที่ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม กลับกลายเป็นปัจจัยที่เป็นผลกระทบทำให้เกิดความไม่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในพื้นที่ได้ ดังนั้นสิ่งจึงใจประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ได้แก่ ในด้านปัจจัยส่วนบุคคลที่มีส่วนสัมพันธ์กับการเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ อายุ เพศ การศึกษา ขนาดครอบครัว อาชีพ รายได้ และระยะเวลาการอยู่อาศัยในชุมชนที่ยาวนาน (Kaufman อ้างถึงใน ฉอาน วุฑฒิกรรมรักษา 2526 : 24) ส่วนปัจจัยที่จูงใจให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด คือ ความต้องการที่จะได้รับความรู้ในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น (กรณีศึกษา ชมดี 2524 : 1) สมาชิกกลุ่มมีความคาดหวังที่จะได้รับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ จึงเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ โดยต้องการที่จะได้รับเงินทุน ต้องการมีรายได้เพิ่มขึ้น ต้องการที่จะได้รับการช่วยเหลือในด้านการตลาด ส่วนประโยชน์ด้านสังคมต้องการมีเกียรติ มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อนสมาชิกด้วยกัน และต้องการมีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าหน้าที่(เพทาย วิเศษจนกิจ 2520 : 42) นอกจากนี้กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนนั้น มีปัจจัยทางสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ อาชีพ และที่อยู่อาศัย เข้ามาเกี่ยวข้อง กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนจะบรรลุความสำเร็จได้จะต้องได้รับความร่วมมือและความเห็นพ้องต้องกันของชุมชนเป็นส่วนมาก มีการดำเนินงานกิจกรรมในนามกลุ่ม องค์กรของชุมชน(รติกา อังกร 2548 : 2) และผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่สามารถจูงใจประชาชนให้มีความคิดเห็นคล้ายคลึงกัน และลงมือทำอย่างใดอย่างหนึ่ง จนนำกลุ่มไปสู่จุดหมายปลายทางได้เป็นผลสำเร็จในที่สุด ซึ่งลักษณะของผู้นำชุมชนสามารถแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ ผู้นำแบบทางการ และผู้นำแบบไม่เป็นทางการ(พัฒน์ บุญรัตพันธ์ 2517 : 131-132)

2.วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากผลกระทบด้านการท่องเที่ยว ที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะผลกระทบด้านลบได้สร้างปัญหาให้กับสภาพสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเป็นอันมาก จนเกิดกระแสการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ขึ้นคือการท่องเที่ยวยั่งยืน ซึ่งเน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นแนวทางแก้ไขและลดปัญหาที่เกิดจากการท่องเที่ยว โดยที่เน้นความต้องการของท้องถิ่นเป็น

หลัก เพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชนไปในทิศทางที่รัฐหรือชุมชนต้องการร่วมกัน ซึ่งการมีส่วนร่วมนั้น มีขั้นตอน กระบวนการ และปัจจัยที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมที่ผู้วิจัยทำการศึกษาไว้ดังนี้

ปกรณ จินาดำ(2547) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาบ้านห้วยอี อำเภอมะนังจังหวัดแม่ฮ่องสอน” ผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านห้วยอีเป็นหมู่บ้านชาวปกาเกอญอ ที่มีปัญหาเกี่ยวกับทางารเนื่องจากพื้นที่ของหมู่บ้านและพื้นที่ทำกินของคนในหมู่บ้านห้วยอี อยู่ในเขตอนุรักษ์ของกรมป่าไม้ และยังมีวาทกรรมที่แสดงกล่าวว่าชาวเขา/ชาวปกาเกอญอ เป็นผู้ทำลายป่าไม้ แคนนำชุมชนจึงรวมตัวกันและกลุ่มองค์กรเอกชนและกลุ่มบุคคล ได้เข้าไปส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างถูกต้องให้ เพื่อที่แก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น รวมทั้งมีความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจในการวิถีชีวิตของชาวปกาเกอญอ เป็นผู้อนุรักษ์ป่าต้นน้ำไม่ได้เป็นผู้ทำลาย การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงาน เพื่อเป็นกระบอกเสียงในการสื่อออกไปยังกลุ่มต่างๆทั่วโลก ในการอนุรักษ์ของชาวปกาเกอญอบ้านห้วยอี ในการมีการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนอย่างเต็มรูปแบบทั้งการกำหนดกติกา การท่องเที่ยว การมีมัคคุเทศก์ท้องถิ่น บ้านพักแบบโฮมสเตย์และรายได้ที่เข้ามามีการจัดแบ่งสู่ส่วนกลางเพื่อใช้ในการพัฒนาและดูแลการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนทำให้เห็นว่คนในหมู่บ้านห้วยอีมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว โดยการให้ความสำคัญต่อการจัดการการท่องเที่ยวด้านสิ่งแวดล้อมเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือการจัดกลุ่มองค์กรในชุมชน และการจัดงบประมาณการเงิน ตามลำดับ ในการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านห้วยอี เกิดปัญหาความไม่เข้าใจกันระหว่างกลุ่มผู้เป็นสมาชิกและผู้ที่ไม่เป็นสมาชิก เนื่องจากมีแนวความคิดเห็นความเข้าใจที่แตกต่างกันในปัญหาด้านต่างๆดังนี้ การโฆษณาประชาสัมพันธ์ การจัดการสิ่งแวดล้อม การจัดการการท่องเที่ยว ความขัดแย้งในชุมชน หน่วยงานที่รับผิดชอบต่อการจัดการการท่องเที่ยว และความไม่พร้อมในการรับรองนักท่องเที่ยว

สุเมธ ทรายแก้ว(2536) การศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ:ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ(สปท.) จังหวัดอุดรธานี” เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ที่ทำการศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม โครงการการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ(สปท.) ซึ่งเป็นโครงการที่เกิดขึ้นโดยกรมการพัฒนาชุมชน ร่วมกับภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสังเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยวิศคอนซิน จัดตั้งกลุ่มสมาชิกของโครงการขึ้น ในงานวิจัยนี้ได้แยกกลุ่มเป้าหมาย ที่จังหวัดอุดรธานี

ประกอบด้วยหมู่บ้านสร้อยพร้าว ตำบลสร้อยพร้าว หมู่บ้านดงวังพัง ตำบลสะแบง อำเภอหนองหาน หมู่บ้านนาล้อม ตำบลอุบมุง และหมู่บ้านกุดน้ำใส ตำบลกุดหมากไฟ อำเภอหนองวัวซอ ผู้ศึกษาได้กำหนดการมีส่วนร่วมเป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่ การตัดสินใจ การปฏิบัติการ ผลประโยชน์ และการประเมินผล ซึ่งผู้ทำการศึกษากำหนดไว้ว่าหากประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมขั้นตอนใดเพียงขั้นตอนเดียวก็ถือว่ามีส่วนร่วมในโครงการ และใช้แบบสอบถามเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ และกำหนดระดับการมีส่วนร่วมเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับสูง ระดับปานกลาง และระดับต่ำ ผลการศึกษาพบว่า มีปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ 1 การได้รับแรงสนับสนุนจากภายนอก 2 สถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถือได้ว่าเป็นปัจจัยตัวแปรที่สำคัญของการเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยนี้พบว่ามีความขัดแย้งหรือปัญหาของการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมาย คือ ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

สมชาย สนั่นเมือง(2543) ได้ศึกษาเรื่อง “ชุมชนท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว” ให้ความเห็นว่าท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งที่มีบทบาทอย่างสูงในการพัฒนาการท่องเที่ยวทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม มีปัจจัยหลักในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีความยั่งยืนต้องมีกระบวนการที่ประกอบไปด้วยแหล่งท่องเที่ยว การบริการการท่องเที่ยวและการตลาด นอกจากนี้ ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการพัฒนาพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวนั้น ยังต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการท่องเที่ยว ซึ่งมีทิศทางและแนวทางในการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น จะต้องมุ่งไปสู่ความร่วมมือในการใช้ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการรองรับการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในทุกๆระดับ คือ จะมีการให้ความรู้และสร้างความเข้าใจกับสมาชิกในชุมชน รับทราบนโยบาย แบบแผนการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และในการปฏิบัติ จะต้องให้สมาชิกชุมชนศึกษาแผนปฏิบัติแนวทาง และวิธีการปฏิบัติให้เข้าใจจนสามารถให้ความร่วมมือและปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง มีการแนะนำอย่างใกล้ชิดจนกว่าจะมั่นใจได้ว่าสมาชิกของชุมชนได้ดำเนินการไปถูกทิศทางแล้ว ในงานวิจัยเสนอว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน ควรจะมีตั้งแต่การเตรียมการจัดการวางแผน การควบคุมดูแลการใช้ทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการบริการ และการได้รับประโยชน์จากการบริการโดยชุมชน การมีส่วนร่วมที่ดีจะต้องให้ความมาสำคัญในรูปแบบของการรวมกลุ่มมากกว่าลักษณะของบุคคล

สมา ฌ ระนอง(2545) การศึกษาเรื่อง “การจัดการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนท้องถิ่น: ศึกษาเฉพาะกรณี ชุมชนคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช” ผลการศึกษาพบว่า การจัดการด้านการท่องเที่ยวของชุมชนคีรีวงมี 3 ลักษณะ คือ 1) กลุ่มทุน มีหน้าที่ในการจัดหาและระดมทุนเพื่อให้เกิดมีทุนหมุนเวียนในชุมชนมากที่สุด นอกจากนั้นยังเปิดให้สมาชิกกู้ยืม

เงินนำไปใช้ในกิจกรรมต่างๆ รวมไปถึงการจัดสวัสดิการในส่วนของโรงพยาบาล การศึกษา และการพัฒนาชุมชนด้วย 2) กลุ่มอาชีพ มีหน้าที่ในการส่งเสริมอาชีพให้สมาชิกภายในชุมชนมีอาชีพเสริมนอกจากทำเกษตรเพียงอย่างเดียว เป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวและชุมชน กลุ่มอาชีพเองเป็นเสมือนแหล่งท่องเที่ยวแห่งหนึ่งภายในชุมชนด้วย 3) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีหน้าที่หลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ และควบคุมการใช้ทรัพยากรของชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด รวมไปถึงการปลูกจิตสำนึกให้คนภายในชุมชนรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นกลุ่มที่ดูแลเส้นทางทางการท่องเที่ยวของชุมชนที่วิ่งด้วยและกลุ่มตัวอย่างความคาดหวังผลประโยชน์ที่จะได้รับการจัดการด้านการท่องเที่ยวในเรื่องการทำให้เกิดผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน, การทำงานเป็นทีม, การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม, ความรู้สึกรักชุมชนเพิ่มขึ้น, เกิดความภูมิใจในชุมชนของตนเอง ส่วนเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการด้านการท่องเที่ยวพบว่ากลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้ คือ มีส่วนร่วมในการประชุม, มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์, มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีส่วนร่วมในการปฏิบัติ และมีส่วนร่วมในการประเมินผล นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอถึงข้อดี และข้อเสียของการจัดการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

ข้อดี ของการจัดการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนส่งผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนที่ดีขึ้นลดปัญหาการว่างงาน และการอพยพย้ายถิ่นเพื่อไปทำงานของคนในชุมชนมากขึ้น รายได้และประโยชน์ผลตอบที่เกิดขึ้น ทำให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึกรัก ห่วงแหนพร้อมที่จะรักษา ทรัพยากรที่ส่งผลต่อการที่ท่องเที่ยวที่ดี เพื่อเป็นสร้างได้ที่ย้อนกลับมาถึงตนเองในที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรร่วมกัน มีการร่วมตัวกับเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งเพื่อการพัฒนา และอนุรักษ์ตลอดจนการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นโดยทุกคนร่วมเป็นผู้นำสาเหตุและแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ ซึ่งทำให้ทุกคนในชุมชนมีโอกาสในการมีส่วนร่วม อย่างเต็มที่

ข้อเสียของการจัดการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือการที่จำนวนผู้นำมีน้อยเมื่อเทียบกับกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น ทำให้คนหนึ่งต้องรับผิดชอบหลายหน้าที่ และในกิจกรรมต่างๆ ที่ทำบางครั้งขาดความต่อเนื่อง เนื่องจากต้องผ่านที่ประชุม สรุปผลก่อนจึงสามารถปฏิบัติงานได้ อีกทั้งคนในชุมชนยังขาดทักษะในการต้อนรับ และประชาสัมพันธ์ให้กับนักท่องเที่ยว เช่นหน่วยงานที่มีหน้าที่ด้านการท่องเที่ยวโดยตรง

มิศรา สามารถ(2542) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ผลของการศึกษา พบว่า ลักษณะการก่อตัวของกลุ่มในชุมชนท้องถิ่นเพื่อการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว เกิดจากความต้องการและภารกิจขององค์กร

ปกครองส่วนท้องถิ่น และเกิดจากแรงกระตุ้นของภาคราชการในพื้นที่ รูปแบบการการตัดสินใจในการดำเนินการบริหารจัดการการท่องเที่ยวและผลประโยชน์อันจะเกิดจากการท่องเที่ยวล้วนมาจากมิตรของกลุ่มที่มีร่วมกลุ่มกันเพื่อให้ได้แนวทางที่ภายในกลุ่มยอมรับ และมีการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติด้วยสมาชิกภายในกลุ่ม หรือการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่

โถมศิริ ทิมสุทิน(2547) การศึกษาเรื่อง “ความพร้อมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าสักงามตำบลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” ความพร้อมในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศพบว่า ชุมชนหมู่บ้านป่าสักงามมีความพร้อมน้อยที่สุด สาเหตุที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมภายในชุมชนน้อยมาก ได้แก่ การที่ชาวบ้านถือว่า พื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ในการปกครองของหน่วยราชการทำให้เกิดกรอบจำกัดความคิดในการดำเนินการท่องเที่ยวและเหตุผลที่สำคัญที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมน้อย เพราะชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้รับผลประโยชน์จากการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวจึงทำให้ขาดแรงจูงใจในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น

ปาริชาติ ประเสริฐเทียนชัย(2548) ศึกษาเรื่อง “โครงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเขตห้ามล่าสัตว์เขาน้อย-เขาประดู่ ตำบลบ้านยาง อำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก” ผลจากการศึกษาพบว่าชาวบ้านในชุมชนบ้านคายชุมชนในเขตห้ามล่าสัตว์เขาน้อย เขาประดู่ ไม่เห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวเพราะคิดว่าเขตห้ามล่าสัตว์เขาน้อย-เขาประดู่ เป็นสมบัติของทางราชการผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นทั้งหมดนั้นก็จะต้องอยู่กับภาครัฐหรือเจ้าหน้าที่และขาดความเข้าใจในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับการมีส่วนร่วมแต่เมื่อทำโครงการวิจัยได้สร้างความเข้าใจให้กับชุมชนป่าคายแล้วทำให้คนในชุมชนมีความเข้าใจในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การมีส่วนร่วม และการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนแต่ยังขาดความพร้อมและศักยภาพที่มากพอจะพัฒนาไปสู่การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนอีกทั้งผู้นำชุมชนและชาวบ้านป่าคายไม่เห็นความสำคัญต่อโครงการวิจัยนี้ ดังนั้นโครงการวิจัยชิ้นนี้จึงต้องยุติการดำเนินงาน

วิจิตรา ชัยศรี(2537) การศึกษาเรื่อง “ทัศนคติของประชาชนต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว : ศึกษาเฉพาะกรณีของจังหวัดแม่ฮ่องสอน” ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยด้านอายุ อาชีพ การเป็นสมาชิกกลุ่ม / ชมรมและภูมิภูมิลำเนาเดิมที่แตกต่างกัน ไม่มีผลต่อความคิดเห็นในผลกระทบของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่แตกต่างกันกล่าวคือ ประชาชนส่วนใหญ่มีความไม่แน่ใจว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดแม่ฮ่องสอนจะทำให้ประชาชนได้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจมากขึ้น ถึงแม้จะมีการสร้างงาน สร้างอาชีพแต่ประชาชนในแหล่งท่องเที่ยวมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจท่องเที่ยวอย่างมาก ผลทางด้านสังคมประชาชนเห็นว่าแนวโน้มของปัญหาการเพิ่มขึ้นของหญิง

บริการ สถานเริงรมย์ และปัญหาการลักเล็กขโมยน้อย น่าจะเป็นผลโดยตรงส่วนหนึ่งจากการพัฒนาการท่องเที่ยว สำหรับผลทางด้านวัฒนธรรมนั้นประชาชนไม่แน่ใจว่า การฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณี เป็นผลมาจากการพัฒนาการท่องเที่ยว การเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณีของประชาชนยังเป็นไปตามประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิม

วิมลศิริ เหมทานนท์(2542)ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว : ศึกษากรณีชุมชนย่านบางลำพู” ผลของการวิจัยพบว่ากลุ่มตัวอย่างในการศึกษามีระดับการรับรู้ข้อมูลด้านการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวค่อนข้างสูง เพราะจะได้รับการติดต่อกับหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวอยู่เสมอจึงต้องคอยหาความรู้และติดตามข่าวสาร ทั้งนโยบายของรัฐและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเป็นประจำ นอกจากนี้ยังพบว่า วิทย อาชีพ สถานภาพ และ กลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์จากโบราณสถานต่างเป็นปัจจัยตัวแปรสำคัญในการระดับของการมีส่วนร่วม อีกทั้งยังมีการมีส่วนร่วมที่ไม่เป็นทางการ ที่คนในชุมชนไม่คิดว่านั้นเป็นการมีส่วนร่วมคือไปวัดทำกิจกรรมทางศาสนา หรือการประกอบอาชีพดั้งเดิม เป็นต้น เหล่านี้ส่วนเป็นภาพของวิถีชีวิตชุมชนย่านบางลำพู

มธุรส ปราบไพรี(2543)การศึกษาเรื่อง “ศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวกรณีชุมชนไทยทรงดำ บ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี” ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้ ชาวไทยทรงดำมีศักยภาพในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว โดยพบว่าศักยภาพของชุมชนคือ การรวมกลุ่มทำงานของสมาชิกโครงการฯ โดยมีผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีศักยภาพ ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนเดียวกัน ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมชุมชนที่สามารถเกิดการสืบทอดและถ่ายทอด โดยเฉพาะระบบอุดมการณ์ของชุมชน การดำเนินรูปแบบทางเศรษฐกิจแบบวิถีลักษณะ และการเปิดโอกาสให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วม เพื่อตัดสินใจร่วมกันอย่างสมัครใจและยุติธรรม นอกจากนี้ ชุมชนยังประกอบไปด้วยศักยภาพ ในด้านลักษณะภูมิประเทศ การคมนาคม วัฒนธรรม สิ่งปลูกสร้าง และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ที่สามารถพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนได้ ปัจจัยที่มีผลในการทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพประกอบด้วย 3 ปัจจัย ได้แก่

1. วัฒนธรรมชุมชนที่มีความเข้มแข็ง โดยได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องและมีผลต่อความเป็นชุมชนไทยทรงดำและระบบเครือญาติ โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษและพิธีกรรม

2. การพึ่งตนเองของชุมชน โดยการอาศัยปัจจัยภายในชุมชนที่มีอาชีพและรายได้ โดยเห็นว่าการท่องเที่ยวคืออาชีพเสริมจึงไม่เกิดการพึ่งพาการท่องเที่ยว การมีผู้อาวุโส ผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ได้รับการเคารพนับถือจากชุมชนและเป็นผู้ที่มีความรู้ จึงทำให้ชุมชนต่างมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยวของชุมชน

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ตั้งแต่ระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร จนถึงการรับผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกโครงการซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุน ทำให้เกิดการยอมรับต่อการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

ฉออ่าน วุฑฒิกรมรักษา(2526) การศึกษาถึง “ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการสร้างงานในชนบทโดยเฉพาะโครงการที่ได้รับรางวัลดีเด่น” ผลการศึกษาพบว่า สถานภาพทางเศรษฐกิจไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการเข้ามาร่วมเป็นกรรมการ ร่วมแสดงความคิดเห็นและร่วมประชุมในขั้นกำหนดความต้องการ ขึ้นวางแผนงานและขั้นตัดสินใจเลือกโครงการฯ แต่มีผลต่อปริมาณการเข้ามามีส่วนร่วมคือ ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า เข้ามามีส่วนร่วมทุกครั้งมากกว่าผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่า ส่วนในขั้นดำเนินการนั้น ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าเข้ามามีส่วนร่วมออกแรง ออกเงิน/วัสดุ และร่วมเป็นกรรมการในปริมาณมากกว่าผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่า และในขั้นติดตามผลงานนั้น สถานภาพทางเศรษฐกิจก็ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนเช่นกัน สถานภาพทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนคือผู้นำท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าประชาชนธรรมดาทั่วไป ความแตกต่างกันในเรื่องเพศเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนคือ เพศชายเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าเพศหญิง นอกจากนี้ยังพบว่า โครงการปรับปรุงที่มีประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวมประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุดเช่นการปรับปรุงและขยายถนนมีปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากเพราะ ความต้องการความสะดวกสบายในการคมนาคมขนส่ง ต้องการพัฒนาหมู่บ้าน ต้องการมีงานทำ ส่วนสาเหตุที่ไม่ได้เข้าร่วมเพราะมีงานอื่นทำอยู่แล้ว ไม่มีเวลา/ไม่ว่างมีกิจกรรมในครอบครัว ประชาชนส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าประชาชนได้ประโยชน์จากโครงการฯและตรงกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน ระหว่างการทำงานตามโครงการฯ มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก และทะเลาะเบาะแว้งกันอยู่บ้างเล็กน้อยเพื่อสนับสนุนแนวทางการปฏิบัติ หรืองานกิจกรรม ที่แต่ละกลุ่มต้องการ

พิสิษฐ์ บุญไชย(2528) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของกรมการสภาตำบล ศึกษากรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง” พบว่ากรมการสภาตำบลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ระดับปานกลาง ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ สถานภาพของกรมการสภาตำบล การได้รับทราบเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ทางสื่อมวลชน สถานภาพทางเศรษฐกิจ และการจัดการเชื้อเพลิงหุงต้มอาหารในครอบครัว เกี่ยวกับปัญหาในการอนุรักษ์ป่าไม้ จากการศึกษาพบว่าปัญหาที่สำคัญคือ กรมการสภาตำบลส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีเวลาสำหรับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ ถ้าหากสภาตำบลมีการดำเนินการตามโครงการอนุรักษ์ป่าไม้แล้วก็จะมีความเกี่ยวข้องกับการขาดเงินทุน ขาดเจ้าหน้าที่ส่งเสริมและประชาชนจะไม่ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานด้วย

สบสุข ลีละบุตร(2543) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี” พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้แก่ เพศ อาชีพ และสถานภาพทางสังคม โดยเพศชาย กลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไป และกลุ่มที่มีสถานภาพทางสังคมจะมีส่วนร่วมมากกว่ากลุ่มอื่นๆ และในส่วนของอุปสรรคในการมีส่วนร่วม พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัว จึงทำให้ไม่ค่อยมีเวลาและโอกาสที่จะเข้าร่วมกิจกรรมได้

สายนต์ ไพรชาญจิตร(2548)ศึกษา “กระบวนการโบราณคดีชุมชน” ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ แหล่งเตาโบราณที่บ้านบ่อสวก จังหวัดน่าน แหล่งโบราณคดีที่บ้านบัว จังหวัดพะเยา และแหล่งเตาแม่บ้านน้อย วัดพระพรารงค์ จังหวัดสิงห์บุรี แนวความคิดโบราณคดีชุมชนเกิดจากการนำเอา แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี แนวคิดและหลักวิธีการของเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีการพัฒนาชุมชนและ แนวคิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน ผสมผสานเข้าด้วยกันเพื่อให้เหมาะสมกับการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีด้วยวิถีทางของชุมชนจนเกิดเป็นแนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี โดยกระบวนการโบราณคดีชุมชน และได้นำเอาแนวคิดนี้เข้าไปทำงานในพื้นที่ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ชุมชนที่อยู่โดยรอบแหล่งเตาโบราณทั้ง 3 แหล่ง ผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการประสบความสำเร็จตามเป้าหมายของนักวิจัย เนื่องจากผู้วิจัยเปิดโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง ให้ชุมชนร่วมในการหาแนวทางในการแก้ปัญหาโดยใช้ผู้สูงอายุในชุมชนเป็นผู้บอกเล่าเรื่องราวของชุมชน เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องระหว่างแหล่งโบราณคดีกับชุมชนในปัจจุบัน คนส่วนใหญ่ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยมีความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน มี

ความรู้เรื่องราวของแหล่งโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่นๆเพิ่มเติมมีทักษะในการจัดการและใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนในลักษณะที่เน้นการพึ่งตนเองได้ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันกับคนอื่นๆกับชุมชนอื่นๆได้ ซึ่งก่อให้เกิดความภาคภูมิใจและเชื่อว่าจะสามารถก่อให้เกิดความเข้มแข็งในทางวัฒนธรรมชุมชนได้ในระยะยาว

จิริพร นาคสัมฤทธิ์(2545) ได้ศึกษาพิพิธภัณฑสถานแหล่งโบราณคดีชุมชนบ้านบ่อสวก รูปแบบการเรียนรู้ของชาชนบท จังหวัดน่าน ผลจากการศึกษาทำให้ได้รูปแบบการเรียนรู้ ที่เกิดจากองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และการพัฒนาของชุมชนบ้านบ่อสวก ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากสื่อคือ 1.สื่อทางโบราณคดีที่มีอยู่ในท้องถิ่น 2.สื่อทางวิถีชีวิตและวัฒนธรรม 3.สื่อทางภูมิปัญญาท้องถิ่น 4.สื่อทางสภาพแวดล้อมภายในพิพิธภัณฑสถานและในชุมชน สื่อเหล่านี้ทำให้เกิดความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และภูมิปัญญาที่คนโบราณและคนสมัยก่อน ความรู้ที่ได้จากสื่อสามารถนำวิเคราะห์และสังเคราะห์กิจกรรมต่างๆ เพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทได้ นอกจากนี้ยังพบว่าวิถีชีวิตแบบเกษตร และการพัฒนาของชุมชนตามแบบพอเพียง ไม่อาจด้านทานกระแสพัฒนาที่รวดเร็ว ทำให้คนในชุมชนคิดถึงมูลค่าของโบราณสถาน โบราณวัตถุ มากกว่าที่จะให้คุณค่าของกระบวนการคิดและวิเคราะห์เหตุปัจจัยของการพัฒนาชุมชนที่ผ่านมาจากทราบโบราณสถานที่ขุดค้นพบ

อุษณีย์ ยุทธพงษ์ธาดา(2549) ได้ศึกษาการจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบพิพิธภัณฑสถานศึกษาเปรียบเทียบพิพิธภัณฑสถานบ้านบ่อสวกแสนชื่น ตำบลสวกและ พิพิธภัณฑสถานวัดบ้านนาชาวสามัคคี ตำบลนาชาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่าการก่อเกิดพิพิธภัณฑสถานทั้งสองมีลักษณะคล้ายกันคือ เกิดจากการที่นักวิจัย/นักวิชาการภายนอกเข้าไปให้แนวคิดในการจัดทำพิพิธภัณฑสถาน และมีการจัดการความรู้ที่มีขั้นตอนเหมือนกันคือ 1.การสร้างและการจัดหาความรู้ในลักษณะของการจัดกิจกรรมเวทีชาวบ้าน เพื่อระดมความคิดร่วมกันเพื่อรวบรวมและแลกเปลี่ยนความรู้ 2.การจัดการและการจัดเก็บความรู้ ในลักษณะของการจัดเก็บความรู้ในรูปแบบพิพิธภัณฑสถานชุมชน 3.การกระจายความรู้โดยการบรรยายให้ความรู้โดยวิทยากรชุมชน การเกิดขึ้นของเครือข่ายพันธมิตรพิพิธภัณฑสถานชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดและความรู้ระหว่างกัน 4.ประยุกต์ใช้ความรู้ในการใช้งาน โดยเฉพาะการนำความรู้ในการจัดการความรู้ในแบบพิพิธภัณฑสถานชุมชนมาใช้ในการปรับปรุงและพัฒนาพิพิธภัณฑสถาน นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างกันในระดับหน่วยการจัดการที่เป็นการจัดการในระดับ ครอบครัว และระดับชุมชน และในประเด็นของผลที่ได้ก็คือ นอกจากจะเกิดพิพิธภัณฑสถานชุมชนที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ และความรู้ที่มีในทั้ง 2 ชุมชน ยังได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาถ่ายทอดให้กับคนรุ่นใหม่ และนำเอาความรู้เหล่านี้ออกมาในรูปแบบพร้อมใช้ อยู่ใน

พิพิธภัณฑ์ ป้ายนิเทศ เอกสารรายงานทางวิชาการ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ทั้งครอบครัวและชุมชนต่างก็ได้รับการเรียนรู้จากการได้ปฏิบัติจริงจนเกิดความรู้ใหม่ที่จะสามารถนำมาใช้และปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ และพัฒนาตนเองและชุมชนต่อไป

จากงานศึกษาด้านการมีส่วนร่วมที่ผ่านมามีพบว่า ขั้นตอน กระบวนการ และลักษณะการมีส่วนร่วมในการจัดการในแต่ละพื้นที่ ได้ผลลัพธ์ทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน ทั้งนี้ทุกงานวิจัยพบว่า ความสนใจต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ที่จะได้รับเป็นการตอบแทนจากการมีส่วนร่วมทั้งที่เป็นรูปธรรม คือ ระบบสาธารณูปโภคที่พัฒนาเพื่อรองรับการท่องเที่ยว และรายได้ที่เพิ่มขึ้น ในผลประโยชน์ที่เป็นนามธรรม คือ ชื่อเสียงที่เกิดขึ้นเมื่อชุมชนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว กลุ่มผู้นำที่ชุมชนได้รับชื่อเสียงจากการพัฒนาบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน นอกจากนี้งานวิจัยของ สมมา ณ ระนอง(2545), วิจิตรา ชัยศรี(2537), วิมลศิริ เหมทานนท์(2542), ฉอาน วุฒิกรรมรักษา(2526), สบสุข สีละบุตร(2543), มธุรส ปราบไพรี(2543) และสายันต์ ไพรชาญจิตร (2548) พบว่ามีปัจจัยพื้นฐานเช่น เพศ อายุ การศึกษา ครอบครัวและเครือข่าย ล้วนเป็นส่วนที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม คือ ด้านเพศ ผู้ชายมีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิกของกลุ่มกิจกรรม ซึ่งเป็นกลุ่มที่สนใจในงานด้านแผนการพัฒนาและการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ในขณะที่ผู้หญิงเป็นผู้ที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมของผู้ชายในบ้าน(สามี, พี่ชาย, น้องชาย, ลูกชาย, หลานชาย) และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมด้วยการทำสินค้าที่ระลึก หรือจำหน่ายสินค้าที่ระลึก อายุเป็นตัวแปรที่ทำให้การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นมาก โดยที่เด็กสามารถจะเป็นขุมักคุเทศก์ ขณะที่วัยรุ่น-วัยหนุ่มสาวไม่มีความสนใจต่อการมีส่วนร่วมเท่าที่ควร หากแต่สามารถที่จะเป็นแรงงานได้ เมื่อมีการร้องขอให้ทำกิจกรรมที่จะต้องอาศัยแรงงานเป็นหลัก ส่วนในวัยกลางคน-สูงอายุมีส่วนร่วมด้วยการเป็นผู้นำ หรือเป็นสมาชิกของกลุ่มแกนนำในการกำหนดนโยบายและทิศทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ในขณะที่การศึกษามีส่วนที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมด้วยการพบว่ายิ่งผู้ที่มีการศึกษาจะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมมากในการวางแผนงานนโยบายการจัดการการท่องเที่ยวพัฒนา และเป็นผู้ที่สมาชิกคนอื่นให้การยอมรับ ด้านครอบครัวและเครือข่ายมีส่วนร่วมในการผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วม และยังช่วยลดปัญหาและไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง ที่เกิดขึ้นจากการเข้ามามีส่วนร่วมที่เกิดปัญหาความต้องการที่แตกต่างกัน

ในงานวิจัยของปกรณ จินาคำ(2547), วิจิตรา ชัยศรี(2537), วิมลศิริ เหมทานนท์ (2542), ฉอาน วุฒิกรรมรักษา(2526), สบสุข สีละบุตร(2543), มธุรส ปราบไพรี(2543), พิสิฐ บุญไชย (2528), สายันต์ ไพรชาญจิตร(2548), จรีพร นาคสัมฤทธิ์(2545) และอุษณีย์ ยุทธพงษ์ชาติ(2549) พบว่าผู้นำชุมชน แกนนำ ทั้งที่เป็นผู้นำที่เป็นทางการ(จากการแต่งตั้งของราชการ) และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ(บุคคลที่ชาวบ้านให้ความยอมรับนับถือ) มีส่วนในการผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วม ทั้งจากการวางแผนทางการจัดการการท่องเที่ยว และเป็นทั้งผู้นำและชักชวนคนเข้าร่วมในการมีส่วนร่วม

นอกจากนี้สถานภาพทางสังคมของคนในชุมชนในฐานะผู้นำชุมชน ระยะเวลาการอยู่อาศัยในชุมชน และปัญหาความขัดแย้งที่มีอยู่แต่เดิม ล้วนแต่เป็นส่วนสำคัญ ที่ผลักดันในการเข้ามาเป็นส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละพื้นที่วิจัย

จากงานวิจัยของปกรณ จินาคำ(2547), สุเมธ ทรายแก้ว(2536), สายันต์ ไพรชาญจิตร (2548), จริพร นาคสัมฤทธิ์(2545) และ อุษณีย์ ยุทธพงษ์ธาดา(2549) เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยภายนอกชุมชนที่เป็นการผลักดัน สนับสนุน และนำเอาการมีส่วนร่วมเข้ามาสู่ชุมชน คือหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และนักวิชาการ ที่เข้ามาในพื้นที่เพื่อทำโครงการวิจัยการมีส่วนร่วมต่างๆ และในงานวิจัยของปกรณ จินาคำ และสมา ฌ ระนอง พบว่าเมื่อมีการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นนั้นก่อให้เกิดกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่ตอบสนองกับการมีส่วนร่วมตามความต้องการของแต่ละกลุ่มทั้งที่เป็นกลุ่มแกนนำที่ทำให้ที่วางแผนในด้านนโยบายในการจัดการท่องเที่ยว กลุ่มมัคคุเทศก์/ผู้นำ/ลูกหาบ ในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว และกลุ่มขายของทั้งอาหาร/ของที่ระลึก

นอกจากนี้ยังมีโครงการวิจัยของ โฉมศิริ ทิมสุทิน(2547) และปาริชาติ ประเสริฐเทียนชัย (2548) ที่เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แต่ไม่สามารถสำเร็จลุล่วงลงได้ เพราะคนในชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วม อีกทั้งผู้นำชุมชนไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอในการชักนำคนในชุมชนให้เกิดการมีส่วนร่วม และคนในชุมชนต่างไม่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นแสดงออกเกิดขึ้นได้ทั้งโดยตรง และโดยทางอ้อม ประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมทำได้ทั้ง การมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มแรก หรือเข้ามาเพียงช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่ง ก็นับได้ว่าเป็นการเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว นอกจากนี้แนวความคิดโบราณคติชุมชน ยังมีการมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างกันของที่เข้ามามีส่วนร่วม และก่อให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจต่อการจัดการที่มีร่วมกัน ซึ่งการมีส่วนร่วมนั้นมุ่งเน้นในการสร้างพลังชุมชนที่เข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้

นิยามศัพท์เฉพาะ

การมีส่วนร่วมของชุมชนอธิบายความหมายไว้ 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมที่เป็นในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน และอีกประเภทหนึ่งคือ การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง... (วิมลศิริ เหมทานนท์ : 2546)

ทรัพยากรทางโบราณคดี (сайนต์ ไพเราะญจิตร : 2550) หมายถึง ทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้ ในกลุ่มที่เรียกว่า มรดก ในที่นี้หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง รวมทั้งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และวัฒนธรรมในอดีตทุกยุคทุกสมัย และเป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิดคุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนสมัยปัจจุบัน ซึ่งได้แก่ แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน และวัตถุโบราณหรือโบราณวัตถุ แหล่งโบราณคดี โบราณสถานและโบราณวัตถุ ถูกจัดให้อยู่ในทรัพยากรการท่องเที่ยวด้านประวัติศาสตร์ที่จะสามารถสร้างรายได้เข้าสู่ประเทศ ดังนั้นการเดินทางไปท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดี โบราณสถานและโบราณวัตถุ นั้นเป็นมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมในอดีตที่เคยรุ่งเรืองมาก่อน ส่วนหนึ่งของความนิยมรูปแบบการท่องเที่ยวดังกล่าว อาจจะได้รับผลมาจากความเป็นชาตินิยม ที่ส่งเสริมประวัติศาสตร์การคงอยู่สืบต่อกันมายาวนาน ซึ่งเป็นการรูปแบบท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจากทั้งนักท่องเที่ยวชาวไทยและนักท่องเที่ยวต่างชาติ แหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 สมัย ดังนี้ 1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ 2. สมัยประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีทรัพยากรทางโบราณคดีที่จะสามารถพัฒนาทำให้ชุมชนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้นั้น แบ่งได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. แหล่งโบราณคดี (Archaeological Sites) หมายถึง สถานที่ที่เคยมีจันในอดีตเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมต่างๆ ในการดำรงชีวิตหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นการถาวรหรือเป็นครั้งคราว อาจจะมีสิ่งก่อสร้างหรือไม่มีสิ่งก่อสร้างก็ได้ เช่น แหล่งผลิตเครื่องมือหิน แหล่งถลุงโลหะ แหล่งเตาโบราณ สุสานฝังศพ ถ้ำและเพิงผาเป็นที่พักอาศัยหรือประกอบพิธีกรรมวาดภาพและฝังศพ แหล่งเรือจมโบราณ เป็นต้น

2. โบราณสถาน/อนุสรณ์สถาน (Ancient Structures/monuments) หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่เกิดจากคนทำขึ้นโดยใช้วัตถุต่างๆ ทั้งที่คงทนถาวร และวัตถุประสงค์สุดท้ายได้อีกทั้งยังรวมถึงสถานที่ทางธรรมชาติที่คนได้ตัดแปลงด้วย เช่น ศาสนาสถานในศาสนาต่าง ๆ ศาลาพักผ่อน โรงพยาบาล ถนนคูคลอง สะพาน กำแพงเมือง ป้อมปราการ ท่าเรือ เป็นต้น พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2504 (แก้ไขปรับปรุง พ.ศ. 2535) มาตรา 4 ระบุว่า โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี ทั้งนี้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

3. วัตถุโบราณ / โบราณวัตถุ (Ancient Objects) หมายถึง วัตถุสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกิดจากการประดิษฐ์ด้วยฝีมือคน หรือเกิดจากการตัดแปลงวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ตาม

ภูมิปัญญาความรู้ของคนในยุคสมัยต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ทั้งด้านเศรษฐกิจ การศึกษา การรักษาพยาบาลและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บการประกอบพิธีตามความเชื่อในวาระต่างๆ ของชีวิตเฉพาะบุคคล และพิธีกรรมของกลุ่มคนชุมชนและสังคม การค้าพาณิชย์ การอุตสาหกรรมหัตถกรรม การเดินทาง สื่อสาร การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ถลุงโลหะ หล่อเครื่องมือ ทำเครื่องประดับ เป็นต้น

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2504 ฉบับแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 มาตรา 4 ระบุว่าโบราณวัตถุ หมายถึง สंहาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็่่นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี และศิลปวัตถุ หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นด้วยมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะด้วย

บทที่ 2

สภาพทั่วไปของหมู่บ้านโป่งมะนาว ต.ห้วยขุนราม อ.พัฒนานิคม จ.ลพบุรี

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านโป่งมะนาว

บ้านโป่งมะนาวเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอพัฒนานิคม ซึ่งแต่เดิมมีสภาพเป็นป่าอยู่ในเขตพื้นที่ของป่าดงพญาเย็น ในปี 2503 จอมพล ป.พิบูลสงคราม มีนโยบายสร้างเขตนครกสิกร จึงเกิดการรุกพื้นที่ป่าผลักดันให้คนยากจนเข้ามาบุกเบิกป่าจับจองทำกินในบริเวณป่าดงพญาเย็น ซึ่งเริ่มจากในเขตอำเภอเมืองลพบุรีก็ขยายที่ทำกินบุกรุกพื้นที่ในเขตปฏิรูปที่ดิน ส่งผลให้คนจาก จังหวัดลพบุรี จังหวัดสระบุรี และจังหวัดนครราชสีมาอพยพของเข้าจับจองพื้นที่ ซึ่งคนกลุ่มแรกที่เข้ามาอยู่อาศัยทำกินในพื้นที่บ้านโป่งมะนาวนั้นส่วนมากได้ขายที่ดินและย้ายไปอยู่ที่อื่น คงเหลืออยู่แค่ 4 ครัวเรือนที่ยังคงอยู่ต่อมา คือครอบครัวของนายทองดี ภักดี ครอบครัวนายประพันธ์ บุตตะครอบครัวนายสุรินทร์ เทพโสคา และครอบครัวแม่ชีบุญมา(ปัจจุบันบวชอยู่ที่วัดโป่งมะนาว) นอกจากนี้กลุ่มครอบครัวทั้ง 4 ครัวเรือนแล้ว ต่อมากลุ่มเครือญาติของทั้ง 4 ครอบครัวทั้งที่เป็นเครือญาติฝั่งชายและฝั่งหญิง ได้มีการย้ายครอบครัวตามมาอยู่อาศัยในหมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน และในช่วงปี 2510 -2518 มีครอบครัวของนางพันช่วยณรงค์ และนางทองจันทร์ พันคำ ย้ายจากจังหวัดนครราชสีมาเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านโป่งมะนาว และในช่วงประมาณปี 2536 ครอบครัวของนางมณี พันธุ์อุดม และนางอำพร บุตรจันทร์ ย้ายเข้ามาอยู่อาศัย

นอกจากกลุ่มครอบครัวที่เข้าเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านโป่งมะนาวแล้ว การขยายครัวเรือนด้วยการแต่งงานกันในกลุ่มคนหนุ่ม-สาวในหมู่บ้าน และการแต่งงานของหญิงสาวในหมู่บ้านกับคนต่างหมู่บ้านที่จะต้องเข้ามาอยู่ในบ้านฝ่ายหญิงนั้น ทำให้จำนวนครอบครัวและจำนวนคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวมีจำนวนมากขึ้นจนสามารถแยกตัวออกจากหมู่บ้านสวนมะเดื่อเป็นหมู่บ้านมะนาวหวานในปี 2517 ในเขตปกครองของตำบลโป่งสงวน ต่อมาในปี 2518 ได้แยกเป็นหมู่บ้านโป่งมะนาวจนถึงทุกวันนี้

หมู่บ้านโป่งมะนาวมีเรื่องเล่าเป็นตำนานของหมู่บ้านที่คนอพยพรุ่นแรกได้เล่าสืบต่อมาให้กับผู้ที่อพยพเข้ามาในรุ่นต่อมา(เป็นกลุ่มที่ยังอยู่อาศัยในหมู่บ้านโป่งมะนาว)โดยอธิบายถึงที่มาของชื่อหมู่บ้าน “โป่งมะนาว” นั้นว่า นายพรานชื่อสุนโย ออกล่าสัตว์ป่าและหลงทางไม่สามารถหาทางออกจากป่าได้ เมื่อเวลาผ่านไปเขายังไม่สามารถจับสัตว์ใดๆมาเป็นอาหาร นายพรานสุนโยเกิดความเหนื่อยล้าเป็นอย่างยิ่ง ต้องการหาที่พักหลับนอนก่อนที่จะหาทางออกจากป่าต่อไป เขาเดินมาพบกับบริเวณพื้นที่ ๆ มีลักษณะเป็นดินโป่งมีต้นมะนาวป่าขึ้นอยู่และมีลูกมะนาวออกผลเต็มต้น

ด้วยความเหนื่อยหิวและกระหายน้ำเป็นอย่างยิ่ง จึงปีนต้นมะนาวเพื่อเก็บผลกินประทังชีวิต เมื่อได้กินผลมะนาวนั้นพบว่ามีรสเปรี้ยวติดจากมะนาวทั่วไป จึงเรียกขานที่บริเวณนี้ว่า “โป่งมะนาว” ในตำนานเรื่องเล่าของชาวบ้านไม่ได้เล่าว่านายพรานสุนโย สามารถหาทางออกจากป่ากลับบ้านได้โดยปลอดภัยหรือไม่ และในปัจจุบันนี้บริเวณบ้านโป่งมะนาวก็ไม่พบต้นมะนาวป่าขึ้นอยู่เลย สำหรับเรื่องราวของตัวนายพรานสุนโยนั้นไม่มีชาวบ้านคนใดตอบได้ว่าเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงหรือไม่ และมาอายุอยู่ในช่วงใดของประวัติศาสตร์ไทยหรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ที่ตั้งและอาณาเขต

บ้านโป่งมะนาวเป็นบ้านหมู่ที่ 7 จาก 11 หมู่บ้านในเขตของการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี อยู่ห่างอำเภอพัฒนานิคม 45 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดลพบุรี 85 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 2,465 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่ในการเกษตรจำนวน 2,100 ไร่ นอกนั้นเป็นที่อยู่อาศัย มีสถานที่สำคัญของหมู่บ้านคือวัดบ้านโป่งมะนาว เป็นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวและพิพิธภัณฑสถานชุมชนบ้านโป่งมะนาว และยังเป็นสถานที่สำคัญในการทำกิจกรรมตามประเพณีของหมู่บ้าน มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่หมู่บ้านต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดหมู่ 6 ชับสนุน และ หมู่ 4 สวนมะเดื่อ
ทิศใต้	ติด อำเภอโมกเหล็ก จังหวัดสระบุรี
ทิศตะวันออก	ติด อำเภอโมกเหล็ก จังหวัดสระบุรี
ทิศตะวันตก	ติดหมู่ 4 สวนมะเดื่อ

การคมนาคม

การเข้าถึงหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้น ไม่มีรถโดยสารประจำทางที่จะสามารถเข้าถึงหมู่บ้านได้โดยตรง มีเพียงรถประจำทางที่ผ่านใกล้หมู่บ้านที่สุดคือสาย สระบุรี-ชัยสนุน ขึ้นจากขนส่งจังหวัดสระบุรี จะมีรถออกทุกๆ 30 นาที ในช่วงเวลาเช้าและเย็น ใช้ทันเพียงพอรอรับนักเรียนที่จะเดินทางไปโรงเรียนและกลับบ้านได้ ส่วนช่วงเวลากลางวันรถจะออกทุกๆ 1 ชั่วโมง สามารถลงได้ที่ 2 สถานที่คือ 1.ท่ารถวังม่วง ใช้เวลาเดินทางจากขนส่งจังหวัดสระบุรีถึงตลาดวังม่วงประมาณ 2 ชั่วโมง 2.ท่ารถชัยสนุน ใช้เวลาเดินทางจากขนส่งสระบุรีถึงตลาดชัยสนุนประมาณ 2.30 ชั่วโมง ค่าโดยสารแต่เดิมที่น้ำมันยังไม่มียาราคาถึงลิตรละ 30-40 บาท (2550) นั้นราคาค่าโดยสารอยู่ที่ประมาณ 25-30 บาท ดังนั้นเมื่อลงรถที่ท่ารถวังม่วงหรือท่ารถชัยสนุนแล้ว หากเป็นคนในหมู่บ้านออกไปธุระภายนอกเมื่อกลับมาก็จะมีคนที่บ้านไปรอรับ แต่ถ้าเป็นคนนอกหมู่บ้านต้องหารถรับจ้างต่อเข้า

หมู่บ้าน ซึ่งแต่เดิมนั้นหมู่บ้าน โป่งมะนาวมักไม่ค่อยมีคนนอกเดินทางเข้าพื้นที่ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ส่วนเส้นทางการเดินทางจากกรุงเทพฯ หากมีรถส่วนตัวสามารถมาได้โดย เส้นทางหลวงหมายเลข A21 เมื่อถึงแยกพัฒนานาคมนเลี้ยวรถกลับเข้าเส้นทางหมายเลข 3017 แล่นรถไปตามเส้นทางจนสุดที่เขื่อนป่าสัก แล้วเลี้ยวขวาแล่นรถต่อมาจนถึงแยกวังม่วง เลี้ยวซ้ายเข้าเส้นทางหมายเลข 2243 จนถึงสวนมะเดื่อ วิ่งเข้าทางหลวงบนชั้นที่ 3 หมายเลข 3130 และแล่นรถตรงไปจะมีป้ายแนะนำทาง แห่่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวตลอดเส้นทาง จึงถึงที่วัดโป่งมะนาว ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งทางหลวงบนชั้นที่ 3 หมายเลข 3130 นี้เดิมเป็นถนนลูกรังยาวประมาณ 5 กิโลเมตร(ปี2543) ซึ่งถนนทางสายนี้เดิมองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม คาดว่าจะสามารถจัดสรรงบประมาณลาดยางถนนสายนี้ได้แล้วเสร็จเมื่อประมาณปี2552 แต่เมื่อแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นที่รู้จักมากขึ้นและได้รับความสนใจ จนในปีพ.ศ.2547สามารถทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนสุภาสยามบรมราชกุมารีเสด็จเป็นองค์ประธานในการเปิดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านได้ จึงมีงบประมาณเร่งด่วนจากจังหวัดลพบุรีในการลาดยางถนนเส้นนี้เข้าสู่หมู่บ้านโป่งมะนาวเพื่อความสะดวกในการรับเสด็จ ทำให้อถนนทางเข้าหมู่บ้านสาบนี้แล้วเสร็จก่อนกำหนดเดิมถึง 6 ปี และถนนเดิมของหมู่บ้านที่มีความรุ่มร้อนปลูกต้นไม้ใหญ่เคียง 2 ข้างถนนต้องถูกตัดลงเพื่อขยายถนน และในปัจจุบันนี้ชาวบ้านต่างช่วยกันปลูกต้นไม้ใหญ่ทั้ง 2 ข้างถนนอีกครั้ง

สภาพภูมิประเทศ

หมู่บ้านโป่งมะนาวตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบสูงมีลักษณะเป็นที่ดอน มีป่าไม้และภูเขาอยู่ทั่วไปของพื้นที่ เดิมเป็นพื้นที่ในเขตตอนปลายของป่าดงพญาเย็น ต่อมาสำนักงานปฏิรูปที่ดินได้จัดสรรที่ดินให้แก่ราษฎรประกอบอาชีพ ป่าไม้ในเขตนี้จึงได้ถูกตัดโค่นเพื่อใช้ที่ดินในการเพาะปลูก ใช้ไม้ในการปลูกสร้างบ้าน และขายนำเงินที่ได้มาเป็นทุน ซึ่งนายสุรินทร์ เทพโสคา ชาวบ้านที่อพยพมาเป็นกลุ่มแรกของหมู่บ้านและปัจจุบันยังคงอยู่อาศัยในหมู่บ้านได้เล่าว่า

“แต่เดิมนั้น น้ำสวนมะเดื่อนั้นไม่ได้มีเยอะเหมือนในปัจจุบันนี้ แต่เมื่อลุ่มมาอยู่มีแต่ป่า ต้นไม้ใหญ่ๆขนาด 2-3 คนโอบมีอยู่เต็ม เมื่อแรกๆที่ตัดไม้นั้นจะมีน้ำไหลออกมาจากต้น ก็กลัวว่าต้นไม้ที่มีน้ำออกมาเยอะต้นจะกลวงไม่มีเนื้อไม้เพราะน้ำอยู่เต็มต้น แต่ที่ ไหนได้พบตัดไม้หลายต้นเข้า ถึงรู้ว่าต้นไหนที่มีน้ำออกมาเยอะลำต้นจะตัน เนื้อไม้จะแข็ง ส่วนต้นไหนที่ไม่ค่อยมีน้ำเนื้อไม้จะไม่แข็ง ไม้ที่ได้มาก็สร้างบ้านอยู่ ส่วนที่เหลือก็ขายมีคนมารับซื้อถึงในบ้าน(หมายถึงหมู่บ้าน) ตัดไม้เสร็จใจว่าจะปลูกอะไรได้นะ ช่วงนั้น ยังปลูกอะไรไม่ได้เพราะว่าน้ำที่ออกมาจากต้นไม้เยอะมาก ไม้มันคายน้ำนองเต็มพื้นจะปลูกข้าวก็ไม่ได้เป็นที่ดอนและน้ำก็ไม่ได้เยอะจนพอจะปลูกข้าวได้ รออยู่เป็นปี

2 ปีได้ น้ำที่นองดินถึงแห้ง ก็ถึงได้เริ่มปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลัง แล้วหลังจากนั้นนะ พอไม่มีต้นไม้ใหญ่ในสวนมะเดื่อเยอะขึ้น ลุงว่ามะมันไม่มีไม้ใหญ่คอยดึงน้ำไว้ น้ำมันถึงเยอะ”

แหล่งน้ำ-ลำน้ำสำคัญ หมู่บ้านโป่งมะนาว มี 2 สาย คือ 1.คลองสวนมะเดื่อเป็นลำคลองขนาดเล็กทอดยาวขนานไปกับหมู่บ้านทางด้านทิศตะวันออก คลองสวนมะเดื่อระดับของน้ำค่อนข้างตื้น และมีก้อนหินขนาดใหญ่ที่ทำให้การไหลของน้ำเกิดการคดหล่นกันเป็นน้ำตกขนาดเล็ก สามารถเดินลงในคลองได้ หากในช่วงฤดูฝนหรือว่าหน้าน้ำ ระดับน้ำจะสูงขึ้นถึงประมาณหัวเข่าของผู้ใหญ่ ซึ่งช่วงนี้ผู้ใหญ่ในหมู่บ้านและบรรดาพ่อแม่ที่มีลูกเล็กอยู่ในวัยชนต้องคอยระวังไม่ให้เด็กๆ แอบไปเล่นที่คลองสวนมะเดื่อ 2. คลองชลประทาน ที่ทอดยาวขนานไปกับหมู่บ้านทางด้านทิศตะวันตก น้ำในคลองสายนี้ต้นน้ำมาจากเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ ซึ่งชาวบ้านโป่งมะนาวจะให้น้ำสายนี้ในการทำประปาหมู่บ้าน และใช้เพื่อการเกษตร

สภาพภูมิอากาศ มี 3 ฤดู มีช่วงระยะเวลาของฤดูกาลดังต่อไปนี้ คือ ฤดูฝนจะมีฝนตกชุกตลอดฤดูกาลเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคมเป็นช่วงที่ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาวจะเริ่มเพาะปลูกตั้งแต่ต้นฤดูเพื่อให้ต้นไม้ที่ลงไปนั้น ได้รับน้ำฝนเพียงพอและตั้งต้นได้ เนื่องจากผลผลิตที่ปลูกนิยมเป็นพืชทนแล้งทั้งสิ้นเพื่อไม่ต้องสิ้นเปลืองค่าน้ำ และฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม ในช่วงที่อากาศร้อนจัดจะมีฝนหลงฤดูตก ทำให้ในพื้นที่บริเวณหมู่บ้านโป่งมะนาวไม่ร้อนมาก

ระบบสาธารณสุขโรค

นับตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านโป่งมะนาวมีผู้ใหญ่บ้านมาในปี 2503 จนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งหมด 2 คน คือ

1. นายทองดี ภัคดี(2517-2543)
2. นายชูชาติ ภัคดี(25433 – ปัจจุบัน..ลูกชายคนที่3ของนายทองดี ภัคดี)

ในสมัยที่นายทองดี ภัคดี เป็นผู้ใหญ่บ้านเป็นช่วง 26 ปี และมีการสร้างระบบสาธารณสุขโรคเกิดขึ้นมาก จนต่อเนื่องจากนายทองดีเป็นกำนัน(2543-2547)และเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม(2547-2551)ตามลำดับ ซึ่งระบบสาธารณสุขโรคที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาวมีดังนี้

ระบบประปา เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2520 เป็นประปาหมู่บ้าน มีเป็นเครื่องสูบน้ำติดตั้งอยู่ 2 แห่งด้วยกันคือที่หน้าศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ซึ่งอยู่ในพื้นที่บ้านของนายทองดี) และที่หน้า

วัดโป่งมะนาว นายทองดี ภัคดีได้ติดต่อกับนายอำเภอห้วยขุนรามขอจัดสรรงบประมาณในการจัดซื้ออุปกรณ์ และขอเจ้าหน้าที่ในการติดตั้งระบบประปาหมู่บ้าน

ระบบไฟฟ้า ราวเมื่อปี พ.ศ. 2521 นายทองดีได้ทำเรื่องขอไฟฟ้าจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค พุทธบาท โดยร่วมเงินกันประมาณบ้านละ 1,200 บาท ให้กับทางการไฟฟ้าฯ ตั้งแต่นั้นมาไฟฟ้าเข้าถึงทุกหลังคาเรือน ทำให้คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวเริ่มที่จะซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้า ทั้งโทรทัศน์ พัดลม เครื่องเสียง และอุปกรณ์ไฟฟ้าในครัว เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องใช้ไฟฟ้าบางอย่างเป็นสินค้าอุปโภคที่เกินความจำเป็นในวิถีชีวิต

หออกระจายข่าว เริ่มเมื่อปี พ.ศ. 2526 หอตั้งอยู่หน้าศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน(ซึ่งอยู่ในพื้นที่บ้านของนายทองดี) เพื่อประชาสัมพันธ์ให้คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวรับรู้เรื่องราวข่าวสารจากทางราชการและเรื่องราวต่างของหมู่บ้าน โดยที่นายทองดีจะเป็นผู้ที่เปิดกระจายเสียงตามสาย ใช้ลูกบ้านสามารถฟังข่าว ตั้งแต่ 6.00-7.00 น. เป็นประจำทุกวัน นอกจากนี้ยังมีสามารถใช้ประกาศบอกกล่าวเรื่องราวต่างๆเช่นประกาศบอกงานบุญ หรือเรียนประชุมลูกบ้าน เป็นต้น จนเมื่อปี พ.ศ. 2546 เกิดพายุลมแรงพัดทำความเสียหายให้กับหมู่บ้าน อีกทั้งทำให้หออกระจายข่าวล้มลง จึงได้ทำการย้ายหออกระจายข่าวออกจากบ้านนายทองดีไปตั้งที่บ้านนางอำพร บุตรจันทร์ แม่ของนายสุวิทย์ บุตรจันทร์(กรรมการหมู่บ้าน) เพราะว่า บ้านของนางอำพรนั้นตั้งอยู่บริเวณดังกล่าวหมู่บ้าน ทำให้เสียงจากหออกระจายข่าวดังทั่วทั้งหมู่บ้าน

การสื่อสาร ในหมู่บ้านมีตู้โทรศัพท์สาธารณะจำนวน 1 ตู้ที่หน้าวัดโป่งมะนาว ได้รับการติดตั้งเมื่อ ประมาณเดือนตุลาคม 2543 เนื่องจากขณะนั้นการติดต่อสื่อสารเป็นไปได้ยาก ระบบโทรคมนาคม(โทรศัพท์ไร้สาย)ยังไม่มีประสิทธิภาพดีพอ ประกอบกับมีนักศึกษาคณะโบราณคดีเข้าเป็นอาสาสมัครในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ทางองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนรามจึงติดต่อให้องค์การโทรศัพท์มาติดตั้งตู้โทรศัพท์ให้ ต่อมาระบบโทรคมนาคม(โทรศัพท์ไร้สาย)ดีขึ้น ทำให้คนในหมู่บ้านนิยมให้โทรศัพท์ไร้สายมากขึ้น จนตู้โทรศัพท์สาธารณะไม่ค่อยมีคนใช้เท่าที่ควร

หน่วยงานราชการ สถานที่ราชการที่จำเป็น เช่น โรงเรียน สถานีตำรวจหรือป้อมตรวจ และสถานีอนามัยที่ประจำไม่มีอยู่ในหมู่บ้าน เพราะเป็นหมู่บ้านเล็กและอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านใหญ่อย่างซับสนุนหรือสวนมะเดื่อ จึงสามารถที่จะติดต่อหน่วยราชการได้จากหมู่บ้านใกล้เคียงทั้งสองหมู่บ้านและเคยมีการจัดตั้งโรงเรียนสอนระดับประถมศึกษาในหมู่บ้าน แต่เนื่องจากไม่มีเด็กนักเรียนเข้าเรียนตามจำนวน จึงปิดทำการเรียนการสอน และทำให้เด็กนักเรียนในหมู่บ้านต้องเรียนในโรงเรียนใกล้เคียงของหมู่บ้านอื่นแทน โดยมีรถรับจ้างที่พ่อแม่เด็กกว่าจ้างไว้ให้มารับเด็กๆไป

โรงเรียน เด็กในหมู่บ้านที่มีช่วงอายุใกล้เคียงกันโดยมากจะเข้าเรียนที่โรงเรียนขุนรามวิทยา และโรงเรียนศรีชัย ซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอนในระดับประถมถึงมัธยมต้น

ประชาคมหมู่บ้าน คือคณะกรรมการประจำหมู่บ้านมีด้วยกันทั้งหมด 9 คน วาระการประชุมประมาณ 1 เดือนต่อครั้ง ซึ่งปรับเปลี่ยนจากเดิมที่ประชุม 2 เดือนต่อครั้ง เพราะเนื่องจากว่าผู้ใหญ่บ้าน(นายชูชาติ กักคิ) ต้องเข้าประชุมที่อำเภอเพื่อรายงานความเป็นอยู่และกิจกรรมต่างๆ ในหมู่บ้านให้กับอำเภอทราบ ซึ่งทางอำเภอจะรายงานต่อไปยังจังหวัด และยังมีกรเรียกประชุมด่วนได้ตามแต่จะมีความเร่งด่วนที่จะให้ที่ประชุมพิจารณา โดยที่ทุกครั้งจะต้องมีองค์ประชุมไม่น้อยกว่า 6 คน จึงถือว่าครบองค์ประชุมส่วนเรื่องที่จะมีการนำมาเป็นวาระการประชุมนั้นส่วนมากจะเป็นเรื่องงานกิจกรรมต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน การดูแลระบบสาธารณสุขปก กษบประมาณที่จะต้องจัดสรรเพื่อให้งิจกรรมและงานต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีและเป็นไปตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์

สภาพชุมชน

องค์ประกอบประชากร

ส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยในหมู่บ้านโป่งมะนาวโดยมากจะอพยพมาจากจังหวัดทางภาคอีสาน เพื่อมาตั้งรกรากที่จะทำมาหากินเพราะว่าเป็นพื้นที่ปฏิรูปที่ดินให้ประชากรเพื่อการเกษตรกรรม ประชากรที่อยู่อาศัยถาวรมีจำนวน 68 หลังคาเรือน จำนวน 371 คน (จำนวนที่อยู่อาศัยตามสำมะโนประชากร 2550) แบ่งเป็นชาย 197 คน หญิง 174 คน แต่มีคนในหมู่บ้านจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้อยู่อาศัยในหมู่บ้านแบ่งได้เป็นกลุ่มเด็กที่ต้องไปเรียนและพักอาศัยในต่างพื้นที่ ส่วนมากจะเข้าเรียนในระดับมัธยมตอนปลาย หรือระดับอาชีวศึกษาที่จังหวัดสระบุรี ซึ่งเด็กต้องไปอยู่อาศัยที่บ้านญาติ แต่ถ้าไม่มีบ้านญาติในบริเวณใกล้เคียงพ่อแม่จะหาหอพักให้อยู่ ต่อเมื่ออยู่ในระดับอุดมศึกษานิยมเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยราชภัฏลพบุรี และมีบางส่วนไม่ถึง 5 คนที่เข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่กรุงเทพฯ แต่เด็กในหมู่บ้านส่วนใหญ่ นิยมมีครอบครัวตั้งแต่วัย 16-17 ปี ทั้งที่ไม่ได้รับเห็นชอบจากพ่อแม่ แต่ก็ต้องจำยอม เพราะโดยมากจะแอบอยู่กินกันก่อนที่จะบอกให้พ่อแม่รู้ก็ต่อเมื่อต้องจึงบอกกล่าวกับผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่าย(ชาย-หญิง) ทำให้ผู้ใหญ่ไม่สามารถปฏิเสธได้ หากบ้านพ่อแม่ที่มีฐานะดีจะจัดพิธีแต่งงานให้กับลูก หากไม่มีฐานะดีพอจะทำพิธีแค่ขอขมาและเข้ามาอยู่กินกันอย่างเปิดเผยในบ้านของฝ่ายหญิง ซึ่งการประพฤตินี้จะถูกคนในหมู่บ้านนินทาและเล่าสู่ลูกหลานของคนไม่ให้เอาเยี่ยงอย่าง แต่พบว่าเด็กหนุ่มสาวในหมู่บ้านโป่งมะนาวแต่ละรุ่น ก็มีการแต่งงานด้วยเหตุเช่นนี้เสมอๆ เช่นเดียวกับมีเหตุการณ์ลักษณะนี้ เกิดขึ้นกับพื้นที่อื่นๆในสังคมทั่วไป

เนื่องจากคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้นเป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจาก จังหวัดลพบุรี จังหวัดสระบุรี และจังหวัดนครราชสีมา โดยที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการแสวงหาที่ดินทำกิน และส่วนหนึ่งเกิด

การอพยพจากการแต่งงาน ซึ่งแม้ว่ากลุ่มคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวนี้ มาจากหลายที่และหลายช่วงเวลาด้วยกัน แต่ก็มีลักษณะของวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ที่มีส่วนเหมือน-คล้ายคลึงกัน ทั้งจากรูปแบบที่อยู่อาศัย ภาษาที่ใช้ ระบบเครือญาติ ศาสนา-ความเชื่อ ประเพณี ต่างๆ ที่จะกล่าวถึงในส่วนต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ของคนในภาคอีสาน ภาษาที่ใช้เป็นภาษาไทยภาคกลางและภาษาท้องถิ่นอีสาน ตามแต่ว่าอพยพย้ายถิ่นมาจากที่ใด และช่วงอายุระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ก็จะใช้ภาษาพูดต่างๆกัน กล่าวคือ ผู้ใหญ่มักจะพูดตามภาษาถิ่นเดิมที่ย้ายมา แต่เด็กที่เกิดและโตในหมู่บ้านนิยมพูดภาษากลาง ทั้งนี้เกิดจากการที่เด็กเหล่านี้ได้เรียนหนังสือตามหลักสูตรบังคับให้ใช้ภาษาภาคกลาง

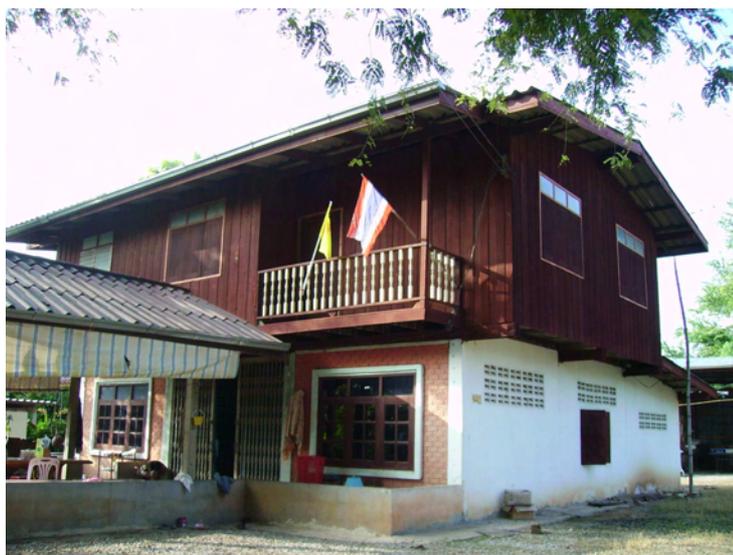
ที่อยู่อาศัย สภาพบ้านเรือน มี 2 รูปแบบ คือบ้านที่สร้างด้วยไม้ทั้งหลัง โดยมากเป็นบ้านที่ใช้ไม้จากการตัดป่าถางพงเพื่อทำไร่ มาเป็นไม้ในการสร้างบ้านไม้ได้สูงเพื่อให้พื้นที่เก็บอุปกรณ์ทำกิน ตามความนิยมของเรือนไทย หน้าจั่วหลังคา ไม้มีปิ่นลมสูงแหลมเช่นเรือนไทยที่พบในปัจจุบัน ภายในเรือนเป็นห้องโล่ง มีลักษณะเป็นห้องเอนกประสงค์ เรือนไทยลักษณะดังกล่าวถ้าหากเจ้าของเรือนพอมีฐานะขึ้นมา จะนิยมต่อเติมได้ถุนเรือนให้เป็นห้องมิดชิดจนกลายเป็นลักษณะบ้าน 2 ชั้น

ภาพที่ 1 บ้านรุ่นแรกที่มีการปลูกสร้างในหมู่บ้านโป่งมะนาว เป็นบ้านชั้นเดียวมีได้ถุนยกพื้นสูง

ภาพที่ 2 สภาพภายในบ้านที่โล่งมีลักษณะเป็นห้องเอนกประสงค์

ภาพที่ 3 บ้านชั้นเดียวได้ถูกสูงที่ก่อผนังกันใต้ถุนบ้าน ทำให้กลายเป็นบ้านสองชั้น

ส่วนบ้านอีกแบบนิยมสร้างด้วยการก่ออิฐถือปูนสร้างตามแบบบ้านชั้นเดียวภายในมีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยอย่างชัดเจน คือมีการกั้นแบ่งห้องตามวัตถุประสงค์การใช้งาน คนในหมู่บ้านที่สร้างบ้านในลักษณะนี้ ต้องจ้างช่างจากนอกหมู่บ้าน อีกทั้งวัสดุอุปกรณ์ในการสร้างบ้านต่างๆต้องซื้อมาทั้งสิ้น ขนาดของบ้านจะขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าของบ้านหากฐานะดีบ้านจะหลังใหญ่มีหลายห้องนอน ถ้าเป็นบ้านที่เจ้าของฐานะปานกลางขนาดบ้านจะมีเพียงห้องโถงและห้องนอน 1 ห้อง ส่วนครัวและห้องน้ำยังนิยมทำแยกส่วนจากตัวบ้าน มีบ้านที่ต่อมาต่อเติมให้มีครัวและห้องน้ำในบ้าง

ภาพที่ 4 บ้านรุ่นใหม่ที่ถูกสร้างในหมู่บ้านโปงมะนาว

ระบบเครือญาติ

ระบบเครือญาติ เนื่องจากหมู่บ้านโปงมะนาวเป็นหมู่บ้านเกิดใหม่ที่มีอายุของหมู่บ้านประมาณ 50 ปี ชาวบ้านในหมู่บ้านโปงมะนาวในขณะนี้มียุเพียง 4 รุ่นเท่านั้น คือ 1.รุ่นพ่อแม่ ช่วงอายุประมาณ 70-60ปี (รุ่นบุกเบิก-ตั้งรกราก) 2.รุ่นลูก ช่วงอายุประมาณ 45 – 20ปี (เด็กที่เกิดในหมู่บ้านรุ่นที่1) 3.รุ่นหลาน (เด็กที่เกิดในหมู่บ้านรุ่นที่2) ช่วงอายุประมาณ 20 – 1 ปี 4.รุ่นเหลน (เด็กที่เกิดในหมู่บ้านรุ่นที่3) ช่วงอายุประมาณ 1 ปี (มีเพียงบ้านเดียว-เด็กในรุ่นนี้เกิดแค่1คน ปี พ.ศ.2552)

การแต่งงาน ในการเลือกคู่ครองของคนในหมู่บ้านสมัยรุ่นพ่อแม่ มี 2 ลักษณะ คือผู้ใหญ่จัดหาให้ โดยอาจจะเกิดจากบิดา มารดาของแต่ละฝ่ายเคยรู้จักชอบพอกันมาก่อน และการชอบพอกันเองจากการที่มีโอกาสพบกัน เช่นตามงานเทศกาล หรืองานบุญประเพณีต่าง ๆ คนในรุ่นนี้มักจะแยกกันอยู่ในช่วงแรก เพราะฝ่ายชายก็มาตั้งถิ่นฐาน หักร้างถางพงในหมู่บ้านโปงมะนาวก่อน จนพอสามารถที่จะรับลูก-เมียมาอยู่ด้วยกันได้โดยที่ไม่ลำบากนัก มีผู้ชายในรุ่นนี้บางคนก็เข้ามาจับจองที่ดินทำกินตั้งแต่ยังโสดอยู่จนมีฐานะพอสมควรจึงไปขอหญิงสาวที่หมายปองมาอยู่ด้วยกันที่หมู่บ้านโปงมะนาว

ในการเลือกคู่ครองของคนในหมู่บ้านสมัยรุ่นลูก มี 2 ลักษณะ คือผู้ใหญ่จัดหาให้ โดยอาจจะเกิดจากบิดา มารดาของแต่ละฝ่ายเคยรู้จักชอบพอกันมาก่อน และการชอบพอกันเองจากการที่มีโอกาสพบกัน เช่นตามงานเทศกาล หรืองานบุญประเพณีต่างๆ หรือจากการเรียน หรือการทำงาน และมีบางคู่ที่เห็นกันมาตั้งแต่เด็ก(โตในหมู่บ้านมาด้วยกัน) ซึ่งคนในรุ่นนี้เมื่อแต่งงานแล้วหาก

หัวหน้าครอบครัวพอมีความรู้อยู่บ้างมักจะไปตั้งครอบครัวและทำงานในต่างถิ่น ขณะที่หัวหน้าครอบครัวที่มีความรู้น้อย เลือกว่าจะตั้งครอบครัวในหมู่บ้านโป่งมะนาว

ในการเลือกคู่ครองของคนในหมู่บ้านสมัยรุ่นหลาน จะเป็นในลักษณะการชอบพอกันเอง จากการที่มีโอกาสพบกัน จากการเรียน หรือการทำงาน ทำให้หนุ่มสาวสามารถที่จะเรียนรู้และมีอิสระทางความคิดที่จะเลือกคู่ครองมากขึ้น โดยลดอิทธิพลของพ่อแม่ลงไปจากเดิม การแต่งงานของคนรุ่นหลานนี้จึงเป็นการแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้านเป็นส่วนมาก ซึ่งคนรุ่นนี้ส่วนมากแต่งงานตั้งแต่มีอายุน้อย พ่อแม่จะให้อยู่ในบ้านเพราะกลัวว่าจะเลี้ยงลูกและดูแลครอบครัวไม่รอด จึงต้องอยู่ในสายตาของผู้ใหญ่ก่อนจะให้แยกครอบครัว

ภาพที่ 5 การเจรจาสู่ขอที่มีการเชิญผู้ใหญ่ในหมู่บ้านมาร่วมเป็นสักขีพยาน

ทัศนคติการเลือกคู่ครองในสมัยก่อน ผู้หญิงในอุดมคติของผู้ชายจะต้องเป็นคนหน้าตาดี ขยัน และมีความสามารถในการทำครัว เป็นแม่บ้านแม่เรือน ส่วนผู้ชายในอุดมคติของผู้หญิงนั้นต้องเป็นผู้ที่มีความขยันทำการงาน หน้าตาดี และสามารถเป็นผู้นำที่ดีของครอบครัว ผู้ชายและผู้หญิงในหมู่บ้านส่วนใหญ่ จะแต่งงานในช่วงอายุระหว่าง 17-20 ปี ส่วนที่มีอายุหลังจากนี้ และยังไม่ได้แต่งงาน ส่วนมากจะเรียนในระดับมหาวิทยาลัย และทำงานในต่างถิ่นทั้งที่ในกรุงเทพฯ จังหวัดลพบุรี และสระบุรี ซึ่งคนกลุ่มนี้ มักจะแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้าน และตั้งครอบครัวนอกหมู่บ้าน และมีส่วนน้อยมากกว่าที่กลับมาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้าน เนื่องจากไม่ประสบความสำเร็จในการทำงานจึงกลับมาทำช่วยพ่อแม่ทำไร่หรือเลี้ยงวัวนม

สินสอด ถือเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่ง ในการสู่ขอ เมื่อเป็นที่พึงพอใจของญาติผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายแล้ว จะมีการตกลงราคาสินสอดโดยผู้ใหญ่ทางฝ่ายหญิง เป็นผู้เรียก จากผู้ใหญ่ทางฝ่ายชาย ค่าสินสอดที่ตกลงกันซึ่งฝ่ายชายจะต้องให้แก่ฝ่ายหญิง จะเป็นเงินประมาณ 50,000-100,000

บาท ซึ่งค่าสินสอดจะมากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับฐานะของทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย ซึ่งคู่สมรสสามารถหย่าขาดจากกันได้เมื่อพบว่า ไม่สามารถที่จะอยู่ร่วมกันได้อีกต่อไป แต่ในหมู่บ้านโป่งมะนาว ยังไม่พบกันหย่าร้าง

การตั้งบ้านเรือน รูปแบบครอบครัวของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว จะมีลักษณะเป็นวงจร เช่นเดียวกับรูปแบบครอบครัวทั่วไปในวิถีชีวิตสังคมของไทย โดยจะเป็นวงจรจากครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) มาสู่ครอบครัวรวม (Stem Family) และจากนั้น จะเริ่มเป็นครอบครัวเดี่ยวอีกครั้ง หนึ่ง เริ่มจากครอบครัวซึ่งประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก อันเป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) เมื่อลูกสาวคนโตแต่งงานตามประเพณีลูกเขยจะเข้ามาอยู่กับพ่อตามแม่ยาย ในช่วงแรกระยะหนึ่งก่อน ในระหว่างนี้รูปแบบของครอบครัวจะเปลี่ยนไปเป็นครอบครัวรวม (Stem Family) แรงงานในครอบครัวจะมีเพิ่มขึ้น ลูกเขยที่เข้ามาอยู่ใหม่จะช่วยพ่อตาแม่ยายทำไร่ในที่ดินของพ่อตาแม่ยาย ซึ่งในภายหลังพ่อตาแม่ยายก็จะได้แบ่งที่ดินให้สำหรับปลูกบ้านและทำกินของตนเองต่อไป ซึ่งโดยมากตัวบ้านมักจะถูกสร้างในบริเวณเดียวกับพ่อตาแม่ยาย จึงพบว่ามีการปลูกบ้านเป็นกลุ่ม ที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติทางฝ่ายแม่

เมื่อลูกสาวคนโตกับสามีแยกครัวเรือนออกไปทำให้เกิดรูปแบบครอบครัวเดี่ยว(Nuclear Family) อันประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ขึ้นใหม่อีกครอบครัวหนึ่ง ซึ่งต่อไปก็จะกลายเป็นครอบครัวรวม (Stem Family) และเป็นวัฏจักรดังต่อไปนี้ ส่วนครอบครัวเดิมของพ่อตาแม่ยายเมื่อ ลูกชายและลูกสาวแต่งงานออกจากบ้านไปหมด เหลือแต่ครอบครัวของลูกสาวคนเล็ก ซึ่งเมื่อพ่อแม่เสียชีวิตลง วัฏจักรของครอบครัวนี้ก็จะกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว(Nuclear Family) ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จากที่การแต่งงานแล้วฝ่ายชายจะต้องย้ายเข้าไปอยู่ในบ้านของภรรยา และเป็นสมาชิกคนหนึ่งที่เป็นแรงงานสำคัญของครอบครัว เป็นการตั้งถิ่นฐานทางฝ่ายแม่ (Matrilocal) แต่การสืบสกุล จะเป็นการสืบทางฝ่ายพ่อ เนื่องจากชายหญิงเมื่อแต่งงานและจดทะเบียนสมรสกันตามกฎหมายแล้วฝ่ายหญิงจะต้องใช้นามสกุลของสามี รวมทั้งลูกที่เกิดมาทำคน จะต้องใช้นามสกุลของพ่อด้วย

ศาสนา และความเชื่อ

การนับถือศาสนาของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวเหมือนกับหมู่บ้านตามต่างชนบททั่วไปของประเทศไทย ที่มีการนับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีที่เป็นแบบแผน ตลอดจนมีถาวรวัตถุที่แสดงออก ถึงรูปแบบของความเคารพและวิถีประเพณีระบบความคิดที่แทรกเข้ามาในชีวิตประจำวัน ความคาดหวังในชีวิต การสะสมบุญ เพื่อความหวังถึงชีวิตในภพหน้า หรือโลกหน้าที่ดีกว่าเดิม

ภาพที่ 6 กลุ่มผู้สูงอายุในหมู่บ้าน โป่งมะนาวอยู่ถือศีลที่วัดในช่วงวันเข้าพรรษา

นอกเหนือจากการนับถือศาสนาพุทธนั้นยังมีการนับถือผีอยู่ด้วย หากแต่ความเข้มข้นของการนับถือนั้นอาจจะเทียบไม่ได้กับหมู่บ้านในพื้นที่ภาคอีสานหรือภาคเหนือที่มีการตั้งถิ่นฐานกันมานานเมื่อเทียบกับบ้านโป่งมะนาวเพิ่งจะตั้งหมู่บ้านมาได้ประมาณ 50 ปี อีกทั้งกวนประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมไว้ผีประจำหมู่บ้าน คนปัจจุบันก็ไม่ใช่กลุ่มคนที่มาบุกเบิกแต่เดิม เป็นเพียงผู้เข้ามาภายหลังช่วงไม่เกิน 30 ปี กลุ่มคนในหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ มีพื้นที่สาธารณะคือวัดโป่งมะนาว ในการนับถือผีมี 2 ระดับด้วยกันคือ ระดับครัวเรือน และระดับหมู่บ้าน ซึ่งมีความแตกต่างกันดังนี้

ระดับครัวเรือน มีการนับถือผีปู่-ย่า,ตา-ยาย เพื่อที่จะคอยปกป้องคุ้มครองรักษาลูกหลาน การเคารพผีบรรพบุรุษนั้น เป็นการควบคุมความประพฤติของลูกหลานให้อยู่ในกรอบที่ครอบครัวกำหนด เพราะถ้าใครประพฤติไม่ดีจะนำสิ่งชั่วร้ายมาสู่ตัวเอง หรือคนในครอบครัวได้ ในบ้านเรือนหนึ่งจะมีการตั้งหิ้งพระไว้ในห้องนอนของประมุขของบ้าน และยังวางธูปของบรรพบุรุษไว้รวมด้วย ส่วนศาลเจ้าที่ของบ้านจะอยู่แยกตะหากโดยมากจะสร้างเป็นศาลให้อยู่ภายนอกบ้าน มีทั้งตั้งคู่กับศาลพระภูมิเจ้าที่หน้าบ้านและตั้งอยู่หลังบ้าน โดยเฉพาะพื้นที่ด้านหลังที่ติดกับพื้นที่ไร่ การเช่นไหว้จะมีทุกวันพระจะต้องนำอาหารคาวหวานใส่พานไปถวาย สังเกตได้ว่าจะถวายหลังจากที่ถวายข้างที่หิ้งพระเสร็จสิ้นแล้ว แต่ก่อนที่จะไปทำบุญที่วัด

ภาพที่ 7 เจ้าบ้านถวายสำหรับบูชาพระพุทธ และบรรพบุรุษในวันพระ

ภาพที่ 8 เจ้าบ้านถวายสำหรับบูชาพระภูมิ และเจ้าที่ ในวันพระ

ระดับผีหมู่บ้าน มีการนับถือผีระดับหมู่บ้านเป็นเช่นเดียวกับการนับถือผีบรรพบุรุษ แต่จะถือเป็นของส่วนรวมหรือสาธารณะ ที่คอยควบคุมความประพฤติของสมาชิกทุกคนในหมู่บ้าน หรือชุมชน และต้องมีการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ในแต่ละปี โดยมากจะกำหนดช่วงต้นฤดูฝน เพื่อให้การทำนาได้ผลดี ที่หมู่บ้านไปงมะนาวมีการนับถือผีระดับหมู่บ้านที่จะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้กับคนในชุมชน มีอยู่ 3 ศาล คือ 1. ศาลปู่-ตา 2. ศาลปู่โสม 3. ศาลแม่ศรี

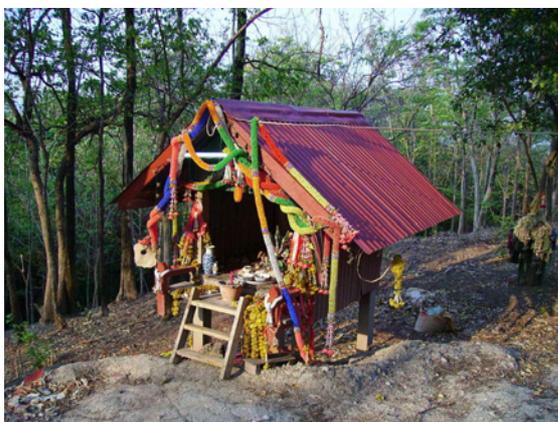
1.ศาลปู่-ตา ตั้งอยู่ปากทางเข้าวัดไปงมะนาว มีชื่อเรียกว่าปู่ทองคำ มีตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้าน ภายในศาลปู่-ตาขาดการดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยสวยงาม โดยเพราะว่ามีการทำบุญใหญ่ปีละ ครั้งเท่านั้น คือวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี ซึ่งสังเกตได้ว่าแม้ศาลจะอยู่ใกล้วัด

สังเกตเห็นได้ง่ายจากถนนก็ไม่ได้รับการใส่ใจที่จะดูแลให้สะอาดอีกทั้งยังมีการปลูกสร้างอาคารศูนย์แม่บ้านในพื้นที่ติดกับศาลผีปู่ตาอีกด้วย จนในปีพ.ศ. 2550 วัดโป่งมะนาวได้ขยายพื้นที่ออกมาครอบคลุม บริเวณที่ตั้งของศาลปู่-ตา เป็นเหตุให้นางพัน ช่วยณรงค์ กวนประจำหมู่บ้านได้ทำการย้ายศาลปู่-ตา ออกมาไว้ที่ริมถนนสายหลักของหมู่บ้าน

ภาพที่ 9 ศาลปู่-ตาของหมู่บ้านโป่งมะนาว ที่ย้ายมาตั้งอยู่ริมถนนในหมู่บ้าน

2.ศาลปู่โสม จากการพบโครงกระดูกในช่วงแรก ๆ ของการก่อสร้างอาคารต่างๆ ในวัดจึงมีการตั้งศาลบริเวณปลายเนินด้านทิศเหนือหลังครัวหันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งถือเป็นผีเจ้าที่วัดโป่งมะนาวที่ให้ชื่อว่าปู่โสม สันนิษฐานว่ามาจากปู่โสมเฝ้าทรัพย์ (มาจากคำสัมภาษณ์นางทอง) และยังมีตุ๊กตารูปนั้นอีก 2 รูปเป็นรูปเป็นตุ๊กตาปู่เฒ่าชายหญิง แต่ไม่มีใครในหมู่บ้านจำชื่อได้ เรียกเพียงแต่ปู่โสม มีบ้างบางคนก็นำเอาชื่อของปู่ทองคำมาเรียกตุ๊กตาผู้เฒ่าชาย อีกตัวแต่ชื่อตุ๊กตาผู้เฒ่าหญิง ไม่มีการกล่าวอ้างชื่ออะไรอีก แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณที่สิงอยู่ในศาลปู่โสม กับโครงกระดูกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ การเช่นไหว้ จะมีการถวายอาหารคาวหวานทุกวันพระใหญ่ที่มีการมาทำบุญที่วัด เช่นวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา ในช่วงวันสงกรานต์ และวันทุกวันพระเข้าพรรษา

ภาพที่ 10 ศาลปู่โสมตั้งอยู่ที่วัดโป่งมะนาว

3.ศาลแม่ศรี มีประวัติว่าแต่เดิมนั้นอยู่ที่ริมน้ำบริเวณใกล้กับเขื่อนกั้นน้ำในหมู่บ้าน ต่อมาได้เข้าฝันกวนจัประจำหมู่บ้าน ว่าอดยากไม่มีใครเลี้ยงดู จึงมีการย้ายศาลอัญเชิญให้มาอยู่ในเขตวัดใกล้กับศาลปู่โสม อยู่มาได้ไม่นานมีการเข้าทรงและบอกว่าศาลอยู่ในพื้นที่ของวัดไม่สามารถเข้าไปอยู่ได้ จึงมีการย้ายศาลออกมาอยู่ในที่ของกวนจัประจำหมู่บ้านซึ่งมีที่ดินติดกับเขตวัดทางทิศตะวันตก เมื่อตั้งศาลตั้งที่เสร็จสิ้นแล้ว ต่อมามีการเข้าทรงคนในหมู่บ้านเป็นผู้หญิงวัยกลางคนบอกว่าเป็นลูกสาวแม่ศรีมีความน้อยใจมากที่ชาวบ้านเลี้ยงแต่แม่ศรี ซึ่งตัวเองกับน้องสาวก็อยู่ในศาลแต่ไม่ได้รับเชิญให้กินเครื่องเซ่นที่นำมาถวายเลย ดังนั้นเวลาที่มีการถวายเครื่องเซ่นจึงมีการเรียกลูกสาวแม่ศรีทั้ง 2 คนออกมากินด้วย การเซ่นไหว้เช่นเดียวกับศาลปู่โสมคือมีการถวายอาหารคาวหวานทุกวันพระใหญ่ที่มีการมาทำบุญที่วัด เช่นวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา ในช่วงวันสงกรานต์ และวันทุกวันพระเข้าพรรษามีการ แต่จะร้องเพลงแม่ศรีในการเชิญให้มารับเครื่องเซ่นด้วย

ภาพที่ 11 ลูกสาวกวนประจำหมู่บ้านโป่งมะนาวกำลังถวายสำหรับในวัดพระใหญ่

ระบบความเชื่อของหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้นมีความซับซ้อน ไม่ได้มีแต่เพียงศาสนาพุทธที่เป็นศาสนาทางการเพียงอย่างเดียว ดังนั้นในการศึกษาเรื่องการทำบุญให้กับโครงกระดูกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจในระบบความเชื่อเหล่านี้เป็นเบื้องต้นของการศึกษา ในรูปแบบของการทำบุญแบบดั้งเดิมที่ทำกันมาในระบบความเชื่อเดิมที่ถูกนำมาใช้กับแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ถือเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน

จากการขุดค้นทางโบราณคดีทำให้พบโครงกระดูกของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมากและผลที่เกิดขึ้นจากการขุดค้นคือ ชาวบ้านไม่สามารถทำบุญและเผาโครงกระดูกได้

เช่นเดิมที่เคยปฏิบัติมา ทำให้รูปแบบของการประกอบพิธีกรรมทำบุญให้กับโครงกระดูกดังกล่าวที่ชาวบ้านเดิม เรียกว่าผีไม่มีญาติเปลี่ยนไป

ก่อนหน้าที่คณะโบราณคดีจะเข้ามาทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวและเปิดเป็นพิพิธภัณฑสถานกลางแจ้งนั้น หลายครั้งที่ชาวบ้านมีการขุดพบโครงกระดูกของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมื่อทำการขุดฐานรากเพื่อสร้างเมรุมาปณกิจศพ มีการพบโครงกระดูกเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ชาวบ้านยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในการเก็บรักษาโบราณวัตถุในแต่ละครั้งที่ขุดพบโครงกระดูกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จึงมีการรวบรวมไว้เพื่อทำบุญและเผา เพราะความเชื่อเรื่องชาติภพทางศาสนาพุทธของคนในหมู่บ้าน ว่าหากไม่เผาระกระดูกคนตาย วิญญาณจะไม่ได้ไปเกิดยังภพเวียนอยู่ จากการพบโครงกระดูกในช่วงแรก ๆ ของการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ภายในวัดจึงมีการตั้งศาลปู่โสมซึ่งถือเป็นผีเจ้าที่วัดให้อยู่ในบริเวณปลายเนินด้านทิศเหนือหลังครัวหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีทางลงไปยังทางน้ำด้านล่างได้แต่ค่อนข้างลาดชัน

ต่อมาเมื่อคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เข้ามาดำเนินการขุดค้นทางวิชาการ โบราณคดีและการจัดทำพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นที่วัดโป่งมะนาวต่อจากที่ชาวบ้านได้ขุดขยายหลุมลักขุดไว้ จึงเกิดเป็นที่แปลกใจแก่ชาวบ้านทั่วไป ทำให้มีการเข้ามาชมแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ซึ่งที่มาของการนับถือโครงกระดูกนั้นเริ่มมาจากการที่คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวและละแวกใกล้เคียงกันนั้น ได้เข้ามาชมโครงกระดูก และพิพิธภัณฑเพื่อขอโชคลาภ(หวย) เมื่อคนที่มาเพื่อขอโชคลาภ ประกอบกับโบราณวัตถุในหลุมจัดแสดง ที่ถูกขโมยไปบางชิ้นได้ถูกนำมาคืน ด้วยความเชื่อว่าเจ้าของมาทวงคืนชื่อเสียงความศักดิ์สิทธิ์จึงเริ่มมีมากขึ้น

จึงมีความคิดที่จะทำบุญให้กับโครงกระดูกเพื่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข ด้วยการทำบังสกุลให้ ต่อมาจึงเป็นการทำมาตिकाบังสกุล และจัดสำหรับอาหารให้กับโครงกระดูกสมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้นเป็นเรื่องใหม่ที่ได้เริ่มทำขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2546 ที่ผ่านมาในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของไทย

การที่ชาวบ้านเรียกทำมาตिकाบังสกุลซึ่งเป็นการบังสกุลให้กับคนตายในพิธีศพ เพราะว่า เชื่อว่าโครงกระดูกในหลุมขุดค้นยังไม่ได้เผาจึงเป็นผีดิบต่างกับกระดูกของปู่ย่าตายาย ที่ตายไปจะทำบังสกุลให้เพราะเป็นผีสุก จึงเสมือนว่าการได้ทำมาตिकाบังสกุล ให้ในทุกปีนั้นทดแทนการณาปณกิจไปได้ นอกจากนี้แล้วยังมีการตัดเอากรวดและเศษนาช่วงเย็นออกไปไม่ต้องมีถือเอาทำบุญช่วงเช้าเป็นอันเสร็จพิธี ไม่ต้องมาวัดเทียว 2 เทียวเช้า-เย็น

มีการปรับพิธีกรรมการทำบุญ ดังนี้ ในช่วงของวันขึ้นปีใหม่ไทยหรือวันสงกรานต์ของทุกปีจะมีการทำบุญ ซึ่งเรียกว่ามาตिकाบังสกุล ให้กับโครงกระดูกโดยช่วงเช้าชาวบ้านจะมาทำบุญ

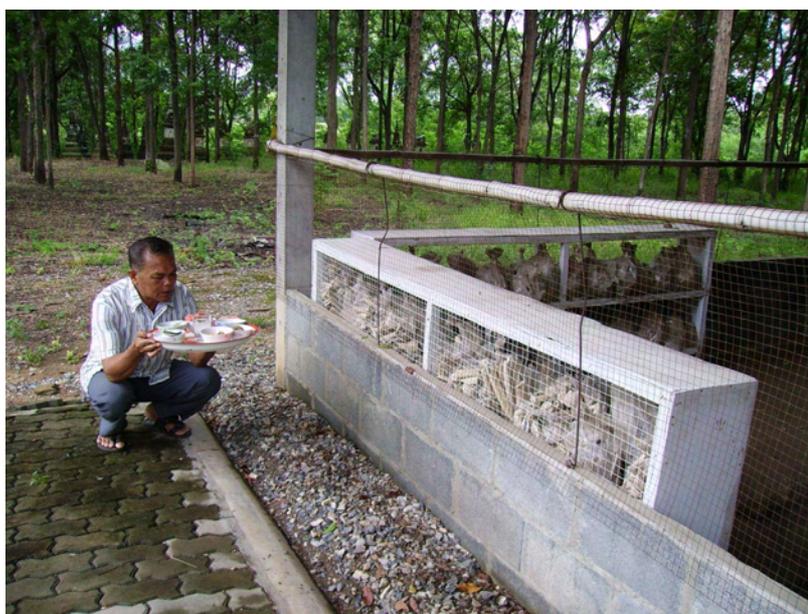
กันตามปกติที่วัดและมีการบังสกุลรวมกันทั้งหมด ให้กับญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว ในระหว่างนี้ผู้ที่ มีหน้าที่แต่งสำหรับอาหารไปเลี้ยง โครงกระดูกที่หลุมขุดค้นทางโบราณคดี โดยที่จะเลี้ยง 1 สำหรับ รวมกันทั้งหมดทุกหลุมขุดค้น สังเกตได้ว่าผู้แต่งสำหรับ เรียกที่จะวางสำหรับไว้ที่หลุมขุด ค้นที่ 1 ก็เป็นหลุมที่มีการล้อมรอบขุดค้นและชาวบ้านได้แต่งหลุมเอง ต่อมาคณะอาจารย์และ นักศึกษาจากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ทำการตกแต่งผนังหลุมขุดค้นให้อยู่ใน ลักษณะที่ถูกต้อง ในระหว่างที่พระจันทร์กัทรดาหารเช้า จะมีแกนนำหมู่บ้านชวนทำบุญให้กับ โครง กระดูกที่หลุมขุดค้นและกล่าวชวนเชิญผู้ที่ไม่ติดธุระและริศนมวัวให้อยู่ทำ มาติกา บังสกุล ให้กับ โครงกระดูกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่หลุมขุดค้นที่ 2

เมื่อพระเทศนาและให้พรจบสิ้นแล้วจึงกลับกุฏิ ผู้คนก็แยกย้ายกลับบ้าน บ้างก็อยู่กินข้าว จากอาหารถวายพระกันต่อ และมีการกล่าวเชิญชวนไปทำบุญอีกครั้งหลังจากที่กินอาหารร่วมกัน เสร็จทำความสะอาดการเปรียญหลังใหม่ ผู้ที่ไม่ติดธุระจึงพากันนำอุปกรณ์ประกอบพิธี มาติกา บังสกุล ไปยังหลุมขุดค้นทำการจัดเตรียมสถานที่ก่อนที่พระภิกษุจะลงมาจากกุฏิ เช่นการโยงสาย สิ้นญ์จากหลุมขุดค้นที่ 1 มายังหลุมที่ 2 ที่มีพื้นที่ในให้สามารถประกอบพิธีทำบุญได้ดีกว่าหลุมขุด ค้นที่ 1 มีการปักธูปเชิญวิญญาณในหลุมขุดค้นที่ 1 และ 2 เมื่อเตรียมสถานที่เสร็จแล้วจึงนิมนต์ พระสงฆ์เข้ามาทำพิธี พิธีกรรมดังกล่าวประกอบไปด้วยบทสวดมนต์ทางพระพุทธศาสนา ให้อวย เครื่องบังสกุลและปัจจัยที่ชาวบ้านได้ร่วมกันบริจาค จากนั้นจึงกรวดน้ำและให้ศีลให้พรจึงเป็นอัน เสร็จสิ้นพิธีมาติกาบังสกุล พระสงฆ์กลับไปยังกุฏิ ชาวบ้านที่มาร่วมงานก็จะช่วยกันเก็บของและ สำหรับที่แตงนำมาเลี้ยง โครงกระดูกก่อนหน้าจะทำมาติกา บังสกุล

ภาพที่ 12 กลุ่มแกนนำของหมู่บ้านรวมตัวกันเป็นตัวแทนทำมาติกาบังสกุลให้กับ โครง กระดูกในหลุมขุดค้นที่ 2 ในวันสงกรานต์

นอกจากการทำมาติกา บังสกุล ในช่วงสงกรานต์แล้วยังมีการทำบุญร่วมกับการแต่ง สำหรับอาหารคาวหวานให้ทุกวันพระในช่วงตลอดเข้าพรรษา แต่จะไม่มีการทำบุญ บังสกุล หรือ มาติกา บังสกุล ให้นอกจากที่จะมีคนอยากจะทำบังสกุลให้เป็นพิเศษตามแต่บุคคลไปโดยมากจะเป็น นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวชมแหล่งโบราณคดีที่มีนัยชอบธรรมบุญ

ภาพที่ 13 คนในหมู่บ้านนำสำหรับให้กับโครงกระดูกในหลุมขุดค้นที่ 1 ในวันพระใหญ่

เศรษฐกิจและอาชีพ

คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวมีอาชีพหลักในการทำการเกษตรกรรม ด้วยการปลูกพืช เศรษฐกิจคือ ข้าวโพด อ้อยมีเนื้อที่ในการเพาะปลูกมากเป็นส่วนใหญ่ของพื้นที่ทำการเกษตร ทั้งหมด และทำการเพาะปลูกพืชชนิดอื่นอีกบ้างบางส่วน เช่น มะขามแขก มันสำปะหลัง และพืช ส้มลูกชนิดอื่น ๆ ส่วนอาชีพเสริม มีการสนับสนุนจากภาครัฐบาลเพื่อส่งเสริมรายได้ให้เกษตรกรคือ การเลี้ยงวัวนม เพื่อรีดนมวัวส่งไปที่สหกรณ์วัวนมสวนมะเดื่อและสหกรณ์วัวนมชัยสนุ่น นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมการรวมกลุ่มแม่บ้านเพื่อทำผลิตภัณฑ์ที่ระลึกจำหน่ายที่พิพิธภัณฑ์สถาน ชุมชนบ้านโป่งมะนาว ยังมีชาวบ้านบางส่วนมีอาชีพจากการรับจ้างทั่วไป โดยรายได้เฉลี่ย 200 บาท/คน/วัน ซึ่งอาชีพหลักในหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้น คือการเลี้ยงวัวนม และปลูกอ้อย มีรายละเอียด ดังนี้

การเลี้ยงวัวนม ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2524 นายทองดี ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น เป็นแกนนำร่วมตัวกับลูกบ้านประมาณ 7 ครัวเรือน ในการติดต่อประสานงานกับปศุสัตว์อำเภอเพื่อ ขอเข้ากองทุนวัวนม เพื่อสมัครเป็นสมาชิกขอรับวัวนมมาเลี้ยง ซึ่งต้องรออยู่ประมาณปีกว่าจะได้

ลูกวัวตัวเมียมาเลี้ยง แต่ว่าวัวจะมีน้ำนมก็ต่อเมื่อคลอดลูก ในช่วงนี้จึงเป็นช่วงที่คนเลี้ยงวัวนมจะไม่มีรายได้จากวัวนมที่ยังเล็กอยู่ จนเมื่อวัวโตพอที่จะนำไปผสมพันธุ์ การผสมพันธุ์ที่ชาวบ้านทำมี 2 วิธีด้วยกันคือ ผสมพันธุ์กับวัวพ่อพันธุ์ และใช้วิธีผสมเทียม ซึ่งวิธีหลังจะได้รับความนิยมมากกว่า เพราะว่าจะเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าอีกทั้งยังคิดลูกวัวได้แน่นอนกว่า ซึ่งจะรวมถึงการกำหนดเพศของลูกวัวที่จะเกิดได้ด้วย

เมื่อที่ผสมพันธุ์คิดแล้ว ประมาณ 10 เดือน จะคลอดลูกวัว แม่วัวจะมีน้ำนมเลี้ยงลูก ในระยะแรกของน้ำนมที่ได้จะเป็นนมข้นเหนียวซึ่งเป็นน้ำนมของแม่วัวแรกคลอด จะมีประมาณ 1 อาทิตย์ นมข้นเหนียวนี้จะเปลี่ยนเป็นน้ำนมที่ให้อุณหภูมิเย็น เพราะว่ามีประโยชน์สามารถ สร้างภูมิคุ้มกันของโรค ทำให้ลูกวัวแข็งแรง ซึ่งเจ้าของวัว จะไม่รีดน้ำนมวัวในช่วงนี้ และจะเริ่มรีดน้ำนมเมื่อหมดน้ำนมเหลืองแล้วประมาณ 2-3 วัน ในระหว่างนี้ลูกวัวยังสามารถกินนมแม่วัวจนอายุประมาณ 1 เดือน หลังจากนั้นจึงให้กินนมผงละลายน้ำกับหญ้า อาหารเสริม จนอายุประมาณ 4 เดือน จึงหย่านมและเลี้ยงจนโตเต็มที่ เมื่อคิดตัดก็จะผสมพันธุ์ แต่หากว่า ลูกวัวที่ได้เป็นตัวผู้ เจ้าของจะขายในราคาประมาณตัวละ 500 บาท เพราะว่าเป็นวัวเลี้ยงไว้สืบเผ่าพันธุ์ของแม่วัว

การรีดนมวัวของเจ้าของวัวในหมู่บ้านโป่งมะนาว จะมีการรีดน้ำนมวัว 2 ครั้งต่อวัน ในช่วงเช้าประมาณ 6.00-7.00น. และ 14.00-15.00น. เพราะว่าจะมารับน้ำนมประมาณ 8.00-16.00 น. ในการรีดน้ำนมวัวนั้น จะใช้เครื่องรีดจนเสร็จ แล้วจึงใช้มือรีดต่อเพื่อให้มีน้ำนมเหลืออยู่ในเต้าน้อยที่สุด เพราะว่าหากน้ำนมเหลืออยู่มาก แม่วัวจะคัดเต้า

ก่อนที่จะรีดน้ำนมวัวนั้น จะต้องทำความสะอาดเต้านมด้วยน้ำอุ่นและน้ำยาคลอรีน เพื่อกระตุ้นให้หลอดเลือดขยายตัว และป้องกันเชื้อโรค จากนั้นจึงใส่เครื่องรีดน้ำนม เครื่องจะรีดน้ำนมและนำไปใส่ถังน้ำนมเตรียมส่งโรงงานได้ทันที หากเป็นแม่วัวที่ให้น้ำนมมาก เมื่อรีดน้ำนมด้วยเครื่องเสร็จแล้ว จะต้องรีดน้ำนมด้วยมือต่อ เมื่อรีดน้ำนมเรียบร้อยแล้วจึงปล่อยให้แม่วัวพักผ่อนและให้อาหาร หญ้า และวิตามินบำรุงแม่วัว

กลุ่มคนเลี้ยงวัวนมส่วนใหญ่ในหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้น โดยมาไม่สามารถไปไหนเป็นเวลานานได้เพราะว่าช่วงเวลาที่บังคับให้ต้องกลับมารีดนมวัวให้ทันส่ง เนื่องจากว่าหากไม่รีดนมวัวนั้น แม่วัวจะคัดนมจนเจ็บส่งเสียงร้องน่าสงสารมากในความรู้สึกของเจ้าของวัว และคนที่เลี้ยงวัวนมในหมู่บ้านนั้นไม่มีลูกจ้างที่สามารถทำงานแทนได้ นอกจากลูกหลานในบ้านช่วยกัน แต่เด็กๆก็จะช่วยได้แค่ให้อาหารเป็นหลัก ยังไม่สามารถจะช่วยในการรีดนมที่มีความซับซ้อนพอสมควร อีกทั้งยังมีอันตรายจากแม่วัวบ้างตัวที่มีนิสัยดุร้าย ดังที่นางมณีชาวบ้านให้หมู่บ้านที่เลี้ยงวัวนม เคยถูกวัวที่ตัวเองเลี้ยงไว้ชนจนต้องเข้าโรงพยาบาล ซึ่งวัวที่มีนิสัยดุร้ายนี้ส่วนมากจะถูกขายออกไป วัวในหมู่บ้านนั้นเมื่อรีดนมวัวเสร็จในตอนเช้าช่วงเวลากลางวันจะถูกบอຍให้อยู่ในคอกที่มีลวดปล่อย

กระแสไฟฟ้าโดยรอบ ส่วนหนึ่งเป็นการกันวัวหลุดออกจากคอก และกันขโมยไปได้ในคราวเดียวกัน

ภาพที่ 14 เด็กในหมู่บ้านโป่งมะนาวช่วยพ่อ-แม่เลี้ยงวัว ด้วยการนฟางแห้งผสมกับอาหารสำเร็จรูปให้วัวกิน

การปลูกอ้อย ชาวบ้านโป่งมะนาวได้รับคำแนะนำจากเกษตรกรจากอำเภอในขณะนั้นที่ได้เริ่มการเพาะปลูกว่า ควรปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย และทนแล้งได้ดี ซึ่งมีทั้งอ้อยและมันสำปะหลังที่ได้รับความนิยมในการปลูก แต่ต่อมานั้นชาวบ้านโป่งมะนาวนิยมปลูกอ้อยมากกว่าเพราะว่าในการลงตออ้อยครั้งหนึ่งนั้นสามารถให้ผลผลิตได้ถึง 3 ปี เป็นอย่างน้อย ในขณะที่หากดูแลใส่ปุ๋ยบำรุงและดูแลดี ตออ้อยสามารถที่จะให้ผลผลิตได้ถึง 5 – 6 ปี ลดต้นทุนในการจ่ายค่าตออ้อยไปได้ในแต่ละครั้งถึง 20,000 – 30,000 บาท

เกษตรกรในหมู่บ้านจะเริ่มปลูกอ้อยในช่วงเดือน พฤษภาคม-มิถุนายน เพื่อให้ทันกับฝนแรกที่จะตก วิธีการปลูกอ้อยของชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว จะเริ่มจากการเตรียมดินไถนำท่อนพันธุ์เก่าออกและใส่ปุ๋ยก่อนปลูก เพื่อเป็นการปรับสภาพดินก่อนปลูก โดยส่วนมากชาวบ้านจะใช้รถไถเป็นเครื่องทุ่นแรง เพื่อประหยัดเวลาและแรงคนที่ใช้ในการปลูก ในลักษณะของการปลูก 1 ร่อง จะมีความกว้างประมาณ 1 เมตร และใส่ท่อนพันธุ์อ้อย 2 ท่อน เรียกว่า เครื่องปลูกแบบ 2 แถว ซึ่งช่องแต่ละท่อนพันธุ์จะปลูกห่างกันประมาณ 50 เซนติเมตร หรือ 2 ช่องก้าว ของระยะทางเดิน ถ้าหากขนาดของไร่ที่ไม่ใหญ่มาก (ประมาณ 10 ไร่) จะใช้เวลาในการปลูก 1 วัน

ในการดูแลหลังการปลูกอ้อยแล้ว จะต้องมีการใส่ปุ๋ยพร้อมทั้งกำจัดวัชพืช เพื่อให้ต้นอ้อยแข็งแรงและมีผลผลิตได้ขนาดน้ำหนัก โดยที่จะมีการใส่ปุ๋ยในระยะ 2 สัปดาห์แรกหลังจากปลูกอ้อยแล้ว และทุก ๆ 1-2 เดือน จะต้องใส่ปุ๋ยกำจัดวัชพืช นอกจากนี้ยังมีศัตรูพืชที่เป็นสัตว์และแมลง หากเกิดการระบาดรุนแรงมาก จะมีการใช้ยาฆ่าแมลง ซึ่งจะนิยมพ่นในช่วงเช้า หรือเย็นของวัน เมื่ออ้อยโตได้ขนาดประมาณ 4-6 เดือน ชาวบ้านจะสามารถตัดอ้อยส่งโรงงานได้ หากว่าภายในไร่รดด้วยใบอ้อยมาก ชาวบ้านจะเผาไร่เพื่อให้สามารถเก็บอ้อยได้ง่าย แต่น้ำหนักอ้อยจะเสีย เมื่อตัดอ้อยเสร็จแล้ว จะต้องบำรุงต่ออ้อยทันที โดยการตัดต่อและให้รถไถขนาดเล็กในการไถร่องระหว่างตอ เพื่อให้เป็นการระบาดของดินดาน และใส่ปุ๋ยบำรุงตอ ในการปลูกอ้อยท่อนพันธุ์ครั้งหนึ่ง จะอยู่ได้ประมาณ 3-6 ปี แต่หากว่าตอท่อนพันธุ์ตายมากก็จะทำการปลูกใหม่

ภาพที่ 15 ไร่อ้อยในหมู่บ้านโป่งมะนาว

กลุ่มชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวที่ปลูกพืชไร่จะมีการเพาะปลูกทั้งปี แต่มีช่วงที่งานน้อยหลักจากการที่ทำการเพาะปลูกแล้ว เป็นช่วงที่รอเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งเวลาว่างในระหว่างนี้หากส่วนมากมักหาอาชีพเสริมทำเพื่อสร้างรายได้ระหว่างที่รอเก็บเกี่ยวผลผลิต ซึ่งมักจะมีเวลาประมาณเป็นช่วงเวลาประมาณ 1-2 เดือน ระหว่างรอเวลาใส่ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง และอีกประมาณ 1-2 เดือนใส่ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงอีกครั้ง ก่อนเว้นช่วงระยะเวลาเก็บเกี่ยว ซึ่งจะมาเวลาว่างในช่วงระยะเวลาของการรอประมาณประมาณ 1-2 เดือน ในช่วงเวลาที่งานในไร่น้อยแม่บ้านจะทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวที่แวะมาเที่ยวทุกหลังคาเรือน

ภาพที่ 16 ถ่ายทางอากาศแสดงที่ตั้งของหมู่บ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

คำอธิบาย

- 1 บริเวณวัดโป่งมะนาว
- 2 บริเวณที่ตั้งบ้านพัก-อาศัยในกลุ่มคนอพยพของโป่งมะนาวในรุ่นแรก (ประมาณตั้งแต่ปีพ.ศ.2501ถึงพ.ศ.2503)
- 3 บริเวณที่ตั้งบ้านพัก-อาศัยในกลุ่มคนอพยพของโป่งมะนาวในรุ่นที่2 (ประมาณตั้งแต่ปีพ.ศ.2516)
- 4 บริเวณที่ตั้งบ้านพัก-อาศัยในกลุ่มคนอพยพของโป่งมะนาวในรุ่นที่3 (ประมาณตั้งแต่ปีพ.ศ.2536 ถึงพ.ศ.-2540)
- 5 แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม
- 6 น้ำตกสงมะเตื่อ
- 7 เขื่อนเก็บกักน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง
- 8 ถนนทางเข้ามาหมู่บ้าน

บทที่ 3

ความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว

ชุมชนของหมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นกลุ่มคนอพยพเข้ามาในพื้นที่เพื่อแสวงหาที่ดินทำกิน และอยู่อาศัยแหล่งใหม่ที่ไม่ไกลไปจากสังคมดั้งเดิมของแต่ละกลุ่มอพยพมา ซึ่งคนที่อพยพเข้ามาในพื้นที่บ้านโป่งมะนาวนั้นเป็นกลุ่มคนจากจังหวัดสระบุรี จังหวัดลพบุรี และจังหวัดนครราชสีมา การอพยพเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงประมาณปี พ.ศ.2500 จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2537 โดยเกิดขึ้นเป็นช่วงเวลา และกลุ่มอพยพนี้ มีทั้งที่มาเป็นกลุ่มเครือญาติหลายครอบครัว และอพยพตามกลุ่มเครือญาติที่มาอยู่ก่อนหน้าแล้ว การอพยพนี้เกิดขึ้นจากนโยบายของภาครัฐที่ต้องการขยายพื้นที่ทำกินให้กับประชาชน เพื่อการผลิตพืชผลทางการเกษตรที่ตอบสนองอุตสาหกรรมการแปรรูปอาหาร ดังนั้นคนในหมู่บ้านจึงมีอาหารในทางเกษตรกรรม คือการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ พืชหลักที่ทำการเพาะปลูก คือ อ้อย รองลงไปคือมันสำปะหลัง และพืชล้มลุกประเภทอื่นตามแต่ว่าจะได้รับการส่งเสริมเป็นพืชชนิดใดให้ตรงตามความต้องการของตลาด

ต่อมาเมื่อมีการส่งเสริมการเลี้ยงวัวนมในพื้นที่บริเวณอำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี หมู่บ้านโป่งมะนาวแม้ว่าจะอยู่ในเขตของจังหวัดลพบุรี แต่พื้นที่ติดต่อกับและยังใกล้กับทางอำเภอมวกเหล็ก ทางผู้นำชุมชน(นายทองดี ภักดี-ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) จึงได้ติดต่อให้ชาวบ้านที่สนใจในการเลี้ยงวัวนม เข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์วัวนม จนได้วัวแม่พันธุ์ที่สามารถให้ลูกวัว และน้ำนมเลี้ยงสร้างรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว จนในปัจจุบันมีการเลี้ยงวัวนมในหมู่บ้านโป่งมะนาวถึง 23 ครัวเรือน ทั้งที่มีวัวในครอบครองตั้งแต่ 7 ตัวจนถึง 30 กว่าตัว จำนวนวัวที่มีอยู่ในครอบครองนี้เป็นไปตามฐานของแต่ละครอบครัว

ด้วยเหตุที่ชุมชนบ้านโป่งมะนาวเป็นชุมชนเกิดใหม่ อยู่ห่างไกลทั้งจากชุมชนอื่นและหน่วยงานราชการ อีกทั้งการเกิดชุมชนด้วยการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาในพื้นที่ ดังนั้นคนในชุมชนจึงต้องรวมตัวช่วยเหลือกันเพื่อความอยู่รอดทั้งของแต่ละครอบครัวภายในชุมชนเอง การพึ่งพาอาศัยนี้เกิดขึ้นในกลุ่มเครือญาติที่อพยพตามกันมา และในกลุ่มที่ประกอบอาชีพเดียวกัน คือกลุ่มเครือญาตินี้มีการช่วยเหลือกันภายในด้วยเหตุผลในครอบครัว เช่น การช่วยเหลือลูก-หลานเมื่อออกไปทำงานในไร่ การอาศัยผู้ใหญ่ในกลุ่มเครือญาติ ตักเตือนเมื่อคนในครอบครัวทำผิดและไม่สามารถว่ากล่าวตนเองได้ เป็นต้น ในขณะที่กลุ่มอาชีพเดียวกันจะมีการช่วยเหลือกัน ในเรื่องความรู้ที่จะประกอบอาชีพ เช่น เมื่อเกิดโรคระบาดของพืชไร่หรือสัตว์เลี้ยง รวมถึงวัวนมด้วย ชาวบ้านในหมู่บ้านจะช่วยกันในการรักษาโรคของพืชหรือวัวนมของตนเพื่อไม่ให้โรครุกราม อีกทั้งยังมีความพยายามในการยับยั้งการเกิดโรคต่างๆตั้งแต่ต้นเหตุเท่าที่ชาวบ้านจะทำได้ นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยน

องค์ความรู้ในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ได้ผลิตผล และผลิตพันธ์ที่ดีที่สุด และด้วยเหตุที่พื้นที่ หมู่บ้านโป่งมะนาว เป็นพื้นที่ห่างไกลจากชุมชนใหญ่(ตลาดมวกเหล็ก) และส่วนราชการ การช่วยเหลือกันเองในกลุ่มจึงเกิดขึ้นก่อนที่หน่วยงานราชการจะเข้ามาช่วยเหลือ ดังจะเห็นได้จากความร่วมมือกันในกลุ่มโป่งมะนาวที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ และช่วงเวลาต่างๆ ความร่วมมือกันของชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านโป่งมะนาวเกิดขึ้นในหลายเหตุการณ์ด้วยกัน ในความร่วมมือในช่วงแรก ของชุมชนเป็นการช่วยเหลือกันในกลุ่มเพื่อความอยู่รอด เพราะเป็นหมู่บ้านที่เกิดใหม่ กลุ่มเครือข่าย ในชุมชนจึงเป็นไปในลักษณะหลวมๆ รวมตัวกันอยู่เฉพาะกลุ่มเครือข่ายที่อพยพหรือย้ายตามกันมา ก่อน ต่อมาเมื่อมีการแต่งงานกันของคนหนุ่ม-สาวภายในหมู่บ้าน จึงเกิดการปฏิสัมพันธ์ทางกลุ่ม เครือญาติที่เกี่ยวข้องกันมากขึ้นของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว และการอยู่ห่างไกลจากชุมชนสร้างให้ เกิดความสัมพันธ์ที่เอื้อเฟื้อและช่วยเหลือเกื้อกูล ถ้อยที่ถ้อยอาศัยระหว่างกัน ซึ่งทำให้เกิดเหตุการณ์ มีส่วนร่วมต่างๆดังนี้ เปลี่ยนเป็น ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นมีความร่วมมือกันในด้านต่างๆ ความร่วมมือที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้น สามารถแบ่งแยกเหตุการณ์ และลักษณะของความ ร่วมมือที่เกิดขึ้นออกเป็น 2 ช่วงเวลา ได้ต่อไปนี้ คือ

ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมก่อนที่จะเกิดชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี

ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาวในช่วงก่อนที่จะเกิดชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯนั้น เป็นไปในลักษณะของการร่วมมือกันของคนในชุมชนเพื่อความอยู่รอดทั้งส่วนตัวบุคคลและทั้งของชุมชนเอง โดยการที่พึ่งพาตนเอง ในการเอื้อเฟื้อและเกื้อกูลกันในเหตุการณ์ต่างๆดังต่อไปนี้

ความร่วมมือของคนในชุมชนต่อการสร้างบ้านพัก ที่อยู่อาศัย

รูปแบบการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนแรงงานของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้นเกิด ในการสร้างบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัยในระยะแรกๆของการตั้งรกราก เพราะในสมัยหลังการสร้างบ้าน นั้นคนในหมู่บ้านจะจ้างช่างจากภายนอกหมู่บ้านมาทำ ดังในกรณีของนายทองดี ภัคดี

“ในตอนการสร้างบ้านหลังนี้ประมาณปี2505 พอคิดที่ว่าปีนั้นลุงชายอ้อยได้เงินดี บ้านหลังเดิมที่อยู่ก็เป็นกระท่อม แบบเพิงนะจะพาป่ากลมมาอยู่ด้วยก็กลัวเขาลำบาก เลย สร้างบ้านใหม่ดีกว่า ไม้ก็จากในต้น ไม้ในสวนโคนเอา คนมาช่วยกันเยอะ เพราะว่าตอนที่ เขาปลูกบ้านกันลุงก็ไปช่วย ตอนลุงปลูกบ้านเขาก็มาช่วยบ้าง แต่ว่าช่างใหญ่ที่คุมโครงสร้าง บ้านต้องจ้างมานะ ลุงก็จ้างหลานชายที่เขาเป็นช่างนั้นนะ ให้มาช่วยในการดูแล คนมา ช่วยกันซัก30คน น่าจะได้อยู่ประมาณ เอาตั้งแต่ตัดไม้ก็ เดือนนิดๆก็เสร็จ ”

นอกจากนี้แล้วการสร้างบ้านไม่ได้มีเฉพาะกลุ่มแรงงานผู้ชายที่สร้างบ้านเท่านั้น ยังมีแรงงานผู้หญิงในหมู่บ้านที่ช่วยกันหุงหาอาหารเลี้ยงคนที่มาช่วยงาน เด็กๆเล็กในหมู่บ้านก็จะตามพ่อแม่มาช่วยงานเล็กๆน้อยๆเช่นการหาของส่งให้กับผู้ใหญ่ โดยที่การออกเงินและอาหารถือเป็นหน้าที่ของเจ้าของบ้านที่จะต้องเลี้ยงดู

ความร่วมมือในการเดินทาง เพื่อการติดต่อกับชุมชนภายนอก

บ้านโป่งมะนาวเป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลกับทางคมนาคมหลัก และแหล่งชุมชนที่เป็นจุดผ่านทางไปยังภาคอีสาน คือ มวกเหล็ก ในช่วงที่ชาวบ้านอพยพเข้ามาอยู่บ้านโป่งมะนาวในระยะแรกนั้นไม่มีถนนตัดเข้าถึงหมู่บ้าน เวลาของใช้ภายในบ้านหรืออุปกรณ์ทางการเกษตร (เครื่องมือ และเมล็ดพันธุ์ ยาฆ่าแมลง ปุ๋ย ฯ) ขาดหรือหมดจะไปไหนต้องไปซื้อถึงที่ตลาดมวกเหล็กถึงจะมีของครบตามต้องการ การเดินทางต้องใช้การเดินทางตามด่านทางเดินของสัตว์ป่า ประมาณ 1 วันเต็มจึงถึงมวกเหล็ก ซึ่งการเดินทางเป็นไปอย่างยากลำบาก ดังนั้นเมื่อจะมีการออกเดินทางเพื่อไปซื้อของที่มวกเหล็กจะต้องมีการบอกกันแต่เนิ่นๆเพราะว่าคนอื่นที่ต้องการไปซื้อของจะได้เตรียมตัวออกเดินทางพร้อมกันได้ โดยมากมักจะเดินทางไปมวกเหล็กกันประมาณ 1-2 เดือน/ครั้ง ในการเดินทางนั้นต้องผ่านลำห้วยที่มีตลิ่งสูงอยู่ 2 ครั้งหากเป็นช่วงหน้าแล้ง ก็จะเดินข้ามห้วยกันไป แต่ถ้าเป็นช่วงหน้าน้ำจะไม่สามารถเดินข้ามห้วยได้ ต้องใช้วิธีข้ามโดยชักลอกกระเช้าผ่านกันไป กระเช้านี้คนในบริเวณหมู่บ้านที่ใกล้กับลำห้วยสร้างไว้ใช้ ซึ่งคนอื่นนอกหมู่บ้านก็สามารใช้ได้เช่นกัน ดังนั้นในหน้าฝนที่ระดับน้ำในห้วยสูงขึ้น ทั้งคนในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านที่สร้างกระเช้าขึ้น จะใช้เส้นทางนี้ในการเดินทาง ในการชักลอกกระเช้าครั้งหนึ่งจะสามารถรับน้ำหนักได้ประมาณ 3-4 คน จนประมาณปี 2518-19 กระเช้าข้ามห้วยนี้ได้ขาดแต่ก็ไม่มีการสร้างกระเช้าอันใหม่ เพราะว่าการสร้างสะพานไม้เล็กพอที่คนจะเดินข้ามได้อย่างปลอดภัยกว่า หลังจากข้ามห้วยที่ 2 ต้องเดินอีกประมาณ 3 ชั่วโมงกว่า ถึงจะถึงตลาดมวกเหล็กถึงซื้อของแล้ว ก็ต้องรีบเดินทางกลับหมู่บ้านโป่งมะนาว โดยมากกว่าการเดินทางขอลงนั้นต้องหาที่นอนกันตามศาลากลางทาง ที่จะมียู่ประมาณ 2-3 ศาลา พอเช้ามีดก็จะเดินทางกันต่อ กว่าจะกลับถึงหมู่บ้าน โดยมา ของสดจำพวกเนื้อสัตว์(เนื้อหมู-เนื้อวัว)มักจะเริ่มมีกลิ่นใกล้จะเสีย (นายสำราญ มาหิรัญ 2549)

ต่อมาประมาณปี 2530 กว่า มีการตัดถนนลูกรังเข้าสู่หมู่บ้านโป่งมะนาวนั้นทำให้ การเดินทางไม่ลำบากมากเท่าเดิม และเมื่อมีถนนเข้าถึงแล้วแม้ว่าจะเป็นเพียงถนนลูกรังทำให้คนในหมู่บ้านเริ่มคิดที่จะซื้อรถกระบะเพื่อสะดวกในการเดินทางไปตลาด หรือเข้าเมือง นายพวงและนายสุรินทร์ เป็น 2 คนแรกในหมู่บ้านโป่งมะนาวที่สามารถรวบรวมเงินซื้อรถได้ ดังนั้นเมื่อเวลาที่นายพวงหรือนายสุรินทร์จะเข้าเมืองหรือไปตลาดก็จะบอกให้คนอื่นในหมู่บ้านรู้เพื่อว่าจะมีใครเดินทางไปด้วยกัน ซึ่งคนที่เดินทางไปด้วยกันนั้นก็ช่วยกันออกค่าน้ำมันรถอย่างไม่มีภาระกึ่งงอน เพราะ

เมื่อเทียบกับต้องเดินทางเป็นวันเพื่อเข้าตลาดมวกเหล็กแล้ว สะดวกสบายกว่ามาก ในระหว่างประมาณ 10 ปีมานี้คนในหมู่บ้านซื้อรถไว้ใช้เองกันแทบทุกบ้าน บ้านที่ไม่มีรถ คือคนที่ไม่มีที่ไม่มีทางของตนเอง เป็นพวกรับจ้างเขาทำไร่ไปวันๆ ทำให้เมื่อจะเดินทางออกนอกหมู่บ้านจึงมีความสะดวกมากขึ้น ไม่ต้องคอยรอกันไปเป็นกลุ่มเหมือนเดิม (นายประพันธ์ บุตตะ 2549)

ความร่วมมือในการสร้างวัดโป่งมะนาว

หมู่บ้านโป่งมะนาวเริ่มมีคนอพยพเข้ามาอยู่ประมาณเมื่อประมาณ 2501 – 2503 กลุ่มคนที่เข้ามาเป็นคนที่แสวงหาที่ทำกินใหม่ จากจังหวัดสระบุรี จังหวัดลพบุรี และจังหวัดนครราชสีมา คนในหมู่บ้านทั้งหมดเป็นชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธ โดยกำหนดมีพิธีกรรมทางศาสนา และความเชื่ออยู่ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะวันพระสำคัญ เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น การที่ในบริเวณหมู่บ้านโป่งมะนาวตั้งมีคนอพยพเข้ามาเกือบอยู่อาศัยและทำกินเป็นเวลาสิบกว่าปี(2516)แล้วแต่ยังไม่มียัดประจำหมู่บ้าน ดังนั้นเมื่อมีวันพระสำคัญ ชาวบ้านในหมู่บ้านจึงรวมตัวกัน เพื่อเดินเท้าไปทำบุญที่วัดสวนมะเดื่อ ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ในหมู่บ้านสวนมะเดื่อ ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ใกล้หมู่บ้านโป่งมะนาวที่สุด แต่ก็อยู่ห่างถึง 4.5 กิโลเมตร จากเส้นทางถนนในปัจจุบัน แต่ในสมัยก่อนที่ยังไม่มีการตัดถนนจะต้องเดินตามทางด่านสัตว์ ลัดเลาะไปตามป่าการเดินทางในสมัยนั้นจึงไกลกว่าระยะทาง 4.5 กิโลเมตร ในปัจจุบันนี้มาก ซึ่งจากการสัมภาษณ์นางทอง เทพ โสดา อายุ 67 ปี ได้เล่าให้ฟังเวลาไปทำบุญที่วัดสวนมะเดื่อว่า

“...สมัยก่อนตอนที่ยังไม่มีวัด จะทำบุญกันที่ใกล้ปาก ถนนหนทางรถราไม่ได้สะดวกสบายอย่างทุกวันนี้ละ โน่นต้องเดินกันไปถึงวัดสวนมะเดื่อ ตั้งแต่เช้าตี4 ตี5 ต้องตื่นแล้วนะกว่าจะทำกับข้าวเสร็จ กว่าอาบน้ำแต่งตัว ลุง(นายสุรินทร์ เทพ โสดา-สามีนางทอง)ก็ต้องช่วยทำนะ ไม่งั้นเสร็จไม่ทันแต่จะตื่นช้ากว่าป้า พอตื่นเขาจะอาบน้ำแต่งตัวก่อน กว่าเสร็จป้าก็ทำกับข้าวเสร็จพอดี ลุงก็จะจัดสำหรับต่อ ป้าก็ไปอาบน้ำแต่งตัว พอเราทำเสร็จก็ไปรอกคนอื่นที่บ้านนายก(นายทองดี ภัคดี) พอคนมากันครบ หรือถึงเวลานัดไว้แล้ววาน ก็ออกเดินกันไปวัด ทางเดินสมัยก่อนนั้น ยังเป็นทางเล็กๆ เหมือนกับเราเดินในป่าสมัยนี้ เพราะว่าตอนนั้นต้นไม้ยังมีเยอะอยู่ ถ้าช่วงหน้าแล้งก็ดินน้อย ฝนไม่ตก แต่ว่าจะเดินไปถึงเสื่อผ้าก็เลอะเทอะ มีเหงื่อไคล กลัวคนบ้านนั้นจะว่าเอามาทำบุญแท้ๆ ตัวก็ไม่สะอาดให้สมกับมาทำบุญเลย บ้างครั้งถ้าเจอวันที่ฝนตกก็เปียกกัน มีไปไม่ทันพระเพลก็มี ถ้าปากกันมากๆเข้า นายก(นายทองดี ภัคดี)ก็คุยกับพ่ออุบล และพ่อสำภา ขอที่สร้างวัดโป่งมะนาว...”

จากความคิดในการสร้างวัดดังกล่าวทำให้มีการพูดคุยกันในหมู่บ้านว่าจะสร้างวัดประจำหมู่บ้านในบริเวณที่ดินไหนของหมู่บ้าน “เนื่องจากว่าที่ดินของหมู่บ้านโป่งมะนาวไม่มีที่ว่าง ไม่มีคน

จำอง เลยคิดกันเอาว่าถ้าจะสร้างวัดประจำหมู่บ้านน่าจะเป็นบริเวณกลางหมู่บ้านเพื่อทุกคนจะได้ไปมาสะดวก และถือเป็นศูนย์กลางหมู่บ้านจริงๆ”(นายประพันธ์ บุตตะ 2550) หลังจากที่ชาวบ้านช่วยกันคิดแล้วจึงเห็นว่าที่ดินที่จะสร้างวัดประจำหมู่บ้าน เป็นบริเวณที่ดินของนายอุบล อ่อนวรรณ และนายสำเภา วงศ์ศรี ดังนั้นนายทองดี ภัคดี ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นเป็นตัวแทนของคนในหมู่บ้านทาบถามขอที่ดินจากนายอุบลและนางพิน อ่อนวรรณ นายสำเภา และนางพุด วงศ์ศรี ซึ่งก็ตกลงว่าจะยกที่ดินให้ แต่นายอุบลตั้งข้อแม้ว่าให้สร้างศาลาการเปรียญกว้าง 10 เมตร ยาว 20 เมตร ถ้าสร้างได้จะยกที่ดินของคนส่วนหนึ่งให้สร้างเป็นวัด(นายทองดี ภัคดี 2550)ในปี 2516 ชาวบ้านเลือกช่วงหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จแล้ว ช่วยกันลงแรงสร้างวัดโป่งมะนาว จากพื้นที่ของนายอุบล อ่อนวรรณและนายสำเภา วงศ์ศรี ที่ได้แบ่งที่ดินที่ไม่ได้ใช้ทำกินและอยู่อาศัย รวมประมาณกัน 10 ไร่ โดยเริ่มจากการสร้างศาลาการเปรียญก่อนตามคำขอของนายอุบล ไม้ที่ใช้ในการสร้างศาลาการเปรียญก็เป็นไม้ที่ได้จากการตัดต้นไม้ในบริเวณวัด ชาวบ้านทุกคนในหมู่บ้านต่างช่วยกันอย่างขันแข็ง กลุ่มผู้ชายช่วยกันตัดไม้ และแต่งไม้เพื่อใช้ในงานส่วนต่าง เช่นถ้าเป็นเสาก็ใช้ไม้แทนกลมได้ เพียงแต่ถากเอาเปลือกออกเท่านั้น ถ้าเป็นไม้ที่ใช้ทำพื้นก็ต้องไสให้เป็นแผ่นกระดาน เครื่องมือที่ใช้จะเป็นเครื่องมือช่างไม้ทั่วไปเท่าที่มีกันอยู่ ส่วนกลุ่มผู้หญิงจะช่วยกันเย็บหญาคาเพื่อใช้มุงหลังคา และทำกับข้าวเลี้ยงคนที่มาทำงาน ทำกันอยู่เกือบเดือน(บ้างว่าประมาณ 2-3 สัปดาห์)จึงเสร็จ (นายทอง ภัคดี,นายสุรินทร์ เทพ โสดา,นายประพันธ์ บุตตะ,นายพวง ไม่ทราบนามสกุล 2549)

จากการขุดหลุมเสาเพื่อสร้างศาลาการเปรียญในบริเวณนี้ทำให้พบโครงกระดูกอยู่จำนวนมาก นายประพันธ์เล่าว่า

“..ยิ่งขุดลงไปก็ยิ่งเจอกระดูกอีก พ่ออุบลกับพ่อสำเภาที่ตกใจเพราะไม่เคยรู้ว่าที่ตรงนี้มีกระดูก คนอื่นก็ว่าที่ตรงนี้มีแรงเป็นที่ผี ที่ป่าช้า ทำกินก็ไม่ดีโชคดีของทั้งสองคนแล้วที่ยกให้เป็นที่วัด..”

ชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวจึงสันนิษฐานว่าบริเวณวัดโป่งมะนาวคงเป็นที่ป่าช้ามาก่อน ซึ่งนายทองดี ภัคดีได้แจ้งเรื่องการพบโครงกระดูกให้กับกำนันและนายอำเภอรู้ แต่เมื่อไม่ได้รับความสนใจจนสร้างศาลาการเปรียญเสร็จ ประกอบกับในเวลานั้นไม่มีชาวบ้านคนใดรู้ว่าโครงกระดูกที่พบเป็นโครงกระดูกของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์มาอายุประมาณ 2,800-2,900 ปี ด้วยความไม่รู้ตัวเองจึงได้ไม่มีความสนใจใดๆ เกี่ยวกับกระดูกมนุษย์ที่พบคงคิดแต่ว่าเป็นกระดูกของคนที่อยู่มาก่อนแต่แล้วแต่ยังไม่เผาเป็นผีดิบ(หมายถึงกระดูกที่ยังไม่เผาตามความเชื่อทางศาสนาพุทธ) ต้องทำการเผาและทำมาติกาบังสุกุลไปให้(นายพวง ไม่ทราบนามสกุล 2550)

เมื่อสร้างวัดโป่งมะนาวเสร็จแล้วแต่ยังไม่มีการมาจำพรรษาที่วัด ดังนั้นนายทองดี ภัคดี และกรรมการวัด จึงไปเชิญพระที่รู้จักกันมาจากวัดในจังหวัดสุพรรณบุรี คือ หลวงพ่อปวน เป็นพระ

ที่มาจำพรรษาอยู่ประมาณ 4 พรรษา เมื่อมีพระมาจำพรรษาอยู่ที่วัดโป่งมะนาวทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านได้มีโอกาสทำบุญ-ใส่บาตรได้ทุกวัน โดยการที่ผลิตเวรกันทำอาหารถวายพระบ้านละวัน ซึ่งขณะนั้นมีบ้านอยู่ประมาณ 20 หลัง แต่ภายหลังหลวงพ่อบ้านเดิมเหล่านี้มาอยู่เป็นประจำ นายทองดีจึงเชิญให้ออกไปจากหมู่บ้าน หลังจากนั้นก็มีพระอีกหลายรูปเข้ามาจำพรรษาที่หมู่บ้านแต่อยู่ไม่นานเพียง 1-2 พรรษาก็จากไป

แม้ว่าจะมีวัดแล้วแต่ว่าอาคารต่างๆที่จะใช้ในกิจกรรมทางศาสนาของหมู่บ้านยังมีแค่ศาลาการเปรียญ โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดงานศพก็ต้องใช้การเผาด้วยเชิงตะกอน นายทองดีเป็นการแนะนำในการรวบรวมเงินกันในหมู่บ้าน จัดทอดกฐินและผ้าป่าสามัคคี เพื่อให้ได้เงินมาใช้ในการสร้างเมรุ ในปี 2526 ในการสร้างเมรุนี้ชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวได้ร่วมแรงกันในการสร้างเมรุเพื่อลดค่าแรงที่ช่าง(จ้างมาจากอำเภอรวมเหล็ก จังหวัดสระบุรี)สร้างเมรุเรียกค่าแรงไว้ ประมาณ 70,000 บาทเหลือเพียง 45,000 บาท แต่เนื่องจากเงินที่ได้มามีไม่พอดำเนินงานเงินที่ช่างเรียกเมื่อเงินที่ได้มาจากการบริจาคหมดจึงต้องหยุดสร้าง และชาวบ้านต้องช่วยกันเก็บเงิน และรวบรวมเงินจากที่อื่นด้วยการจัดทอดกฐินและผ้าป่าสามัคคีอีกครั้งในปี 2527 เมื่อได้เงินมาพระ(จำไม่ได้ว่าเป็นองค์ใด) ก็ให้นายทองดีติดต่อกับช่างสร้างเมรุอีกครั้ง จึงได้เริ่มสร้างเมรุอีกครั้งจึงสร้างเมรุสำเร็จ ในระยะเวลา 2 ปี(นายสุรินทร์ เทพโสดา 2550)

ต่อมามีพระหยวกจากวัดใหม่ไผ่ทองในจังหวัดสระบุรี มาอยู่จำพรรษาที่วัดโป่งมะนาว พระหยวกมีแม่ชีตามมา คนในระยะแรกชาวบ้านโป่งมะนาวต่างรู้สึกยินดี เพราะที่ผ่านมามีพระจำพรรษาที่วัดเพียงอย่างเดียว เมื่อมีชีมาอยู่ต่างคิดว่าชีจะได้ออกมาดูแลพระในเรื่องอาหารเพล ซึ่งในปกติจะมีคนหนุ่มในหมู่บ้านเมื่ออายุครบบวชพระ บวชอยู่ในช่วงเวลาสั้นก็จะลาสิกขาออกมาใช้ชีวิตฆราวาสตามปกติ ต่อมาเมื่อพระหยวกอยู่มาได้ชักระยะหนึ่งนายหลัก(สามีของนางพัน ช่วณรงค์) ได้บวชเพื่อถือศีลอยู่ที่วัด ทำให้พระหลักสนิทสนมกับแม่ชีพอสมควร นางพันจึงเกิดความไม่พอใจด้วยเกรงว่าพระหลักจะชอบพอกับแม่ชี จึงจับผิดแม่ชี ก็พบว่าแม่ชีมักจะไปคู่วิวอยู่ที่กุฏิพระในตอนกลางคืน จึงได้ไปบอกกับคนอื่นๆในหมู่บ้าน เหตุการณ์นี้นายทองดี ก็คิดได้แล้วว่า

“...ยายพันเกิดหึงพระหลักก็เลยจับผิดชี เลยเห็นว่าชีคู่วิวที่กุฏิของพระหยวก ตอนค่ำๆมีดๆ ก็มาฟ้องลุงนะ ลุงเองก็ไปแอบดูอยู่หลายครั้งด้วยกัน แต่ก็ไม่เคยว่ามีอะไรเกินกว่านั้นนอกจากคู่วิวอย่างเดียว แต่ชาวบ้านต่อว่ากันมาก ลุงเลยมาขอให้ชีออกไปจากหมู่บ้านก่อน แล้วพอเรื่องซำค้อยกกลับมา เมื่อพระหยวกฟังก็โกธรรบอกว่าไม่เคยมีอะไรเลย หากชาวบ้านไม่เชื่อใจ ก็ขอไม่อยู่ที่วัดโป่งมะนาวอีกต่อไป”

จากเหตุการณ์ไต่พระและชี ออกจากวัดโป่งมะนาวในครั้งนี้ ทำให้เกิดความรู้สึกแตกแยกระหว่างกันในหมู่บ้านโป่งมะนาว กลุ่มหนึ่งเห็นว่าพระหยวกไม่มีความผิดแต่ถูกใส่ร้าย

แกนนำของกลุ่มนี้คือ นายอุบล อ่อนวรรณ และนายสำเภา วงศ์ศรี ซึ่งเป็นผู้ที่บริจาคที่ดินให้สร้างวัด อีกทั้งนายอุบลถือว่าตนเองเป็นคนเชิญพระหยวก แต่คนในหมู่บ้านกลับมาไล่ให้ออกไป โดยไม่ถามความเห็นของตน อีกทั้งตอนที่พระหยวกและแม่ชีถูกให้ออกจากวัดนายอุบลก็ไม่อยู่ที่โป่งมะนาว ต้องไปทำธุระที่บ้านญาติในจังหวัดสระบุรีหลายวันกว่าจะกลับมาที่หมู่บ้าน จึงรู้สึกรำคาญทุกคนหักหน้า และทำอะไรไม่บอกกล่าวตน ตั้งแต่นั้นมาครอบครัวนายอุบล และครอบครัวนายสำเภา ไม่เข้าวัดโป่งมะนาวเลย ถ้าจะทำบุญก็จะไปที่วัดสวนมะเดื่อแทน (แม่ชีพิน 2550) อีกกลุ่มก็คือกลุ่มที่ขับไล่พระออกจากวัด โดยมีนายทองดี ภัคดี เป็นแกนนำ เมื่อเกิดเรื่องขึ้นนายทองดี พยายามที่จะอธิบายกับนายอุบล และนายสำเภา ทั้ง 2 ไม่รับฟัง จนเมื่อนายอุบลตายไปแม่ชีพิน จึงได้เผาศพนายอุบลที่วัดโป่งมะนาวเพราะถือว่าเป็นวัดที่นายอุบลเป็นส่วนหนึ่งที่ได้สร้างวัดไว้

จากเหตุการณ์ระหว่างพระหยวกและแม่ชี แม้ว่าจะมีการยืนยันว่าไม่มีอะไรเกินเลย แต่ก็ทำให้คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวไม่มีความวางใจให้ผู้หญิงสาวบวชชียู่อาศัยในวัด จะให้บวชชียุเฉพาะคนมีอายุมากแล้วเช่นแม่ชีพินได้บวชชียุและมาอยู่อาศัยที่วัดโป่งมะนาวเมื่อมีอายุ 88 ปี

ความร่วมมือในการสร้างโรงเรียนระดับประถม ประจำหมู่บ้าน

เมื่อชุมชนในหมู่บ้านโป่งมะนาวตั้งมาได้ระยะหนึ่ง จึงมีเด็กที่เกิดในหมู่บ้านเมื่อเด็กเหล่านี้โตขึ้นจนถึงวัยเข้าโรงเรียน จะต้องไปเรียนที่โรงเรียนสวนมะเดื่อซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านโป่งมะนาวออกไปประมาณ 4.5 กิโลเมตร ทำให้เด็กต้องออกเดินไปหมู่บ้านสวนมะเดื่อตั้งแต่เช้า สร้างความลำบากให้กับทั้งพ่อแม่และเด็ก เป็นอย่างมาก และเด็กหลายคนก็เลิกเรียนเพราะไม่ยอมเดินทางไปเรียนไกลๆ นายทองดีจึงคิดที่จะสร้างโรงเรียนระดับประถมในหมู่บ้านโป่งมะนาว นายทองดี ภัคดีได้ถึงเหตุการณ์สร้างโรงเรียนว่า

“...ตอนนั้นเด็กในหมู่บ้านต้องไปเรียนที่บ้านสวนมะเดื่อ ลุงจึงปรึกษากับครูใหญ่ที่โรงเรียนสวนมะเดื่อว่าถ้าจะสร้างโรงเรียนเด็กประถมที่หมู่บ้านต้องทำอะไรบ้าง ครูใหญ่ได้แนะนำให้ไปหาศึกษาอำเภอ ท่านก็ถามว่าเด็กที่หมู่บ้านมีกี่คน ลุงก็ตอบไปว่าประมาณ 50 คน ศึกษาอำเภอเลยว่่าน่าจะเป็นโรงเรียนสาขาของโรงเรียนสวนมะเดื่อได้ จึงว่าจะบอกนายอำเภอให้ พอดีกับว่าช่วงเวลานั้นนายอำเภอต้องมาราชการที่สวนมะเดื่อ จึงได้ให้ลุงเตรียมอุปกรณ์ให้พร้อม ลุงกลับมาก็รีบบอกคนในหมู่บ้านว่า..ถ้าใครมีลูกแล้วอยากให้สร้างโรงเรียนในหมู่บ้านก็ให้ต่อโต๊ะกับเก้าอี้ของลูกตัวเองเอามาไว้ที่วัด รอรับนายอำเภอเข้ามาดูความพร้อมในการสร้างโรงเรียน”

จากการเข้ามาดูความพร้อมของหมู่บ้านทำให้นายอำเภอพัฒนานิคมคือนายบุญธรรม(ไม่ทราบนามสกุล) ตัดสินใจให้สร้างโรงเรียนระดับประถมที่หมู่บ้านโป่งมะนาว โดยที่นายสุรินทร์

และนางทอง เทพโสดา เป็นผู้บริจาคที่ดินทำกินประมาณ 10 ไร่ ให้สร้างโรงเรียนสวนมะเดื่อ แต่ระหว่างที่รอกบประมาณในการสร้างโรงเรียน ต้องให้เด็กในหมู่บ้านเรียนที่วัดโป่งมะนาวก่อน ดังนั้นโรงเรียนบ้านโป่งมะนาจึงตั้งขึ้นตั้งแต่ปี 2518 และโรงเรียนที่สร้างเสร็จจนนักเรียนสามารถย้ายเข้าไปเรียนได้ก็ต่อเมื่อเปิดเทอมปี 2525 โรงเรียนบ้านโป่งมะนาวที่ทางอำเภอจัดงบประมาณมาในการก่อสร้างนั้น มีทั้งอาคารเรียน โรงอาหาร และบ้านพักครู

ครูที่เข้ามาสอนที่โรงเรียนบ้านโป่งมะนาวมีด้วยกันหลายคน แต่ครูใหญ่ของโรงเรียนมีอยู่ 3 คนด้วยกัน คือ

1.ครูใหญ่บุญส่ง สุขมาก เป็นครูใหญ่ของโรงเรียนบ้านโป่งมะนาวคนแรก ตั้งแต่ครั้งยังสอนที่วัดโป่งมะนาว ในตอนนั้นครูบุญส่งได้อาศัยอยู่ที่วัดโป่งมะนาวด้วย ต่อมาจึงได้เกิดชอบกับนางสาวกุหลาบ(ลูกสาวของนายสุรินทร์และนางทอง เทพโสดา)จึงได้แต่งงานและอยู่อาศัยที่หมู่บ้านโป่งมะนาว ในขณะที่นายบุญส่งเป็นครูใหญ่อยู่นั้น โรงเรียนก็ไม่มีการพัฒนาอะไรมากนัก เพราะนายบุญส่งไม่ได้ใส่ใจในการพัฒนา แต่ก็มุ่งที่จะสอนเด็กมากกว่า

2.ครูใหญ่ประสพ(ไม่ทราบนามสกุล) เป็นครูคนที่สอง ในสมัยของนี้เองที่โรงเรียนบ้านโป่งมะนาวมีการพัฒนาขึ้นที่ในเรื่องการเรียนการสอน ทำให้นอกจากเด็กในหมู่บ้านโป่งมะนาวแล้ว ยังมีเด็กจากซบสนุ่น มาเรียนที่โรงเรียนบ้านโป่งมะนาวด้วย

3.ครูใหญ่สนอง (ไม่ทราบนามสกุล) เป็นครูใหญ่คนสุดท้ายของโรงเรียนบ้านโป่งมะนาว เพราะว่าครูสนองไม่ใส่ใจในการเรียนการสอนของเด็กนักเรียน อีกทั้งยังพูดกับพ่อแม่ของเด็กที่มาจากบ้านซบสนุ่นว่า..หากไม่พอใจการเรียนการสอนของตนก็ให้ย้ายโรงเรียนไป ทำให้พ่อแม่เด็กเหล่านั้นย้ายลูกออกไปจนหมด เหลือแต่เด็กในหมู่บ้านประมาณ 10 กว่าคน ครูสนองก็ได้พูดให้พ่อแม่เด็กในหมู่บ้านโป่งมะนาวย้ายลูกออกไปเรียนที่อื่นอีกเช่นกัน สร้างความไม่พอใจให้กับคนในหมู่บ้าน จึงได้ให้ลูก-หลานไปเรียนที่โรงเรียนสวนมะเดื่อ ดังนั้นที่โรงเรียนบ้านโป่งมะนาจึงเหลือเด็กเรียนอยู่ประมาณ 3-4 คน จึงต้องปิดโรงเรียนในที่สุด และครูสนองก็ย้ายไปสอนที่โรงเรียนอื่นแทน

โรงเรียนบ้านโป่งมะนาวทำการเปิดสอนได้ประมาณ 20กว่าปีแล้วจึงปิดลงด้วยเหตุที่ว่า มีเด็กนักเรียนเข้าเรียนที่โรงเรียนน้อยกว่ากำหนดที่รัฐจะแบกรับภาระของโรงเรียนได้ ส่วนบริเวณที่ดินที่เป็นโรงเรียนนายสุรินทร์ เทพโสดา เจ้าของเดิมต้องการที่ดินคืน เพราะต้องการที่ดินทำกิน

ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมต่อแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาวในช่วงภายหลังเกิดชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ นั้น เป็นไปในลักษณะมีรูปแบบที่เป็นทางการมากขึ้น เพราะในช่วงเวลานี้การปฏิสัมพันธ์ของคนในกับคน หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน มีมากขึ้นดังนั้นการรวมกลุ่มของคนภายในชุมชนและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดังต่อไปนี้

การมีส่วนร่วมในขณะที่มีการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุภายในวัดโป่งมะนาว

ในช่วงที่มีการพบแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ขณะนั้นพระหนูเป็นเจ้าอาวาส มีคนต่างจังหวัดลพบุรีมาขอเช่าที่วัด 7 วัน จะจ่ายค่าเช่าให้ 10,000 บาท ทั้งพระหนูและนายทองดีปรึกษากันได้ข้อตกลงให้เช่าที่ขุดหาโบราณวัตถุ เพื่อนำเงินค่าเช่าที่มาจากจ่ายค่าน้ำประปา และค่าไฟฟ้า ที่ค้างจ่ายอยู่ประมาณ 5,000 บาท และเงินที่เหลือนำมาเป็นเงินสำรองไว้ แต่เมื่อขุดไปได้ 1 วัน พระหนูเห็นว่าได้ของมากเกินกว่าที่คิดไว้ และได้รู้ว่าของที่อยู่กับ โครงกระดูกมีราคา เพราะมีคนมารับซื้อที่ปากหลุมที่ขุด โบราณวัตถุที่ขุดขึ้นมาได้ที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ จะถูกซื้อในราคาที่ขึ้นอยู่กับขนาดของโบราณวัตถุ ขนาดเล็กราคาอยู่ที่ 200 บาท ขนาดกลางราคาอยู่ที่ 300 บาท ขนาดใหญ่ราคาอยู่ที่ 500 บาท คนในหมู่บ้านต่างมารวมตัวกันคอยดูตอนที่มีการลักขุดหาโบราณวัตถุ นางพัน ช่างฉรงค์ ได้เล่าว่า

“ ตอนนั้นขายไปคู่ด้วยนะ มีคนที่ขุดหาของซัก 30 กว่าคน ได้ของเยอะเลยมีหม้อ มีกำไล พวกก้อนหิน(ขวานหิน) มีนายหน้ามารับซื้อที่ปากหลุม คนขุดก็ได้ค่าจ้างจากเจ้าแก่(คนที่มาขอเช่าที่) คนที่ไปดูกันตอนนั้นก็ ไปกันทั้งหมู่บ้านละ ใครไม่ได้เข้าไร่หรือรีดนมวัวก็ไปดูที่วัดกันหมด ขายยังได้กระปุกเล็กๆมาเลย บอกให้คนขุดเขาเก็บให้เขาเอาร้อยหนึ่ง นอกจากขายก็สุรินทร์ ก็ได้ไปเหมือนกัน อีกวันขายก็ไปอีกหนึ่งจนถึงซักบ่ายๆ ตำรวจเข้ามา ขายเห็นคนเขาวิ่งหนี ขายก็วิ่งด้วย แต่หนีกันไม่พ้นโดนจับมาเหมือนกัน ที่หมู่บ้านโดนจับกันมา 3 คน มีขาย สุรินทร์ ทอง แต่พอบอกว่าเป็นคนในหมู่บ้านตำรวจก็ปล่อยมา ให้ไหม(ลูกสาว)ไปรับที่โรงพัก..”

นอกจากนี้ขายสุรินทร์ เทพโสดา ได้เล่าว่า “..ลุงได้ของจากคนมาขุดเหมือนกัน เป็นหม้อใหญ่ประมาณอุ้มมือได้ มีดินเต็มหม้อตามคำเล่าของพ่อแม่ว่า ถ้าเจอหม้อเก่าข้างในจะมีสมบัติฝังไว้เลยทุบหม้อ ก็ไม่เจออะไรมีแต่ดิน วันที่ตำรวจมาจับลุงก็ถูกจับไปด้วย เพราะว่าไปยื่นดูเขาขุดกันที่วัด..”

เมื่อหลังจากตำรวจจับตัวคนลักลอบขุดโบราณวัตถุแล้ว ที่หมู่บ้านโป่งมะนาวเกิดการรวมตัวกัน พุดคุยเรื่องโครงกระดูกและโบราณวัตถุที่พบในวัดโป่งมะนาว ทั้งตั้งแต่ตอนการสร้างศาลาการเปรียญ ,เมรุ และถึงเมื่อคนเข้ามาขอเช่าที่ขุดหาโบราณวัตถุ นายทองดี เลยมีความคิดที่จะขุดพื้นที่ในบริเวณวัดด้วยตนเอง ในการขุดครั้งนี้คนที่ขุดไม่ได้ขุดเหมือนตอนที่สร้างศาลาการเปรียญ และเมรุ เนื่องจากเห็นการขุดของนักลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ จึงรู้ว่าต้องขุดอย่างระวังเพื่อจะได้ โบราณวัตถุชิ้นที่สมบูรณ์ ในการขุดครั้งนี้ คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวแทบทุกคนมาร่วมกันช่วยขุด โดยมีแกนหลักอยู่ที่นายทองดี ,นายประพันธ์,นายพวง,นายสุรินทร์,นายชูชาติ,นายสมบรูณ์, นายบุญส่ง,นางทอง ,นางพัน,นางเงิน ,นางจันทร์ เป็นต้น ส่วนคนอื่นที่เหลือเป็นผู้ที่สนับสนุน ด้วยการเป็นแรงงาน ทั้งช่วยขุดและทำอาหารเลี้ยงกันที่วัด ชาวบ้านโป่งมะนาวลงแรงช่วยกันขุดในครั้งนี้ประมาณ 3 วัน ระหว่างนี้มีการกระจายข่าวการพบหลุมศพโบราณออก ทำให้คนในหมู่บ้านใกล้เคียงเข้ามาเที่ยวชมแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ทั้งเข้ามาดูเพราะเห็นว่าแปลก และมาเพื่อขอโชคลาภ ในกลุ่มนักแสวงโชคที่มานี้มีคนตีเลขที่ได้จากแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวนำไปซื้อทั้งสลากกินแบ่งรัฐบาล และหวยใต้ดินถูกกัน2-3งวด ทำให้คนยังเข้ามาขอโชคลาภมากขึ้นและคนที่ถูกก็ทำบุญให้กับโครงกระดูกด้วยการให้พระหนูทำบังสกุลเพื่อแพร່สวนกุศลให้กับวิญญาณของโครงกระดูกเหล่านี้

นอกจากคนนอกหมู่บ้านโป่งมะนาวจะถูกสลากกินแบ่งรัฐบาลและหวยใต้ดินแล้วคนในหมู่บ้านก็มีคนที่ถูกหวยใต้ดินอยู่หลายคนด้วยกัน แ่คนที่ได้เงินรางวัลมากที่สุด คือนายสุรินทร์ได้เงินรางวัลประมาณ 2 แสนบาท จึงได้ทำบุญด้วยการสร้างกุฏิถวายพระในวัด

ในการสร้างกุฏิครั้งนี้ได้ตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน และใช้แรงงานจากคนหนุ่มในหมู่บ้านสร้างอยู่ประมาณ 7 วันจึงเสร็จ ซึ่งนายสมพงษ์ วงษ์ทา ได้เล่าว่าตนเป็นคนหนึ่งที่ได้ไปช่วยกันสร้างกุฏิ เพื่อเป็นการทำบุญด้วยการลงแรง มีคนหนุ่มในหมู่บ้านมาช่วยกันอีก 3 คน คือนายชูชาติ ภักดี นายสมบรูณ์ มาลาพิทักษ์ นายสุวิทย์ บุตรจันทร์ และมีนายทองดีเป็นคนกำกับว่าจะให้สร้างกุฏิออกมาแบบใด

การมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวเพื่อการสร้างวัดประจำหมู่บ้าน เกิดขึ้นจากความศรัทธาในพุทธศาสนา เป็นหลักในการยึดรวมความต้องการในบุญกุศลจากการสร้างวัด ด้วยหวังว่าผลจากการร่วมกันสร้างวัดจะทำให้ ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ขอทำให้ชีวิตดีขึ้น และหวังว่าผลบุญครั้งนี้จะมีมากพอให้ได้เกิดในยุคพระศรีอาริยมตโดย ด้วยความเชื่อและศรัทธาทำให้การร่วมกับสร้างวัดโป่งมะนาวเป็นวัดประจำหมู่บ้าน ของชาวบ้านทุกคนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีในเวลาอันรวดเร็ว

ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาวในช่วงก่อนที่จะเกิดชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีนั้น เป็นไปในลักษณะของการร่วมมือกันของคนในชุมชนเพื่อสร้างความเจริญตามมาตรฐานของสังคมหลักที่เชื่อว่า หมู่บ้านที่เจริญนั้นจะต้องมีถนนถึงหมู่บ้าน และไฟฟ้า ประปาเข้าถึงทุกหลังคาเรือน อีกทั้งยังต้องมีวัด และโรงเรียนประจำหมู่บ้าน เพื่อที่จะแสดงถึงความเจริญทางจิตใจและการส่งสร้างมาตรฐานความรู้ให้กับเด็กในหมู่บ้าน เพราะว่าในพื้นที่ ที่ห่างไกลจากเมืองการเรียนหนังสือของเด็กจะมีความสำคัญที่น้อยลง หากว่ารัฐไม่บังคับการศึกษาขั้นต่ำเอาไว้ เด็กเหล่านี้อาจจะไม่ได้เรียนหนังสือ แต่จะอยู่บ้านทำงานช่วยพ่อแม่เป็นแรงงานหนึ่ง ดังนั้นความร่วมมือที่เกิดขึ้นในช่วงนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก จะมีความร่วมมือที่เป็นผลประโยชน์ส่วนตนบ้างก็คือการสร้างบ้านพัก ที่อยู่อาศัยของแต่ละคนที่ชาวบ้านจะเข้ามาช่วยกันเป็นไปในลักษณะการเอาแรงที่ช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างกัน

การมีส่วนร่วมในชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นที่เปิดเผยจากการถูกลักลอบขุดค้นของนักหาสมบัติและนักค้าของเก่าเมื่อปีเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 ทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวตื่นตัวขึ้นที่จะทำการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ให้คงอยู่ต่อไปทั้งที่ก่อนหน้านี้จะมีการลักลอบขุดค้นเมื่อชาวบ้านทำไร่ก็สามารถที่จะเจอกับโบราณวัตถุเหล่านี้ได้โดยปกติ ด้วยความกระตือรือร้นดังกล่าวทำให้มีการติดต่อกับทางคณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากรเข้ามาทำการขุดค้น ยิ่งทำให้ชาวบ้านเกิดความตื่นตัวมากยิ่งขึ้น ประกอบกับกลัวของโบราณในหลุมขุดค้นจะหายไปจึงได้ทำการตั้งเวรยามในการดูแลนั้นนับเป็นการรวมตัวกันอย่างมีรูปแบบขึ้นครั้งแรกคือมีการตั้งเวรยามให้คนหนุ่มของหมู่บ้านเข้ามาดูแลบริเวณหลุมขุดค้นในเวลาหัวค่ำเลยไปจนถึงเวลาตีที่ไม่มีคนมาดูแลแล้วจึงกลับไปนอนที่บ้านของตนเองได้ คนที่จะเข้ามาดูอยู่เยอะโดยมากจะมากันวันคืนก่อนที่จะมีการออกฉลากกินแบ่งรัฐบาล ซึ่งต้องระวังกันเป็นพิเศษไม่ให้ใครเข้าไปในหลุมขุดค้น เพราะอาจจะทำ ความเสียหายต่อโครงกระดูกได้(นายชูชาติ ภัคดี 2550)

จากการตั้งกลุ่มดูแลความปลอดภัยนี้เองทำให้เกิดเป็นการตั้งชมรมต่อมาในภาพหลังโดยการรวบรวมเอาแกนนำของหมู่บ้านเข้าเป็นกรรมการชมรมแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวโดยมีนายทองดี ภัคดีเป็นประธานชมรม นายสมส่วน บุรณพงษ์เป็นเลขานุการและนายภานุมาศเป็นผู้ช่วยเลขานุการ การก่อตั้งชมรมขึ้นเพื่อทำการเขียนโครงการขอทุนทำหลังคาคลุมหลุมขุดค้น 2 หลุมที่ขุดไว้คือ หลุมที่ชาวบ้านขุดเอง และหลุมที่ 2 คือ รศ.สุรพล นาอะพินทุ นำนักศึกษาคณะ

โบราณคดีมาชุดีให้เป็นหลุมจัดแสดงกลางแจ้งให้คนเข้าชมและป้องกันฝนตกลงในหลุม(นายทองดี ภัคดี 2550)

การดำเนินงานของชมรมในระยะนี้เป็นไปแบบเรียบง่ายและยังไม่เป็นที่รู้จักกับคนทั่วไปมากนักแต่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเริ่มเป็นที่รู้จักของผู้ที่สนใจในงานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก

การทำงานของคณะกรรมการชมรมชุดแรกต้องสิ้นสุดลงเพราะนายทองดี ภัคดี ได้รับเลือกตั้งเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี จึงต้องออกจากการเป็นประธานชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม และได้ให้นายสมส่วน บุรณพงษ์ เป็นประธานแทน

การดำเนินการของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ เน้นการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นที่รู้จักและจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์เพื่อนำชมแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวอีกทั้งมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ของแหล่งโบราณคดีเพื่อรับเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีฯ ได้มีการสร้างอาคารคลุมหลุมขุดค้นทางโบราณคดีและปรับปรุงโรงได้ศาลาการเปรียญของวัดโป่งมะนาวให้เป็นพิพิธภัณฑสถานชุมชนประจำแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว การปรับปรุงในครั้งนี้ไม่เพียงแต่ปรับปรุงบริเวณภายในวัดโป่งมะนาวและแหล่งโบราณคดีเท่านั้น แต่ก่อให้เกิดการสร้างถนนลาดยางมะตอยจนเข้ามาถึงหมู่บ้านแล้วเสร็จก่อนกำหนดเดิมคือปี พ.ศ. 2552 เพื่อรองรับการเสด็จทางรถยนต์พระที่นั่งเข้าสู่แหล่งโบราณคดี

นอกจากการปรับปรุงสภาพแวดล้อมแล้วยังมีการสร้างงานให้กับประชาชนในหมู่บ้านเพิ่มคือมีการส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านบ้านโป่งมะนาวขึ้น โดยโครงการนี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนรามในด้านงบประมาณมีการสร้างงานคือผลิตภัณฑ์จากเชือกปอถัก เช่น กระเป๋า ตะกร้า โคมไฟ ที่ใส่ขวดและมีการทำขนมเช่น เค้ก คุกกี้ ผลิตภัณฑ์เหล่านี้ถูกนำเข้ามาจำหน่ายในพิพิธภัณฑสถานชุมชนประจำแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว(นายสมส่วน บุรณพงษ์ 2550)

เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมของชมรมในสมัยที่ 2 นี้มีโครงการและกิจกรรมมากมายที่ทั้งชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ เป็นเจ้าของโครงการและดำเนินงานเอง อีกทั้งยังมีโครงการที่ได้รับหรือให้ความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ การมีกิจกรรมมากมายเช่นนี้ได้สร้างชื่อเสียงให้แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นที่รู้จักมากขึ้น แต่ก็ก่อให้เกิดปัญหาและแนวความคิดในการบริหารดำเนินการที่แตกต่างกันไปในระหว่างคณะกรรมการในชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ โดยเฉพาะความรู้ต่อต้านนายสมส่วน บุรณพงษ์ เพราะการทำงานที่คณะกรรมการในชมรมและคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวหลายคนคิดว่าไม่โปร่งใสและไม่มีการให้คำอธิบายในคำถามที่มีขึ้น

“ตั้งแต่หมอมสมส่วนเป็นประธานชมรม มีประชุมชมรมแค่เพียงครั้งเดียวตอนที่เข้ารับตำแหน่ง จะทำอะไรไม่เคยแจ้งให้กับกรรมการคนอื่นรับรู้เลย เงินที่คนเที่ยวบริจาคใส่ในกล่อง เปิดนำไปซื้ออะไรบ้างก็ไม่แจ้งแล้วเงินนี้เดิมทีตกลงกันว่าจะให้ช่วยค่าน้ำ-ค่าไฟวัด พอหมอเป็นประธานเงินในส่วนนี้ก็ไม่ได้ถูกกันเอาไว้ มีการนำเอาอุปกรณ์ของชมรมไปเก็บรักษาไว้ที่บ้านและที่สาธารณสุข”(นายชูชาติ ภัคดี 2550)

ในขณะที่นายสมส่วน บุรณพงษ์ กลับให้ความเห็นว่า “... การที่ต้องมาประชุมทุกๆเดือนตามกำหนดของชมรมอนุรักษ์นั้น หมอไม่สามารถมาได้เพราะว่ามีงานประจำ และหน้าที่รับผิดชอบในเวลาราชการอยู่ เมื่อตัวหมอว่าง ชาวบ้านไม่ว่าง เมื่อชาวบ้านว่าหมอไม่ว่า เป็นเช่นนี้ตลอด เลยคิดว่า น่าจะใช้วิธีดั้งเดิมคือ มีอะไรจะทำอะไรใครจะไปใครจะมาที่หมอรู้อของหมอคนเดียวใช้ไหม เมื่อรู้แล้วก็ต้องบอกต่อ ก็อาศัยนายก(นายทองดี ภัคดี ในขณะที่นั้นได้รับเลือกเป็นนายกอบต.ห้วยขุมราม)ไปบอกต่อ แต่ที่นี้นายเองก็คงงานยุ่งเหมือนกันเลยไม่มีเวลาบอก จึงเกิดความเข้าใจผิดต่อกัน ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องร้ายแรงอะไร ถ้ามีอะไรสงสัยถามหมอได้เสมอ ยินดีที่จะอธิบายทำความเข้าใจตลอดเวลาจริง แต่ถ้ามาไม่ได้คือคิดจริงๆ อย่างตอนนี้ก็ได้รับเลือกให้เป็นที่ปรึกษาท่านผู้ว่าจังหวัดลพบุรี ด้านการท่องเที่ยว...ส่วนเรื่องของอุปกรณ์ต่างๆนั้น ที่เก็บไปที่อนามัยเพราะว่ามีคนดูแลรักษาเป็น ใช้เป็น หากอยู่ที่วัดของจะเสียหายเพราะว่าคนยังใช้ไม่เป็น แต่เมื่อไม่สบายใจที่จะให้หมอดูแลก็จะเอามาเก็บไว้ที่หมู่บ้านก็ได้ ทุกคนจะได้สบายใจ...”(นายสมส่วน บุรณพงษ์ 2549)

จึงก่อตั้งชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว และมีนายประพันธ์ บุตตะ เป็นประธานชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ส่วนชมรมเก่าที่มีนายสมส่วน บุรณพงษ์ เป็นประธานนั้น ได้ยกระดับขึ้นมาทำงานระดับตำบลและจังหวัดแทน เพราะได้ตำแหน่งที่ปรึกษาด้านการท่องเที่ยวของผู้ว่าจังหวัดลพบุรี แต่ชมรมใหม่ที่เกิดขึ้นมานั้นก็ไม่ได้ทำงานพัฒนาหรือวางแผนทางการจัดการการท่องเที่ยวของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว คงเข้ามาดูแลแต่เพียงเรื่องรายรับ-รายจ่ายเท่านั้น เพื่อให้สามารถจ่ายค่าน้ำประปา-ค่าไฟฟ้าของวัดได้อย่างเพียงพอ เท่านั้น ส่วนในเรื่องการดูแลยุวมัคคุเทศก์ นำชม และการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาที่หมู่บ้านนั้นนายสมส่วน ก็ยังคงเป็นผู้ดูแลอยู่เช่นเคย

การมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวในการจัดการแหล่งโบราณคดี

จากการพบแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวตั้งแต่สมัยเริ่มแรกของการตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบันที่เกิดชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ ขึ้นนั้น การมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวในการจัดการแหล่งโบราณคดีนั้น เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มแรกในรูปแบบตามความเชื่อ และ

ความเข้าใจต่อการปฏิบัติกับโครงการคู่มือไม่มีญาติ จนพัฒนาการจัดการขึ้นมาเมื่อได้รับความรู้ทางโบราณคดีให้เกิดความเข้าใจต่อโครงการคู่มือที่พบเจอในหมู่บ้านโป่งมะนาว ในพัฒนาการนี้แบ่งออกได้ 3 ช่วงดังต่อไปนี้

ช่วงที่ 1 ตั้งแต่มีการพบหลุมฝังศพของคนสมัยก่อน เมื่อครั้งปี 2510 ชาวบ้านร่วมกันสร้างศาลาการเปรียญและ หลังจากนั้นประมาณปี 2527 มีการสร้างเมรุ แคนนำหมู่บ้านโป่งมะนาวพยายามจะติดต่อกับเจ้าหน้าที่ ให้เข้ามาจัดการกับโครงการคู่มือที่พบ แต่เมื่อทางเจ้าหน้าที่ไม่ได้ให้ความสนใจในการเข้ามาตรวจสอบ นางพัน ช่วยณรงค์ กวนประจำหมู่บ้าน และนายสุรินทร์ เทพโสดา จึงได้เสนอให้เผาโครงการคู่มือและทำมาดิกายบังสุกุลให้ อีกทั้งยังตั้งศาลปู่โสมไว้เชิญวิญญาณทั้งหลายให้ไปสถิตอยู่ที่ศาลทั้งสองครั้ง จนปีประมาณ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 มีคนเข้ามาติดต่อขอขุดหาของเก่าที่ในบริเวณวัด นายทองดี และพระหนู(เจ้าอาวาสขณะนั้น) ก็ได้ทำการอนุญาตทั้งที่รู้อยู่แล้วว่า นักขุดหาของเก่าจะสามารถขุดพบโครงการคู่มือและโบราณวัตถุ แต่ในความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านในขณะนั้น ยังไม่รับรู้ถึงคุณค่าและความสำคัญ เนื่องจากการขาดความเอาใจใส่ของภาครัฐ ดังนั้นในการจัดการต่อแหล่งโบราณคดีจึงอยู่ในข่ายของการแสวงหาประโยชน์ จากแหล่งโบราณคดี ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ขุดหาและนำไปขายเองก็ตาม

จากเหตุการณ์ในครั้งนี้เองทำให้ ชาวบ้านโป่งมะนาวได้เรียนรู้วิธีการขุดตามที่นักขุดหาของเก่าขุดและชาวบ้านได้เข้าร่วมสังเกตดูอยู่ตลอดเวลาที่มีการลักลอบขุด เมื่อนักขุดหาของเก่าถูกจับ นายทองดี นายพวง นายบุญส่ง นายสุรินทร์ นายประพันธ์ ร่วมเป็นแกนนำชาวบ้านโป่งมะนาวในการขุด เพื่อต้องการดูว่าโครงการคู่มือและข้าวของเครื่องใช้ของคนตายจะมีอะไร เพราะตอนที่ขุดเพื่อสร้างศาลาการเปรียญและเมรุนั้น ชาวบ้านต่างช่วยกันขุดโดยที่ไม่รู้ว่ามีอะไร อยู่ใต้ดินจึงไม่ได้ระวัง เหมือนอย่างนั้นขุดหาของเก่า จากการขุดครั้งนี้ทำให้ชาวบ้านได้โบราณวัตถุเก็บเป็นของส่วนตัวกัน เมื่อข่าวแพร่ออกไปทำให้คนนอกหมู่บ้านเข้ามาดูและขอโชคลาก ซึ่งในที่นี้ก็มีนายสมส่วน บรูณพงษ์ เข้ามาเป็นหัวหน้าหนึ่งของการพัฒนาหมู่บ้านโป่งมะนาวในเวลาต่อมา เพราะชาวบ้านโป่งมะนาวไม่รู้ว่าจะต้องติดต่อกับหน่วยงานใดให้เข้ามาดูแล จากการที่เคยติดต่อในอดีตก็ไม่ได้รับการติดต่อหรือส่งเจ้าหน้าที่มาดูแล นายสมส่วนจึงเป็นเสมือนผู้แทนจากชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวที่จะสามารถติดต่อกับหน่วยงานภายนอกให้เข้ามาดูแล และการที่นายสมส่วนได้ติดต่อกับภาควิชาโบราณคดีในการเข้ามาดูแล ทำงานศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวนั้น ถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นในการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีได้อย่างถูกต้องตามวิธีการอนุรักษ์ ที่จะพัฒนามาเป็นการจัดพิพิธภัณฑ์สถานท้องถิ่นและกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว

การทำงานทางโบราณคดีในช่วงแรกของคณะโบราณคดีเกิดขึ้น โดยที่ชมรมอนุรักษ์ศิลปะ โบราณคดี และวัฒนธรรมพื้นบ้าน ได้ทำการออกค่ายอาสาในการควบคุมดูแลของ รศ.สุรพล

นาละพินทุ ซึ่งในช่วงนี้ชาวบ้านโป่งมะนาวได้ร่วมกันมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน คือในช่วงกลางวันที่ว่างจากงานในไร่และเลี้ยงวัวนม ชาวบ้านจะมาช่วยนักศึกษาทำการขุดคันที่หลุ่ม เป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับนักศึกษา อีกทั้งยังมีเด็กๆ ในหมู่บ้านที่ คอยมาดูการทำงานของนักศึกษา ซึ่งเด็กเหล่านี้กลายเป็นยุวมัคคุเทศก์ในรุ่นที่ 1 และยังมีวัยรุ่นผู้ชายในหมู่บ้านที่นำโดยนายชูชาติ เป็นแกนนำในการทำให้ที่ดูแลรักษาความปลอดภัยให้กับแหล่งโบราณคดี เพราะมีคนเข้ามาดูเป็นจำนวนมาก และมีกรขโมยโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ ซึ่งก็รู้ว่าใครเป็นคนเอาชิ้นสำคัญไปแต่ก็ไม่มีการทวงคืนอย่างชัดเจน แต่ชาวบ้านมีวิธีในการสาปแช่งให้คนที่ขโมยไปไม่มีความสุข เกิดความพินาศ ต่างๆ นานา จนระยะเวลาผ่านไปประมาณ ปีกว่าคนขโมยชิ้นสำคัญไปก็ต้องนำมาคืนที่เดิม จากการทำของในแหล่งถูกขโมยไปนี้เองทำให้ชาวบ้านเกิดความคิดในการรักษาความปลอดภัยด้วยวิธีการตามแบบที่คิดกันขึ้นมาเอง คือการนำปูนไปโบกทับกับโครงกระดูก เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการขโมยของได้อีก

จึงเห็นได้ว่าลักษณะและวิธีการ ของการจัดการแหล่งโบราณคดีในช่วงนี้เกิดขึ้น แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ 1. เกิดจากความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านเองเป็นหลัก ด้วยพื้นฐานของความเชื่อในพิธีกรรมหลังความตายของศาสนาพุทธที่จะต้องเผาศพ ชาวบ้านได้นำมาปรับใช้กับโครงกระดูกที่พบ นอกจากนี้แล้วยังมีวิธีในการรักษาของไม่ให้ถูกขโมยอีกคือการยึดให้ของอยู่ติดที่ ด้วยปูน 2.เกิดจากการเรียนรู้ทั้งด้วยวิธีการสังเกตจากนักถักลอบขุดหาของเก่า และวิธีการลงมือทำร่วมกับนักศึกษาในการขุดคันเพื่อศึกษาแหล่งโบราณคดี

ช่วงที่ 2 เมื่อภาควิชาโบราณคดีเลือกหมู่บ้านโป่งมะนาวในการศึกษาภาคสนามของนักศึกษา อย่างเต็มรูปแบบ ชาวบ้านโป่งมะนาวได้ถูกกันออกมาจาก การมีส่วนร่วมในการช่วยขุดคัน ด้วยแนวคิดตามหลักวิชาการทางโบราณคดีซึ่งเป็นนักวิชาการกระแสหลักทางด้านการศึกษาเรื่องราวทางโบราณคดี ทำให้พื้นที่ของการมีส่วนร่วมของชาวบ้านถูกจำกัดว่าเป็นเพียงคนในหมู่บ้านที่ออกพื้นที่ภาคสนาม การมีส่วนร่วมอยู่ในลักษณะของการเป็นฝ่ายหรือกลุ่มสนับสนุนให้กับคณะอาจารย์และนักศึกษาโบราณคดีด้วยการผลัดเวรกันทำกับข้าว ซึ่งทำให้คนในหมู่บ้านเกิดความรู้สึกว่าการทำงาน โบราณคดีเป็นเรื่องของอาจารย์และนักศึกษาเท่านั้น ถือได้ว่าเป็นจุดแรกที่ได้เริ่มสร้างความรู้สึกแตกแยกของชาวบ้านกันเอง ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าที่อาจารย์และนักศึกษาโบราณคดีเข้ามาเพื่อช่วยในการศึกษาทำให้แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงต่อไป ในขณะที่อีกฝ่ายเห็นว่าคนในหมู่บ้านด้วยกันที่สนับสนุนเป็นกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์ได้รับค่าจ้างในการทำอาหาร หรือรับซักผ้าของอาจารย์และนักศึกษาดลอดระยะเวลาที่ในการออกภาคสนามของภาควิชาโบราณคดี

การพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวมีเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องหลายครั้งและครั้งสำคัญที่สุดก็คือช่วงที่ เตรียมความพร้อมรับเสด็จสมเด็จพระรัตนสุภาสยามบรมราชกุมารีเสด็จเป็นองค์ประธานในการเปิดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน ได้ จึงได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐมากขึ้น ทำให้เกิดการพัฒนแหล่งโบราณคดี และหมู่บ้านโป่งมะนาว อย่างรวดเร็วเพื่อให้ทันการรับเสด็จจากเหตุนี้เองที่ทำให้ภาครัฐ โดยเฉพาะกลุ่มเจ้าหน้าที่ทั้งจากอำเภอพัฒนานิคม และจากจังหวัดลพบุรี เข้ามาจัดการความพร้อมต่างๆ หลายครั้งในการตัดสินใจในการจัดการของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวในช่วงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นตามความต้องการของชาวบ้าน โดยเฉพาะเมื่อในช่วงนี้เองที่ชาวบ้านโป่งมะนาวเหมือนถูกกันออกมาจากการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นผู้ดูแล และต้องยอมรับกับการเข้ามาของภาครัฐทั้งที่ก่อนหน้านี้ได้ปฏิเสธการให้ความช่วยเหลือมา เช่นการสร้างอาคารทรงงาน เพื่อให้สมเด็จพระรัตนสุภาสยามบรมราชกุมารีฯ ทรงงานในช่วงเวลาสั้นที่ทรงประทับในหมู่บ้านโป่งมะนาว โดยที่อาคารดังกล่าวไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์อื่นๆ ได้อีกเลย ทำให้คนในหมู่บ้านเสียขายเงินที่ต้องเสียไป และในช่วงเวลารับเสด็จนั้นชาวบ้านโป่งมะนาวต้องปรับปรุงและสภาพหมู่บ้าน ให้เป็นตามมาตรฐานที่ทางจังหวัดกำหนด ซึ่งทำให้ได้รับงบประมาณในการพัฒนาถนนทางเข้าหมู่บ้านมาอย่างรวดเร็ว กลุ่มผู้ชายของหมู่บ้านถูกร้องขอให้เข้ามาช่วยงานทำความสะอาดและปรับปรุงพื้นที่ ขณะที่กลุ่มแม่บ้านของหมู่บ้านโป่งมะนาวต้องเป็นคณะต้อนรับของหมู่บ้านได้เตรียมตัวในการรับเสด็จอย่างเต็มที่ ทั้งไปตัดชุดผ้าไหมชุดใหม่ ในช่วงเวลารับเสด็จกลับถูกใช้ให้ไปล้างจานที่บรรดาผู้ใหญ่ของจังหวัดนำมารับประทานอาหาร ทำให้ไม่ได้เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิดตามที่ได้ตกลงไว้ กลุ่มแม่บ้านจึงเกิดความรู้สึกต่อต้านหากจะมีการทูลเชิญเสด็จเพื่อเปิดอาคารพิพิธภัณฑ์อีกหลังที่เพิ่งสร้างตามที่นายสมส่วนได้บอกกล่าวไว้ เพราะต่างมีเห็นว่า การรับเสด็จไม่ใช่เรื่องของคนในหมู่บ้าน ที่จะเข้าถึงเจ้านาย ได้ง่ายอย่างที่คิดกันไว้ แต่จะถูกคนมีเงินจากบ้านอื่นตัดหน้าเข้าเฝ้าแทน(จากการสัมภาษณ์ สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน) เมื่อแม่บ้านมีความรู้สึกที่ไม่พอใจเช่นนี้ย่อมมีการส่งต่อความรู้สึกของตนให้กับพ่อบ้านของตน และส่งต่อความรู้สึกเช่นนี้ด้วยการพูดคุยถึงเรื่องราวในการรับเสด็จที่ไม่พอใจ กันในกลุ่มความรู้สึกของชาวบ้านโป่งมะนาวส่วนใหญ่ทั้งที่เป็นกลุ่มแกนนำต่างไม่รู้สึกยินดีต่อการที่ทางผู้ใหญ่ของอำเภอและจังหวัด นำเอาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวมาสร้างชื่อเสียง โดยที่ผ่านมาไม่เคยให้ความช่วยเหลือหรือเห็นถึงความสำคัญ แต่เมื่อแหล่งโบราณคดีมีชื่อเสียงขึ้นมาต่างก็เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ และชื่อเสียง

ช่วงที่ 3 เมื่อการรับเสด็จผ่านพ้นไปแล้ว ชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ เริ่มมีบทบาทอย่างมากในการจัดการแหล่งโบราณคดี และยุวมัคคุเทศก์ก็ได้สร้างชื่อเสียงให้กับแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นอย่างมาก ภาพที่แสดงออกสู่สายตาของคนภายนอกกลับแสดงให้เห็นว่าการจัดการแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวโดยชมรมอนุรักษ์ฯ ที่เกิดขึ้นจากคนในท้องถิ่นร่วมด้วยกัน

นั้นประสบความสำเร็จ แต่ในความเป็นจริงกลับกลายเป็นว่าผู้ที่ผลักดันการทำงานของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯและยุวมัคคุเทศก์เป็นนายสมส่วน บรณพงษ์ ซึ่งเป็นคนนอกหมู่บ้าน โดยที่ชาวบ้านไม่มีความสนใจในการจัดการและพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จึงมีการแสดงออกด้วยการรวมตัวกันประท้วง หรือแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นในเชิงที่ไม่เห็นด้วยกับนายสมส่วน ซึ่งสามารถแบ่งประเด็นปัญหาที่สร้างความไม่พอใจให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาว ดังนี้

1. การจัดการในการทำงานของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯในสมัยของนายสมส่วน เป็นประธาน ไม่มีการแจ้ง หรือเรียกประชุมสมาชิกของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ แต่จะใช้วิธีการบอกกับนายทองดี ซึ่งในขณะนั้นเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนรามให้นำไปบอกต่อกับลูกบ้าน การจากดำเนินวิธีการเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านไม่มีโอกาสได้รับรู้ถึงการทำงานของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ อีกทั้งการตัดสินใจต่างๆที่จะเกิดกลุ่มแกนนำหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ ก็ไม่มีโอกาสได้รับรู้ก่อน จะรู้ก็ต่อเมื่อจบประมาณนั้นถูกนำมาใช้แล้ว

2. การใช้งบประมาณในการดูแลแหล่งโบราณคดี ด้วยการสร้างอาคารจัดแสดงอีกหลังภายในวัดโป่งมะนาว ทั้งกลุ่มแกนนำและชาวบ้านคนอื่นๆ ต่างมีความคิดเห็นว่าควรนำงบประมาณที่ได้มาใช้ทำประโยชน์อื่นมากกว่า เพราะเห็นว่าห้องจัดแสดงหลังเดิมที่ปรับปรุงจากใต้ถุนศาลาการเปรียญสามารถใช้ประโยชน์ได้คืออยู่ และอยู่ใกล้กับกุฏิของพระในวัดสามารถที่จะดูแลความปลอดภัยได้มากกว่าอาคารหลังใหม่ที่อยู่ไกลออกไป ประมาณ 100 เมตร แต่กว่าชาวบ้านจะรู้ว่ามีการสร้างอาคารหลังนี้ โครงการได้ถูกอนุมัติมาจากผู้ว่าราชการจังหวัดลพบุรี ผ่านมาถึงองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนรามแล้ว จึงไม่สามารถที่จะคัดค้านอะไรแต่เมื่ออาคารสร้างเสร็จ และตรวจรับงานแล้ว ชาวบ้านโป่งมะนาวต่างไปดูอาคารและลงความเห็นกันว่าใช้วัสดุไม่ได้มาตรฐาน เพราะชาวบ้านคอยสังเกตตั้งแต่เริ่มก่อสร้าง ชาวบ้านโป่งมะนาวจึงต่อต้านด้วยการไม่ใช้งานอาคารหลังนี้ ปล่อยให้ไว้ให้เป็นอาคารที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์(สร้างเสร็จประมาณ ปี 2549จนถึงปี พ.ศ. 2551 ยังไม่มีการใช้งานภายในอาคาร)

3. นอกจากงบประมาณที่ได้จากการสนับสนุนโดยภาครัฐแล้ว ยังมีเงินที่นักท่องเที่ยวบริจาคไว้ แต่เดิมนั้นเงินในตู้บริจาคจะใช้ในการจ่ายค่าน้ำประปาและค่าไฟฟ้าของวัดโป่งมะนาว ซึ่งในช่วงเวลาที่มีปัญหานี้ เงินบริจาคไม่ได้นำมาใช้จ่ายดังกล่าว แต่นำมาใช้ในการเดินทางเพื่อไปบรรยายและเผยแพร่ข้อมูลแหล่งโบราณคดีให้กับนายสมส่วนและทีมงาน สร้างความไม่พอใจอย่างมากกับชาวบ้านโป่งมะนาว เพราะหากไม่มีเงินบริจาค ชาวบ้านโป่งมะนาวจะเรียกเงินกันเองเพื่อจ่ายค่าน้ำประปา และค่าไฟฟ้าของวัด แต่เมื่อมีเงินบริจาคชาวบ้านต่างคิดว่าเมื่อพิพธภัณฑ์อยู่ภายใน

วัดและเงินที่ได้มาก็เป็นการบริจาคที่เกิดขึ้นภายในวัด ดังนั้นการนำเงินวัดใช้จ่ายในการเดินทางของ นายสมส่วนที่มีเงินราชการ(สาธารณสุขต.ห้วยขุนราม)รองรับการเดินทางอยู่แล้วเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม ซึ่งกลุ่มแกนนำชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ได้จัดเปลี่ยนผู้ถือกุญแจผู้บริจาค และนำเงินบริจาคมาจ่ายค่าน้ำประปาและค่าไฟฟ้าตามที่ข้อตกลงกันระหว่างแกนนำของ หมู่บ้านที่เป็นสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว และชาวบ้านในโป่งมะนาว

4. ในการบริหารจัดการแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวทำให้มีอุปกรณ์ต่างๆที่ได้มา เพื่อใช้ในกิจกรรมของพิพิธภัณฑ์ ส่วนหนึ่งเป็นอุปกรณ์คอมพิวเตอร์และเครื่องโปรเจกเตอร์ ซึ่งถูกเก็บรักษาไว้ที่สถานีอนามัยสวนมะเดื่อ(ที่ทำงานของนายสมส่วน บรมพงษ์) เนื่องจากมีความกังวลว่าหากเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์อาจจะทำให้อุปกรณ์เสียหายและสูญหายได้ เป็นผลให้ชาวบ้าน นำมาวิพากษ์วิจารณ์ว่านายสมส่วนนำอุปกรณ์ดังกล่าวไปใช้ในการส่วนตัว ซึ่งท้ายที่สุดแล้วก็ถูกนำอุปกรณ์ดังกล่าวมาเก็บรักษาไว้ที่บ้านนายทองดี(บ้านนายกอบต.ห้วยขุนราม 2547-2551) ซึ่งก็เป็นบ้านบิดาของนายชูชาติ(ผู้ใหญ่บ้าน โป่งมะนาว)

นายชูชาติ ภัคดี(ผู้ใหญ่บ้าน)และนายสมบรมณ์ (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) เป็นผู้ที่เป็นแกนนำในการตั้งข้อสงสัยในการทำงานของนายสมส่วนและผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงจากการต่อต้าน นายสมส่วนด้วยวิธีพลังเงียบ(ชาวบ้านกล่าวว่าพวกคนใช้วิธีการนั่งสยบเคลื่อนไหว และปฏิบัติการแบบคลื่นใต้น้ำ) มีเรียกร้องให้นายสมส่วนทำตามความต้องการของชาวบ้าน เพื่อเป็นการลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างกัน เพราะชาวบ้านก็ทราบดีว่า หากไม่มีนายสมส่วนแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวจะไม่สามารถพัฒนาได้มาก จนสร้างอาชีพและรายได้เสริม อีกทั้งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป สร้างความภาคภูมิใจให้กับคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ดังนั้นกลุ่มแกนนำจึงมีความคิดเห็นว่าจะหาทางตกลงร่วมกัน โดยในเรื่องที่ชาวบ้านคิดว่าสามารถจัดการกันได้ด้วยตัวเอง นายสมส่วนควรคืนอำนาจการตัดสินใจให้กับชาวบ้าน โดยที่กลุ่มแกนนำหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ จะเป็นผู้ที่ดูแลโดยตอบสนองมุมมองและความต้องการของชาวบ้านได้มากที่สุด ซึ่งนายสมส่วนก็ยินดีในการคืนอำนาจการตัดสินใจในเรื่องการใช้จ่ายเงินบริจาคให้กับกลุ่มสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯเป็นผู้ดูแล คงเหลือไว้แต่ในเรื่องการดูแลขุมทรัพย์ที่นายสมส่วนจะรับผิดชอบในการฝึกอบรม จัดการรูปแบบและในการนำชมเหมือนเดิม เพราะว่ามีเหมาะสมในการดูแลมากกว่า

การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวนั้น ก่อให้เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มกิจกรรมต่างๆขึ้นทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ

การมีส่วนร่วมในกลุ่มกิจกรรมต่างๆ

กลุ่มกิจกรรมอื่นๆที่เกิดขึ้นภายหลังจากการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จนการเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแหล่งหนึ่งของตำบลพัฒนานิคมนั้น ล้วนเกิดขึ้นจากแรงผลักดันที่มาจากกลุ่มชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ โดย ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และขยายวงของคนในหมู่บ้านให้สามารถเข้ามามีส่วนร่วม ได้มากขึ้นกว่าเดิม

กลุ่มแม่บ้าน

ความเป็นมาของกลุ่ม

การรวมตัวกันของกลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านโป่งมะนาวเกิดจากนโยบายขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม ที่จะส่งเสริมอาชีพให้กับสตรีในหมู่บ้านของตำบลห้วยขุนราม กลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว จัดตั้งขึ้นโดยมีการผลักดันจากท่าน ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวเนื่องจากกลุ่มผู้หญิงในหมู่บ้าน ไม่มีความกระตือรือร้น ในการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน มีสมาชิกเริ่มแรก 10 คน ต่อมาในปี 2551 คนที่เป็นสมาชิกของกลุ่มแม่บ้านสามารถที่จะกู้เงินสหกรณ์ได้ ด้วยเหตุนี้ทำให้มีคนสมัครสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็น 23 คน (นางสมหมาย วงษ์ทา 2550)

องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม จึงได้ส่งเสริมการฝึกอาชีพให้กับสมาชิกในกลุ่ม ด้วยการส่งไปฝึกอบรมอาชีพ ตามโครงการของตำบล อำเภอ หรือจังหวัด ซึ่งกลุ่มแม่บ้านของหมู่บ้านโป่งมะนาว มักจะส่งตัวแทนไปร่วมอบรม คือ นางสมหมาย วงษ์ทา(ประธานกลุ่มแม่บ้าน) และนางรุ่งราตรี อินทรีย์(รองประธานกลุ่มแม่บ้าน) เมื่ออบรมเสร็จแล้ว จึงกลับมาขยายผลการอบรมให้กับสมาชิกคนอื่นต่อไป

นอกจากนี้แล้ว กลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว ยังมีการจัดทำโครงการเสนอต่อ อบต. ห้วยขุนราม เพื่อขอซื้อเตาอบขนม มาเก็บรักษาไว้ที่บ้านนางสมหมาย(ประธานกลุ่มแม่บ้าน) ในช่วงแรกที่ได้เตาอบขนม และเครื่องมืออุปกรณ์ในการทำเบเกอรี่มา กลุ่มแม่บ้านมีความตื่นตัวเป็นอย่างมากในการรวมตัวกันเพื่อทำขนมเค้กออกจำหน่ายในหมู่บ้านและตลาดวังม่วงและตลาดชัยสนุ่น แต่เนื่องจากการที่ไม่มีคนล้างเบเกอรี่ตลอดทุกวัน สมาชิกกลุ่มแม่บ้านจึงไม่ได้รวมตัวกันในการทำเบเกอรี่ทุกสัปดาห์ เช่นช่วงแรก อีกทั้งเครื่องมืออุปกรณ์ในการทำขนมถูกเก็บรักษาอยู่ที่บ้านของนางสมหมาย(ประธานกลุ่มแม่บ้าน)จึงทำให้เกิดความเกรงใจในการเข้ามาใช้งานอุปกรณ์ต่างๆ อีกทั้งนางฉวีวรรณ เขียวภูมิ(สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน)ได้แสดงความคิดเห็นว่า

“...ของใช้ของกลุ่มแม่บ้านทำไมต้องเก็บอยู่ที่บ้านใครด้วย ทำไมไม่มีพื้นที่ส่วนกลางที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ได้โดยไม่ต้องบอก หรือรอเวลาที่เจ้าของบ้านไม่อยู่..”

การที่กลุ่มแม่บ้านไม่มีพื้นที่ส่วนกลางของกลุ่มในการเก็บอุปกรณ์นั้น ส่งผลกระทบบถึงนางสมหมายโดยตรงซึ่งนางสมหมายได้กล่าวว่า

“...พี่ถูกมองว่าเป็นคนหวงของที่ไม่ได้เป็นของๆเรานะ ทั้งๆที่ตอนที่ตั้งกลุ่มกันพี่ไม่ได้เสนอตนเองเป็นประธานเลย ก็เลือกพี่ขึ้นมา พอจะซื้อเตาอบ เมื่อยังไม่มีอาคารของกลุ่มแม่บ้าน นายก(นายทองดี ภัคดี)ก็ว่าให้พี่เก็บรักษาเตาไว้ที่บ้าน จะได้ดูแลเครื่องไปด้วย พี่ไม่เคยเรียกร้อยเลยนะ ถ้าจะเอาเตาไปเก็บไว้ที่อาคารกลุ่มแม่บ้าน(กำลังก่อสร้าง 2549) ก็ดี พี่จะได้ไม่ต้องคอยรับผิดชอบ คอยกังวลอีก...”

จากเหตุการณ์ดังกล่าวได้กระแสร่างความไม่สบายใจ และความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ ซึ่งแต่ละฝ่าย ทั้งตัวประธานกลุ่มแม่บ้านเอง และสมาชิกคนอื่นๆที่ไม่เห็นด้วยกับการเก็บรักษาอุปกรณ์ของกลุ่มไว้ที่บ้านของผู้ใด นายทองดี ภัคดี(นายกอบต. ห้วยขุนราม) จึงได้แก้ปัญหาด้วยการจัดสร้างสถานที่เก็บรักษาเตาอบขนม ไว้ในพื้นที่สาธารณะ บริเวณหน้าวัดโป่งมะนาว เพื่อให้เป็นพื้นที่ส่วนกลางที่ทุกคนจะเข้ามาใช้ประโยชน์ได้จากเตาอบ(นางสมหมาย วงษ์ทา 2549)

แต่เมื่อเตาอบและอุปกรณ์ในการทำเบเกอรี่ถูกเก็บรักษาไว้ที่อาคารอเนกประสงค์ของกลุ่มแม่บ้าน และมีนายทองดี เป็นผู้ถือกุญแจในการเปิดอาคารอเนกประสงค์ ซึ่งตลอดระยะเวลา 2 ปีที่เตาอบและอุปกรณ์ในการทำเบเกอรี่ถูกเก็บรักษา ไม่มีสมาชิกของกลุ่มแม่บ้านคนใดเข้าไปใช้เตาอบและอุปกรณ์ในการทำเบเกอรี่เลย ดังนั้นนางสมหมายจึงได้บอกกับนางทองดี ว่าขอนำเตาอบและอุปกรณ์ในการทำเบเกอรี่มาเก็บรักษาไว้ที่บ้านเพื่อที่จะได้ทำการขนมออกขายในนามกลุ่มแม่บ้านโป่งมะนาวอีกครั้ง(นางสมหมาย วงษ์ทา 2552)

กลุ่มแม่บ้านบ้านโป่งมะนาวเกิดขึ้นจากการเป็นกลุ่มจัดตั้งของทางภาครัฐ เพื่อสร้างรายได้และรายได้ให้กับประชาชนในท้องถิ่น ลักษณะการร่วมกลุ่มของกลุ่มแม่บ้านโป่งมะนาว มีลักษณะโครงสร้างของกลุ่มที่ชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติกิจกรรมของกลุ่มค่อนข้างจะหลวม และกิจกรรมที่ทำนั้นจะเกิดจากนโยบายของภาครัฐ ที่เน้นให้งบประมาณมาเพื่อให้กลุ่มแม่บ้านทำกิจกรรมที่สร้างรายได้

กลุ่มยุวมัคคุเทศก์

นับตั้งแต่มีการค้นพบแหล่งโบราณคดีที่บ้านโป่งมะนาวในช่วงแรกนั้น เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยว คนในหมู่บ้านก็จะผลัดกันพาชมหลุมขุดค้นซึ่งยังคงมีอยู่เพียง 1 หลุม ที่ชาวบ้านได้ขุดไว้ เรื่องราวที่เล่าสู่กันฟังก็จะเป็นเรื่อง ตอนที่มีคนมาลักลอบขุดค้น ต่อมาเมื่อแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวพัฒนาจนเกิดเป็นพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น จึงได้มีความคิดถึงคนคอยนำชมและอยู่ดูแลพิพิธภัณฑสถานที่เป็นกิจลักษณะ ซึ่งในขณะนั้น เด็กในหมู่บ้านต่างให้ความสนใจ อยากมีส่วนร่วมเข้ามาเป็นคนนำชมแหล่งโบราณคดีย่านโป่งมะนาว ทางชมรมจึงได้จัดโครงการอบรม ยุวมัคคุเทศก์ โดยมีอาจารย์ในภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี เข้าให้ความรู้ ทั้งในเรื่องราว

โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของแหล่ง โบราณคดีบ้าน โป่งมะนาว และเทคนิควิธีการนำชม ส่วนคนดูแลพิพิธภัณฑ์นั้น ทางองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม ได้จ้างคนในหมู่บ้านดูแล(นาย สมส่วน บุรณพงษ์ 2549)

การเป็นสมาชิก

เริ่มแรก ยุวมัคคุเทศก์นั้นเปิดรับสมัคร โดยมีเกณฑ์อายุประมาณ 12-18 ปี อยู่ในช่วงเด็กนักเรียนมัธยม โดยเด็กที่เข้ามาเป็นยุวมัคคุเทศก์นั้น เป็นเด็กที่มีบ้านอยู่ในตำบลห้วยขุนราม และเมื่อพ้นอายุช่วงนี้ไปแล้ว ส่วนมากเด็กเหล่านี้ต้องย้ายเข้าไปเรียนหนังสือในเมือง หรือหากว่าไม่เรียนต่อก็ต้องออกมาทำงาน หรือมีครอบครัวไป อีกทั้งเด็กที่เริ่มโตเข้าสู่วัยรุ่นนั้น มักจะมีความสนใจเรื่องการแต่งตัว และเพศตรงข้าม มากกว่าการเรียนและการเป็นยุวมัคคุเทศก์ จากปัญหาของยุวมัคคุเทศก์ที่จะต้องเลิกไปนั้น นายสมส่วน(ประธานชมรมฯ) จึงรับเด็กที่มีอายุช่วง 6-10 ขวบ เป็นยุวมัคคุเทศก์ เพราะในช่วงอายุของเด็กในวัยประถมนั้น มีความน่ารักและสามารถพัฒนาความรู้ความสามารถของเด็กให้สูงขึ้นไปได้

เด็กที่เข้ามาเป็นยุวมัคคุเทศก์ ในรุ่นที่ 1 และ 2 จะเป็นเด็กที่ได้รับการอบรมจากอาจารย์ในภาควิชาโบราณคดี แต่ยุวมัคคุเทศก์ในรุ่นต่อมานั้น จะให้เด็กที่เป็นรุ่นพี่ ที่ได้รับการอบรมมาแล้วถ่ายทอดความรู้โดยการให้เอกสารที่มีอยู่ไปอ่าน และคอยตามเวลาที่รุ่นพี่นำชมนักท่องเที่ยว(นาย ฅณาวุฒิ คำพุก 2550)

นอกจากนี้แล้วยุวมัคคุเทศก์นี้ จะมีกฎในการดูแลกันเองในเรื่องความประพฤติที่จะมีข้อห้าม เช่น ห้ามเล่นฟุตบอลในห้องจัดแสดง ถ้าไม่เชื่อฟังจะต้องโดนทำโทษขึ้นเบา คือ กระโดดตบ หากอยากคงเล่นอยู่จะถูกลงโทษ 3 ที หากไม่เชื่อฟังอีกจะลงโทษขึ้นหนักคือ พักงานห้ามมาทำงาน 2 วัน ซึ่งเด็ก ๆ จะไม่ค่อยอยากถูกลงโทษขึ้นหนัก เพราะไม่ได้มานำชม หรือมาเล่นกับเพื่อนระหว่างช่วงที่ไม่มีนักท่องเที่ยว(นายฅณาวุฒิ คำพุก 2549)

ในการนำชมนี้จะมีลักษณะของกลุ่มนักท่องเที่ยว 2 แบบด้วยกันคือ

1. นักท่องเที่ยวที่มาเป็นกรุ๊ปทัวร์ได้ทำการติดต่อไว้ก่อนล่วงหน้า และมีการตั้งแถวต้อนรับนักท่องเที่ยว โดยการแบ่งกลุ่มนำชม ยุวมัคคุเทศก์ที่มีความคล่องแคล่วจะได้นำชมแบบพาเดินชม หากยังเป็นยุวมัคคุเทศก์ที่ยังไม่แม่นยาในข้อมูล ก็จะได้ประจำที่ห้องจัดแสดง

2. นักท่องเที่ยวที่เป็นคณะเล็ก ๆ และไม่ได้ติดต่อไว้ล่วงหน้า หากต้องการยุวมัคคุเทศก์นำชม ก็สามารถติดต่อที่พิพิธภัณฑ์ได้ ซึ่งยุวมัคคุเทศก์ที่จะนำชม จะไปกัน 2 คน จะเป็นยุวมัคคุเทศก์ที่คล่องแคล่วและจดจำข้อมูลได้ดีมาก จะเป็นคนบรรยายหลัก และยุวมัคคุเทศก์ ที่ไม่ค่อยจะคล่องแคล่วและจดจำข้อมูลได้ไม่มาก จะเป็นคนบรรยายรอง

ในส่วนรายได้ของยุวมัคคุเทศก์ ไม่มีการกำหนดเป็นเกณฑ์ตายตัว ซึ่งจะขึ้นอยู่กับนักท่องเที่ยวจะเป็นสินน้ำใจ

การเกิดกลุ่มยุวมัคคุเทศก์นี้ขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว ลักษณะการร่วมกลุ่มของกลุ่มยุวมัคคุเทศก์ มีลักษณะโครงสร้างของกลุ่มที่ชัดเจน เน้นลำดับ อาวุธโสจากระยะเวลาที่เข้ามาเป็นมัคคุเทศก์ และมีการสร้างระดับของยุวมัคคุเทศก์ด้วยกัน เพื่อใช้ในการพัฒนาการนำชม

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเด็กๆ ในหมู่บ้านโป่งมะนาวที่ไม่ได้เป็นยุวมัคคุเทศก์ของชมรมอนุรักษ์ที่จะมีหน้าที่นำชมนักท่องเที่ยวโดยตรง แต่มีความสนใจชอบที่จะเข้ามาทักทายนักท่องเที่ยว และพาไปชมแหล่งโบราณคดี แต่ไม่ต้องการที่จะเป็นยุวมัคคุเทศก์ เพราะเห็นว่าจะต้องอยู่ในกฎเกณฑ์ที่กำหนดจะไปเที่ยวเล่นตามใจชอบก็ไม่สามารถทำได้ พวกตนเพียงต้องการแค่พานักท่องเที่ยวเดินชมโครงกระดูก เฉพาะคนที่ตนเองยกพาไปเท่านั้น(น้องโม, น้องต๋ม : 2549)

ภาพที่ 17 กลุ่มยุวมัคคุเทศก์นำชมนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวชม

กลุ่มหัตถกรรม

เมื่อแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว พัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว จึงเริ่มมีการนำสิ่งของต่าง ๆ มาขายเป็นของที่ระลึกให้แก่นักท่องเที่ยว หากแต่ว่าสิ่งของเหล่านั้นไม่มีเอกลักษณ์และไม่ใช่ว่าสิ่งของที่ผลิตขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาว ทำให้เกิดการส่งเสริมอาชีพการทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอ เมื่อจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยว และสร้างรายได้ให้กับคนในหมู่บ้าน

การเป็นสมาชิก

การเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว เพราะสมาชิกแต่ละคนมีอาชีพหลักอยู่แล้ว คือการเลี้ยงวัวนมและการทำไร่ ขึ้นอยู่กับว่าใครจะสนใจเข้าร่วมทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอ ที่ส่งเข้าไปขายในพิพิธภัณฑ์ ในลักษณะของสินค้าฝากขายซึ่งไม่ต้องเสียค่าฝากแต่อย่างใด ซึ่งมีคนส่งประจำ ประมาณ 6-7 คน โดยเริ่มจากการทำผลิตภัณฑ์ง่าย ๆ เช่น ซองใส่มือถือ ซองใส่ขวดน้ำ เมื่อมีความชำนาญจึงพัฒนาทำผลิตภัณฑ์ที่ยากขึ้น เช่น ตะกร้า ด้วยลวดที่มีความซับซ้อนขึ้น ซึ่งจะต้องมีโครงเหล็ก ในระยะแรกนั้นสมาชิกกลุ่มหัตถกรรม จะต้องจ้างให้ร้านเหล็กตัดโครงให้ เมื่อมีการทำ

ที่ต้องใช้โครงเหล็กมากขึ้น สมาชิกในกลุ่มหัตถกรรมจึงเกิดความต้องการฝึกพอบ้านของตนเอง ให้มีความสามารถในการขึ้นโครงเหล็กผลิตภัณฑ์ให้(นางพนนิดา มาลาพิทักษ์ 2550) ทำให้พอบ้านสามารถที่จะช่วยงานการทำหัตถกรรมจากเชือกปอได้ และเป็นการลดต้นทุนการผลิตที่จะต้องไปเสียดำจ้างให้กับช่าง แต่กระนั้นสินค้าที่ได้รับความนิยมในการทำจำหน่ายมากที่สุดกลับเป็นของมือถือ โดยที่นางมณี พันธุ์อุดม ได้ให้ความเห็นว่า

“...ของที่จะทำขายนะมีทั้งตะกร้าที่ช่องใส่ขวดน้ำ แต่ชอบทำของมือถือเพราะว่า
ง่ายดี เสร็จเร็วราคาถูกคนมักจะซื้อ ทำให้ขายได้ง่ายกว่าอย่างอื่น แล้วป้าก็มีการติดดอกไม้
เล็กๆประดับเข้าไปด้วยราคาขายก็ 25 บาท เท่ากันกับของคนอื่นๆ ป้าเห็นว่ามันน่ารักดี...”

ดังนั้นงานหัตถกรรมจากเชือกปอ จึงเกิดเป็นงานในครอบครัวโดยที่ไม่ได้ทิ้งอาชีพหลักคือเลี้ยงวัวนมและทำไร่ และนอกจากนี้ พอบ้านจะช่วยแม่บ้านในการขึ้นโครงเหล็กและแม่แบบในการสาน และยังช่วยสานส่วนพื้นของผลิตภัณฑ์ซึ่งเป็นส่วนที่หนาและต้องการความแข็งแรง ส่วนด้านข้างที่ต้องการโชว์ความสวยงามของลวดลาย แม่บ้านจะเป็นคนสานเอง นอกจากนี้ในบ้านที่มีผู้สูงอายุและเด็ก สามารถที่จะช่วยกันทำผลิตภัณฑ์ได้

ลักษณะกลุ่มหัตถกรรมจากเชือกปอ เป็นลักษณะการรวมตัวแบบหลวม และโครงสร้างของกลุ่มไม่มีความชัดเจน สิ่งที่เชื่อมโยงระหว่างกันคือ การผลิต ผลิตภัณฑ์จากเชือกปอ ซึ่งจะมีการแลกเปลี่ยนลวดลายใหม่ ๆ และไม่มีการรวมตัวกันที่ใด เป็นกิจจะลักษณะ โดยมากจะเป็นที่บ้านตนเองเป็นหลัก บางครั้งมีการนำผลิตไปทำร่วมกัน ในลักษณะจับกลุ่มพูดคุยกันและทำผลิตภัณฑ์ไปด้วยซึ่งเรื่องที่พูดคุยกัน ก็จะเป็นเรื่องของลวดลายของผลิตภัณฑ์แบบใหม่ และเรื่องราวที่กำลังได้รับความสนใจกันอยู่ในหมู่บ้าน

ภาพที่ 18 สมาชิกในกลุ่มหัตถกรรมรวมตัวกันเพื่อถักผลิตภัณฑ์จากเชือกปอไว้จำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว

ผู้นำ/แกนนำในท้องถิ่น

ในความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ที่เกิดขึ้นนั้นได้รับแรงกระตุ้นมาจากผู้นำชุมชนที่คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวให้ความยอมรับ และสนับสนุนเมื่อผู้นำชุมชนเสนอนโยบายในการจัดทำกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ผู้นำชุมชนของหมู่บ้านโป่งมะนาวที่มีทั้งผู้นำที่เป็นทางการจากการแต่งตั้งของทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการเกิดจากการได้รับความยอมรับนับถือจากคนในหมู่บ้าน และกลุ่มที่เป็นแกนนำของหมู่บ้านโป่งมะนาวอันจะประกอบไปด้วยการรวมตัวกันของคนในหมู่บ้านมีรายละเอียดดังนี้

ผู้นำที่เป็นทางการ ได้รับตำแหน่งจากการแต่งตั้งของทางการ ในระดับของท้องถิ่นนั้นคือ สมาชิกสภาหมู่บ้าน/ตำบล ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และนายกองค์การบริหารส่วนตำบล ตามลำดับ นายทองดี ภัคดี เป็นผู้ที่ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้านโป่งมะนาวตั้งแต่ปีพ.ศ.2501และเป็นผู้ที่ทำงานให้กับชุมชนของหมู่บ้านโป่งมะนาวมาโดยตลอด จนเมื่อหมู่บ้านโป่งมะนาวแยกตัวออกจากหมู่บ้านมะนาวหวานมีฐานะเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดลพบุรี นายทองดีจึงได้รับการสนับสนุนให้เป็นผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่ปี2517 จนเมื่อปี2543 นายทองดีได้รับเลือกเป็นกำนันของตำบลห้วยขุนราม จนปี2547-2551ได้รับเลือกเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม ในระยะเวลาที่นายทองดีได้เป็นผู้นำชุมชนนั้น ได้พัฒนาหมู่บ้านโป่งมะนาวด้วยการเป็นทั้งผู้นำของคนในหมู่บ้านที่จะสร้างความเจริญ โดยเห็นได้ร่วมงานต่างๆที่นายทองดีทำมานั้น เพื่อสร้างความอยู่ดีมีสุขของชาวบ้านตามแนวความคิดของคนในหมู่บ้าน เช่น การขอประปา-ไฟฟ้า ให้เข้าถึงหมู่บ้าน การเป็นผู้นำในการสร้างวัดและโรงเรียนในหมู่บ้าน นอกจากงานด้านการพัฒนาที่เป็นวัตถุประสงค์แล้ว นายทองดียังเป็นผู้ที่ชาวบ้านโป่งมะนาวให้การยอมรับในฐานะผู้หลัก-ผู้ใหญ่ของหมู่บ้าน เมื่อมีเหตุการณ์เหตุใดก็ได้ที่ลูกบ้านไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาได้ก็จะให้ นายทองดีเป็นตัวแทนหรือเป็นผู้หาทางแก้ไขปัญหา เช่น เป็นผู้นำในทางศาสนาการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เรื่องความไม่เหมาะสมพฤติกรรมคนในหมู่บ้าน ทั้งว่ากล่าวตักเตือนและการไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง การเป็นเจ้าแก้วในการเจรจาข้อ เป็นตัวแทนในการติดต่อกับหน่วยงานราชการหรือหน่วยงานเอกชนภายนอก เป็นต้น

ภาพที่ 19 กลุ่มแกนนำหมู่บ้านเข้าร่วมประชุมกัน

ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ที่มีส่วนสำคัญต่อการผลักดันให้หมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นที่รู้จักในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์-โบราณคดี แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม ด้วยกันคือกลุ่มที่เป็นคนในหมู่บ้าน และนอกหมู่บ้าน ในการรวมตัวกันนั้นเกิดขึ้นเพื่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยว ของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

กลุ่มภายในหมู่บ้าน มีนายทองดี ภัคดี เป็นแกนนำจัดตั้งชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี และทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี มีสมาชิกจำนวน 15 คน ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว 13 คน และเป็นคนนอกหมู่บ้าน 2 คน การรวมตัวกัน จากความรู้สึกที่ต้องการปกป้องโบราณวัตถุ ให้ปลอดภัยจากการลักขโมยโดยที่เลือกสมาชิกในชมรมรุ่นครั้งแรก เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ หรือหัวหน้าครอบครัวในหมู่บ้าน ดังนั้นการรวมตัวกันครั้งแรกที่เกิดขึ้นนั้นจึงเป็นกลุ่มแกนนำของหมู่บ้านอย่างแท้จริง มีการแต่งตั้งนายทองดี ภัคดีเป็นประธานชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ และนายสมส่วน บุรณพงษ์ เป็นเลขานุการของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ ในการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านต่อการเป็นสมาชิกชมรมนั้น จะต้องมีการจัดประชุมทุกๆ 1 เดือน เพราะแจ้งให้สมาชิกทราบถึงข้อมูลข่าวสาร และความเคลื่อนไหวของกิจกรรมต่างๆ ที่สมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ ทำ รวมถึงการชี้แจงรายรับ-รายจ่ายที่เกิดขึ้นด้วย ต่อมา เมื่อนายทองดี ได้รับเลือกตั้งเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม นายสมส่วนจึงได้รับเลือกเป็นประธานชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ ต่อมา

กลุ่มภายนอกหมู่บ้าน มีนายสมส่วน บุรณพงษ์เป็นแกนนำของกลุ่ม นายสมส่วนเป็นนายแพทย์อนามัยตำบลห้วยขุนราม นายสมส่วนเข้ามาเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ประจำอนามัยบ้านโป่งมะนาวตั้งแต่ปี 2526 จนถึงปัจจุบันนี้ ทำให้เป็นที่รู้จักของชาวบ้านในตำบลห้วยขุนรามว่าเป็นหมอ

อนามัยที่ทำการรักษาโรคต่างๆให้ชาวบ้านได้เท่าที่สถานีอนามัยจะทำได้ ชาวบ้านจึงเรียกนายสมส่วน ว่าหมอ อีกทั้งนายสมส่วนก็แทนตนเองกับบุคคลอื่นๆด้วยเช่นกันว่าหมอ การที่นายสมส่วนมีฐานะเป็นหมอประจำตำบล จึงได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้านโป่งมะนาวด้วย ที่ทำการของสถานีอนามัยตำบลห้วยขุนรามอยู่ที่ บ้านสวนมะเดื่อ ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านโป่งมะนาวไปเพียง 4.5 กิโลเมตรเท่านั้น เมื่อเทียบกับโรงพยาบาลในตัวจังหวัดที่อยู่ห่างออกไป เกือบ 100 กิโลเมตร ทำให้เมื่อมีคนในหมู่บ้านเจ็บป่วย สถานีอนามัยแห่งนี้จึงเป็นที่พึ่งของชาวบ้านโป่งมะนาวคั้งนั้น นายสมส่วนจึงเป็นผู้ที่ชาวบ้านโป่งมะนาวรู้จักเป็นอย่างดี เมื่อมีเหตุการณ์การพบโครงกระดูกโบราณที่หมู่บ้าน ชาวบ้านโป่งมะนาวจึงได้เล่าให้ฟัง จนนายสมส่วนเกิดความสนใจที่จะเข้ามาดู และติดต่อกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เข้ามาดูแลแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ จึงได้มีการติดต่อกับภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ต่อมาเมื่อได้พบกับรศ.สุรพล นาละพินธุ ที่เข้าไปทำการขุดค้นที่หมู่บ้านโป่งมะนาว นายสมส่วนจึงได้มีโอกาสเรียนรู้การทำงานทางโบราณคดี และเป็นผู้ที่คอยสนับสนุนผลักดันให้เกิดการรวมตัวกันของชาวบ้าน ให้กลายเป็นชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี และทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี อีกทั้งยังนำเสนอโครงการต่างๆเข้าประกวดเพื่อที่จะให้ได้รางวัล(งบประมาณ)มาพัฒนาและปรับปรุงแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว การจัดกลุ่มยุวมัคคุเทศก์ขึ้นเพื่อนำชมแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นแนวความคิดที่ได้รับมาจากการศึกษาดูงานตามสถานที่ท่องเที่ยวที่มียุวมัคคุเทศก์ ซึ่งสร้างความรู้สึกรักที่น่ายประทับใจกับเยาวชนที่ให้ความสนใจกับประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ทั้งยังสนับสนุนผลักดันให้เกิดการทำของที่ระลึก(ผลิตภัณฑ์จากเชือกปอ)จำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว จนเกิดเป็นอาชีพใหม่ที่สร้างรายได้ให้กับคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว และเป็นผู้ที่พยายามในการประชาสัมพันธ์ให้โป่งมะนาวเป็นที่รู้จักในฐานะของแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี ในการทำงานพัฒนาและบริหารจัดการแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงจนเป็นที่รู้จัก และทำให้แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวนี้ได้รับรางวัลการท่องเที่ยวหลายต่อหลายครั้ง จนนายสมส่วนได้รับเลือกจากผู้ว่าราชการจังหวัดลพบุรีให้เป็นที่ปรึกษาด้านการท่องเที่ยว ในปี 2549 มีหน้าในการทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวของอำเภอพัฒนานิคม

กลุ่มภายนอกหมู่บ้าน นอกจากกลุ่มของนายสมส่วน บุรณพงษ์ แล้วยังมีกลุ่มคณาจารย์จากคณะโบราณคดี ที่เข้าไปในหมู่บ้านทั้งเพื่อทำการขุดค้น เพื่อองค์ความรู้ทางโบราณคดี และการจัดกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่ได้ชักชวนให้ชาวบ้านโป่งมะนาวเข้ามามีส่วนร่วมกับการจัดการแหล่งโบราณคดี โดยตรง กับการเข้ามีส่วนร่วมโดยทางอ้อม บุคคลที่มีความสำคัญมากเป็นที่สุด คือ รศ.สุรพล นาละพินธุ ซึ่งเป็นผู้ที่นำคณาจารย์ ขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จนได้ข้อมูลทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ การเผยแพร่ข้อมูลวิชาทางโบราณคดีจากคณาจารย์และนักศึกษา คณะโบราณคดี ล้วนแต่เป็นการทำให้แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวมีชื่อเสียงในฐานะ

ของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญ จนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวอีกแห่งของอำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี การเข้าไปทำงานของรศ.สุรพลนั้น ทำให้ชาวบ้านโป่งมะนาวเกิดความรู้สึกรัก สนุกสนม และเชื่อถือ ในตัวรศ.สุรพล เป็นอย่างมาก เมื่อไหร่ก็ตามที่เกิดปัญหาในการตัดสินใจที่จะทำการใดๆก็ตามที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวมักจะต้องการถามความคิดเห็นจากรศ.สุรพล ก่อนที่จะตัดสินใจ(นายทองดี ภัคดี 2549) ดังนั้นรศ.สุรพล จึงเป็นเสมือนที่ปรึกษาที่ชาวบ้านโป่งมะนาว

ความเปลี่ยนแปลงเมื่อบ้านโป่งมะนาวพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว

นับตั้งแต่หมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นที่รู้จักในฐานะแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวตั้งแต่ปี 2543 ได้มีความพยายามในการพัฒนาบ้านโป่งมะนาวให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไป เมื่อมีการพัฒนาสิ่งต่างภายในหมู่บ้านเพื่อเพิ่มศักยภาพในการรับรองนักท่องเที่ยวและผู้ศึกษาหาความรู้ด้านโบราณคดี จึงก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆดังนี้

ด้านสังคม

ตั้งแต่ข่าวของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวได้แพร่กระจายออกไป หมู่บ้านโป่งมะนาวจึงเป็นที่รู้จักในฐานะของแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้สร้างความรู้สึกรักและหวงแหนต่อแหล่งโบราณคดี ให้เกิดแก่ชาวบ้านโป่งมะนาว จึงเกิดการรวมตัวกันก่อตั้งชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุมราม เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไป เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพรองรับนักท่องเที่ยวและผู้ศึกษาหาความรู้ด้านโบราณคดี

ด้านสาธารณูปโภค

ก่อนที่จะมีการค้นพบแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวนั้นมีระบบสาธารณูปโภคที่เกือบจะครบครันแล้วขาดแต่ถนนทางเข้าหมู่บ้านยังเป็นถนนดินลูกรัง มีโครงการว่าจะสร้างถนนลาดยางมะตอยเข้าถึงหมู่บ้านแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2552

แต่เมื่อมีการค้นพบแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ทำให้บ้านโป่งมะนาวเป็นที่รู้จักและมีผู้คนเข้ามาเที่ยวชมแหล่งโบราณคดีเป็นจำนวนมากพอสมควร จึงมีการพัฒนาและปรับปรุงแหล่งโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานชุมชนแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว เมื่อแล้วเสร็จจึงได้ทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2547 ทำให้ต้องมีการปรับปรุงถนนทางเข้าหมู่บ้านโป่งมะนาว จากถนนดินลูกรังเป็นถนนลาดยาง 2 ช่องทางจราจร ในช่วงต้นปีงบประมาณปี 2547

นับแต่นั้นมาการคมนาคมของหมู่บ้าน โป่งมะนาวกับพื้นที่โดยรอบจึงสะดวกมากขึ้น นับได้ว่าการค้นพบแหล่งโบราณคดีทำให้หมู่บ้านโป่งมะนาวได้ถนนลาดยางเร็วขึ้นกว่ากำหนดเดิมถึง 5 ปีด้วยกัน

ด้านอาชีพ

ภายหลังที่มีการส่งเสริมให้กลายหมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมอยู่เป็นประจำ จึงเกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มแม่บ้านผลิตภัณฑ์จากด้ายปอ เช่น กระเป๋าใส่ของ ตะกร้า โคมไฟ ซองใส่มือถือ เป็นต้น เป็นอาชีพเสริม นอกเหนือจากงานประจำที่ทำกันอยู่ ก่อให้เกิดรายได้จากการทำของที่ระลึกขายแก่นักท่องเที่ยว ส่วนรายได้ที่ได้มานั้นตามแต่ความขยันของบุคคลที่ทำผลิตภัณฑ์ส่งเข้าร้านขายของที่ระลึก บ้างครั้งมีการสั่งซื้อสินค้าจากกลุ่มแม่บ้านเพื่อไปจำหน่ายยังที่อื่นๆก็มี

นับได้ว่าการที่บ้านโป่งมะนาวกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้สร้างให้เกิดการคิดทำกิจการของกลุ่มแม่บ้านเป็นรูปร่างมากขึ้น บ้านสมาชิกบางคนถือเอาเป็นอาชีพหลัก แทนการรับจ้างทั่วไป บ้างบ้านสมาชิกในบ้านก็ช่วยกันทำของที่ระลึกทั้งบ้าน เช่น สามีทำโครงตะกร้า และเตรียมด้ายปอสำหรับถัก ส่วนแม่ของภรรยา และภรรยาทำหน้าที่ถักตะกร้า ลูกๆก็ช่วยแม่ถักตะกร้า หรือช่วยพ่อเตรียมด้ายปอ เป็นต้น ถือได้ว่าเป็นของทุกคนในครอบครัวที่สามารถช่วยกันทำได้

จากรายได้ที่เสริมขึ้นมาทำให้ผู้ที่ทำไม่ต้องรอรายได้จากงานประจำเพียงอย่างเดียว เช่น ถ้าเพาะปลูกพืชกว่าจะขายได้ก็ต้องรอฤดูเก็บเกี่ยวของพืชที่ปลูก ซึ่งบางครั้งผลผลิตทางการเกษตรก็ขาดทุน รายได้จากการทำของที่ระลึกของจึงเป็นรายได้ที่เข้ามาช่วยระหว่างรอฤดูเก็บเกี่ยว หากผู้ที่เลี้ยงวัวนมก็จะมีเวลาวางจากการดูแลให้อาหารและรีดนมวัวในช่วงกลางวัน ก็สามารถถักผลิตภัณฑ์จากด้ายปอได้ ไม่ปล่อยเวลาทิ้งไปโดยเปล่าประโยชน์ และยังสร้างรายได้ที่ดีอีกด้วย การทำของที่ระลึกเพื่อจำหน่ายจึงได้รับความนิยมมาก

ผลกระทบในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ต่อความสัมพันธ์ และความร่วมมือ

การพัฒนาจากหมู่บ้านที่ทำการเกษตรกรรมเป็นหลัก มาสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี-ประวัติศาสตร์นั้น ถึงแม้ว่าหมู่บ้านโป่งมะนาวยังไม่ได้พัฒนาไปสู่หมู่บ้านที่ดำรงอยู่หรือประกอบอาชีพเพื่อการท่องเที่ยวโดยเฉพาะ เช่น หมู่บ้านชาวม้งบนดอยปุย ชาวบ้านในบริเวณเมืองโบราณเวียงกุมกาม เป็นต้น การพัฒนาเพื่อเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลกระทบต่อสภาพกายภาพของชุมชนโดยตรง ในด้านเส้นทางการคมนาคมที่สะดวกขึ้นเพื่อการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีที่เป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของหมู่บ้านโป่งมะนาว และการปรับปรุงอาคารศาลการเปรียญของวัดโป่งมะนาวให้การเป็นอาคารจัดแสดง และก่อสร้างอาคารคลุมหลุมจัดแสดงกลางแจ้งขึ้นภายในบริเวณที่มีการขุดค้นทางโบราณคดี แล้วยังมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ และความร่วมมือ

กันของคนในหมู่บ้านต่อกัน ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆของการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

ช่วงที่ 1 ตั้งแต่มีการพบโครงกระดูกจากการสร้างศาลาการเปรียญ จนถึงการเข้ามา ลักลอบขุดหาโบราณวัตถุในปี 2543 ในระยะนี้ความสัมพันธ์และความร่วมมือ รวมถึงการมีส่วนร่วม ของชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นไปในทางที่ดี คือชาวบ้านทุกคนที่มีความสนใจสามารถ เข้าร่วมในการกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเต็มที่ตาม แต่เท่าที่กำลังของแต่ละคนจะสามารถทำได้ เช่น ในการก่อสร้างศาลาการเปรียญและการก่อสร้างเมรุ นั้นชาวบ้านโป่งมะนาวล้วนต่างลงมือลง แรงช่วยกันโดยที่ผู้ชายเป็นแรงงานในการก่อสร้าง ผู้หญิงเป็นแรงงานในครัวเพื่อทำอาหารเลี้ยง และ เมื่อมีการพบโครงกระดูกจากการสร้างศาลาการเปรียญ และเมรุ ในแต่ละครั้งต่างมีกระแสวิเคราะห์ ต่อการจัดการกับโครงกระดูกที่พบ ด้วยพื้นฐานทางความเชื่อของแต่ละบุคคล ส่วนหนึ่งต้องการแจ้ง ต่อเจ้าหน้าที่ให้เข้ามาตรวจสอบ ส่วนหนึ่งเห็นว่าควรทำการเผากระดูกและทำบุญ แต่เมื่อ แนวความคิดต่อการแจ้งเจ้าหน้าที่นั้น ไม่ได้รับความสนใจจากภาครัฐ แนวคิดที่สองในการทำบุญ (มาดิกาบังสกุล)ให้กับโครงกระดูกจึงเป็นที่ยอมรับจากทุกคนในหมู่บ้าน ซึ่งในช่วงเวลานี้จะเห็นได้ ว่าความสัมพันธ์ และการร่วมมือเป็นไปในแนวทางเดียวกัน ด้วยเพราะพื้นฐานทางความเชื่อในพุทธ ศาสนา

ช่วงที่ 2 เมื่อภาควิชาโบราณคดีเลือกหมู่บ้านโป่งมะนาวในการศึกษาภาคสนามของ นักศึกษา อย่างเต็มรูปแบบตามหลักวิชาการทางโบราณคดี ทำให้ชาวบ้านโป่งมะนาวเกิดความ คิดเห็นที่แตกต่างกันคือ ส่วนหนึ่งเห็นว่าเรื่องของโบราณคดีควรเป็นหน้าที่ของคนที่เรียนและ ทำงานโบราณคดีมาโดยตรงในการรับผิดชอบในการดูแลแหล่งโบราณคดี และส่วนหนึ่งเห็นว่า การ คนในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการแหล่งโบราณคดีเองนั้นเป็นสิ่งที่ควรทำ เรื่องความ แตกต่างระหว่างความรู้ที่ในระยะนี้ความสัมพันธ์และความร่วมมือ รวมถึงการมีส่วนร่วมของ ชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาว เป็นไปอย่างสร้างสรรค์ในช่วงแรกเพื่อเป็นการหาข้อสรุปในการ จัดการแหล่งโบราณคดี

ในช่วงที่มีการเตรียมการเพื่อรับเสด็จสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารีฯ นั้น นายสมส่วน บุรณพงษ์(ประธานชมรมอนุรักษ์ ปี 2547) เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ และหน่วยเอกชน เพื่อการเตรียมความพร้อมในการรับเสด็จ ในช่วงเวลานี้ ชาวบ้านโป่งมะนาวถูก ผลักดันออกมาจากการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทิศทางต่างๆในการพัฒนาเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทางประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ และความร่วมมือที่เกิดขึ้นกับชุมชน เป็นไปในทิศทางที่ชุมชนเป็น ผู้ปฏิบัติรับคำสั่งจากนายสมส่วน และหน่วยงานต่างๆที่สั่งให้ทำ ทำให้เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจว่า ชาวบ้านไม่มีความสำคัญ ผู้ใหญ่ที่เข้ามาเตรียมงานรับเสด็จสั่งอะไรก็ต้องทำตาม ในการแก้ไขปัญหา

ในช่วงเวลานี้ไม่ได้เกิดเหตุการณ์ใดๆขึ้น เพราะว่าชาวบ้านต่างคิดว่าช่วงเวลารับเสด็จเพียงไม่นานเดียว แม้เหตุการณ์ผ่านพ้นไปแล้วกลุ่มคนที่เข้ามาเตรียมงานรับเสด็จก็จะกลับออกไป ชาวบ้านจึงไม่ได้โต้ตอบอะไรรุนแรง ทำเพียงว่าปฏิบัติตามที่ได้รับคำสั่ง และรอเวลาให้ผ่านพ้นไป นอกจากนี้แล้วการที่เหตุการณ์ดังกล่าวไม่เกิดความขัดแย้งรุนแรง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าเกรงใจนายทองดี ภัคดี ซึ่งเป็นนายกอบต.ห้วยขุนรามอยู่ในขณะนั้นเป็นคนบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวเอง หากทำอะไรที่ไม่ดี ชาวบ้านโป่งมะนาวอาจจะได้รับผลกระทบในอนาคต

ชาวบ้านโป่งมะนาวได้ถูกกันออกมาจาก การมีส่วนร่วมในการช่วยขุดค้น ด้วยแนวคิด ซึ่งเป็นนักวิชาการกระแสหลักทางการศึกษาเรื่องราวทางโบราณคดี ทำให้พื้นที่ของการมีส่วนร่วมของชาวบ้านถูกจำกัดว่าเป็นเพียงคนในหมู่บ้านที่ออกพื้นที่ภาคสนาม การมีส่วนร่วมอยู่ในลักษณะของการเป็นฝ่ายหรือกลุ่มสนับสนุนให้กับคณะอาจารย์และนักศึกษาโบราณคดีด้วยการผลัดเวรกันทำกับข้าว ซึ่งทำให้คนในหมู่บ้านเกิดความรู้สึกว่าการทำงานโบราณคดีเป็นเรื่องของอาจารย์และนักศึกษาเท่านั้น ถือได้ว่าเป็นจุดแรกที่ได้เริ่มสร้างความรู้สึกแตกแยกของชาวบ้านกันเอง ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าที่อาจารย์และนักศึกษาโบราณคดีเข้ามาเพื่อช่วยในการศึกษาทำให้แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงต่อไป ในขณะที่อีกฝ่ายเห็นว่าคนในหมู่บ้านด้วยกันที่สนับสนุนเป็นกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์ได้รับค่าจ้างในการทำอาหาร หรือรับซักผ้าของอาจารย์และนักศึกษาดลอดระยะเวลาที่ในการออกภาคสนามของภาควิชาโบราณคดี

การที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว มีชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี เป็นผู้ดูแลกิจกรรมต่างๆของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ภายใต้การรับรองขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม และยังเป็นแหล่งโบราณคดีแห่งแรกของประเทศไทยที่ดำเนินการโดยชุมชนนั้น เป็นผลพวงมาจากพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ซึ่งเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนรวมในการดูแลทรัพยากรของท้องถิ่นเอง ซึ่งทำให้องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนรามสามารถที่จะตั้งงบประมาณให้เหมาะสมแก่การดูแลและพัฒนาแหล่งโบราณคดี และชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนรามอำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ก็ยังสามารถหารายได้ได้ด้วยตนเองจากการส่งโครงการเข้าประกวดเพื่อของบประมาณจากส่วนราชการ

บทที่ 4

วิเคราะห์ : และสรุป

การมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

ในการศึกษา การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษา แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ใช้กรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์กลุ่ม และ กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาว

แนวความคิดการมีส่วนร่วม

ตามแนวคิดทางวิชาการของนักสังคมวิทยา การมีส่วนร่วม คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาร่วมคิด ตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชนให้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับวิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง (รติกา อังกูร 2547:45)

ในขณะที่การมีส่วนร่วมความหมายตามนัยของทางราชการที่จัดตั้งนโยบาย หรือโครงการต่างๆที่เกิดขึ้นมีความหมายมุ่งเน้น เพื่อให้ประชาชนเป็นผู้เข้ามามีส่วนรับรู้ถึงการทำงานของภาครัฐและเป็นผู้ที่เข้าร่วมโครงการในการปฏิบัติตามขั้นตอนต่างๆที่ภาครัฐได้จัดทำโครงการไว้ เช่น การที่กรมศิลปากรได้จัดตั้ง โครงการอาสาสมัครท้องถิ่นดูแลมรดกทางศิลปวัฒนธรรม(อส.มศ.),โครงการเครือข่ายสายตรวจทางวัฒนธรรม,โครงการสถานศึกษาต้นแบบ, โครงการอบรมความรู้ถวายแด่พระสังฆาธิการ เป็นต้น(สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ :2551) ในการจัดโครงการต่างๆของภาครัฐนั้น ประชาชนที่เข้าร่วมจะต้องทำตามแบบแผนและกิจกรรม ที่ถูกกำหนดตามนโยบายหรือแผนงานวางไว้ให้เท่านั้น

ดังนั้นกิจกรรมที่ประชาชนจะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมจึงออกมาในลักษณะของการเป็นผู้ได้รับเชิญเข้าร่วมประชุมสัมมนา หรือการจัดอบรม จึงเป็นที่สังเกตได้ว่าลักษณะของการมีส่วนร่วม ที่ภาครัฐจัดทำขาดความจริงใจ กับประชาชน ตามหลักและแนวความคิดของการมีส่วนร่วมทางวิชาการ อันเนื่องมาจากอคติของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ที่มีจะมองว่าชาวบ้านต้องเป็นผู้ที่รับสนองตามนโยบายของส่วนราชการเพียงอย่างเดียว โดยที่ไม่สามารถจะมีความคิด หรือความต้องการที่จะพัฒนาจริงจัง กลุ่มบุคคลที่เข้ามาต่างๆ มุ่งเน้นที่ผลประโยชน์(รายได้) มากกว่าทำด้วยความต้องการมีส่วนร่วมที่พัฒนา

การมีส่วนร่วมของชาวบ้านโป่งมะนาวแล้วนั้น เกิดขึ้นเมื่อมีการพบแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว และมีการก่อตั้งชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรีขึ้น การมีส่วนร่วมตามความคิดของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ผู้ที่ได้ความรู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมคือคนที่ได้รับเลือกให้เป็นสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ และกลุ่มเด็กที่เป็นยุวมัคคุเทศก์ ในขณะที่กลุ่มแม่บ้าน-พ่อบ้าน และกลุ่มหัตถกรรม ไม่ได้รู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมด้วย เพราะคิดว่าตนเองไม่ได้เป็นสมาชิกของชมรม และไม่ได้เป็นผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวโดยตรง เช่น สมาชิกชมรมอนุรักษ์ และยุวมัคคุเทศก์

การศึกษาการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ในการจัดการการท่องเที่ยว ทำการศึกษาลักษณะ รูปแบบ ขั้นตอนและกระบวนการ ปัจจัยและข้อจำกัดของการรวมกลุ่มในการจัดการ และการมีส่วนร่วมโดยการสอบถามและสังเกต พฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้น ดังนี้

ลักษณะการมีส่วนร่วม

ลักษณะของการมีส่วนร่วมของชุมชนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ต่อจัดการการท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว มีองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และดำเนินการจัดการให้แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ด้วยความร่วมมือของคนในหมู่บ้านในกิจกรรมต่างๆ ที่ทำขึ้นทั้งที่โดยตั้งใจเพื่อเป็นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยตรง และกิจกรรมที่ทำเพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ในการส่วนตัว ซึ่งเป็นการสนับสนุนในการมีส่วนร่วม โดยที่ผู้กระทำไม่ได้รับรู้ถึงการเป็นส่วนหนึ่งของการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว แต่ทำเป็นกิจวัตรประจำวันโดยปกติ

ซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวของหมู่บ้านโป่งมะนาว ก่อให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว และกิจกรรมเหล่านี้ทำให้เกิดกลุ่มกิจกรรมที่แบ่งแยกออกได้ตามลักษณะของกิจกรรม ที่ทำก่อให้เกิดบทบาทหน้าที่ในกลุ่มกิจกรรม

รูปแบบการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นต่อการจัดการการท่องเที่ยวที่หมู่บ้านโป่งมะนาว มีรูปแบบของการมีส่วนร่วมด้วยการร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม มีทั้งลักษณะที่เป็นทางกลุ่มทางการและไม่เป็นทางการ

กลุ่มที่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มยุวมัคคุเทศก์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีโครงสร้างภายในอย่างชัดเจน ทั้งกิจกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับต่อการจัดการท่องเที่ยวโดยตรง

กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มหัตถกรรม เป็นกลุ่มที่โครงสร้างภายในกลุ่มไม่ชัดเจน สิ่งที่ทำให้เกิดภาวะความเป็นกลุ่มที่มีกิจกรรมทำเหมือนกัน คือ การถักผลิตภัณฑ์จากเชือกปอเพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัว

นอกจากนี้พบว่า กลุ่มที่ไม่มีลักษณะของกลุ่มที่ชัดเจน คือกลุ่มที่เป็นการทำงานเบื้องหลังประกอบด้วย พระสงฆ์ในวัด โป่งมะนาว บรรดาแม่บ้านและพ่อบ้านของสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ล้วนเป็นแรงผลักดันที่ก่อให้เกิดการทำงานของการมีส่วนร่วม ซึ่งจากการแบ่งกลุ่มเพื่อตอบสนองการจัดการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม จากงานศึกษาวิจัยผ่านมาพบว่า งานศึกษาวิจัยของสมา ณะรอง(2545) และ มิสรา สามารถ(2542) พบว่า ความต้องการในการมีส่วนร่วมทำให้เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อการทำงานที่รองรับกับการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งคล้อยกับการศึกษา การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน โป่งมะนาว ที่เกิดขึ้นในรูปแบบที่แต่ละกลุ่มต้องการ โดยที่บางกลุ่มไม่รู้ลึกถึงความจำเป็นกลุ่มกิจกรรมเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว หากแต่ทำเพื่อการสร้างรายได้ให้กับครอบครัว

ขั้นตอนและกระบวนการมีส่วนร่วม

พบว่าขั้นตอนและกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว เกิดขึ้นในระยะแรกเริ่มที่มีการจัดตั้งกลุ่มชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี มีขั้นตอนและกระบวนการมีส่วนร่วม คือ

จัดตั้งกลุ่ม เพื่อรองรับการจัดการท่องเที่ยวของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จากการจัดตั้งกลุ่มชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี ส่งผลให้เกิดกลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นผลมาจากการทำงานของกลุ่มอนุรักษ์ฯ เช่น กลุ่มยุวมัคคุเทศก์ และกลุ่มหัตถกรรม

การปฏิบัติการและกิจกรรมของกลุ่ม กลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาวล้วนมีกิจกรรมที่สัมพันธ์ต่อการจัดการการท่องเที่ยวของหมู่บ้านโป่งมะนาว ดังนี้

กลุ่มชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี เป็นกลุ่มที่มีสมาชิกเป็นกลุ่มแกนนำของชุมชนมีบทบาทในการติดต่อประสานงานกับกลุ่ม

องค์กร หน่วยงานภายนอก ทั้งในเรื่องงบประมาณในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพื่อการท่องเที่ยว กำหนดทิศทางและแนวทางในการจัดการการท่องเที่ยวของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว และติดต่อประสานงานด้านการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวให้กับกลุ่มยุวมัคคุเทศก์

กลุ่มยุวมัคคุเทศก์ มีกิจกรรมด้านการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวให้กับยุวมัคคุเทศก์รุ่นน้อง เพื่อสามารถที่จะอธิบายให้ความรู้ข้อมูลของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้กับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวชมแหล่งโบราณคดี

กลุ่มหัตถกรรม มีกิจกรรมด้านการผลิตผลิตภัณฑ์จากเชือกปอเพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยว กิจกรรมในกลุ่มที่เกิดขึ้นได้สร้างเครือข่ายการผลิตผลิตภัณฑ์ จากตัวผู้ผลิตเพียงคนเดียว ได้ขยายเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนที่ ทุกคนในบ้านสามารถช่วยกันทำกลายเป็นกิจกรรมของครัวเรือน

กลุ่มแม่บ้าน มีกิจกรรมที่เน้นการออมของสมาชิกในกลุ่ม แต่บทบาทและกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านต่อการมีส่วนร่วมไม่ปรากฏชัดเจน เนื่องจากสมาชิกในกลุ่มทั้งหมด เป็นสมาชิกในกลุ่มหัตถกรรมที่มีกิจกรรมชัดเจนกว่า

ขั้นตอนและกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว เกิดขึ้นอย่างชัดเจนในการจัดตั้งกลุ่ม และกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการจัดการการท่องเที่ยว ทั้งที่ในบ้างกลุ่ม และบ้างกิจกรรมที่เกิดขึ้นนั้น ผู้เป็นสมาชิกของกลุ่ม และกิจกรรมเป็นลักษณะการมีส่วนร่วมที่ไม่เป็นทางการ ที่คนในชุมชนไม่คิดว่าเป็นการมีส่วนร่วม คือกลุ่มหัตถกรรมและกลุ่มแม่บ้านเพราะสมาชิกในกลุ่มมองว่าเป็นการประกอบอาชีพที่ทำไปเพื่อหาเลี้ยงปากท้องของตนและคนในครอบครัว

จากงานศึกษาที่ผ่านมาของปกรณ จินาคำ(2547) และสุเมธ ทรายแก้ว(2536) พบว่า ขั้นตอนและกระบวนการในการจัดการของการมีส่วนร่วมมีลักษณะเหมือนกัน คือการจัดตั้งกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อรองรับการมีส่วนร่วมในการจัดการและวางแผนนโยบาย หน้าที่บทบาท กิจกรรม ที่จะแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติต่างๆ และผลประโยชน์ที่ได้รับตอบกลับมาจากการเข้ามามีส่วนร่วม แต่ในแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นไม่มีกิจกรรมด้านการประเมินผลและติดตามผลของการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่

ปัจจัยและข้อจำกัดของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ของคนในหมู่บ้านโปงมะนาวนั้น มีปัจจัยหลายอย่าง

เพศ ผู้ชายมีบทบาทในการมีส่วนร่วมที่แสดงออกถึงหน้าที่ความรับผิดชอบที่ชัดเจน ในหมู่บ้านโปงมะนาวคือการตั้งชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีที่มีสมาชิกของชมรมทั้งหมดเป็นผู้ชาย ในขณะที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในลักษณะงานที่ไม่มีโครงสร้างแน่ชัด คือกลุ่มหัตถกรรม ที่ผู้หญิงจะเป็นหัวแรงในการผลิตผู้ชายกลับเป็นฝ่ายสนับสนุนในการทำงานดังกล่าว

วัยและอายุ ในช่วงแรกเริ่มของการพัฒนา หมู่บ้านโปงมะนาวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว กลุ่มคนที่เป็นผู้นำชม บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีบ้านโปงมะนาวเป็น กลุ่มผู้ชายสูงอายุของหมู่บ้านที่มีฐานะเป็นแกนนำ ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาเด็กในหมู่บ้านให้มีความรู้เพียงพอกับการเป็นยุวมัคคุเทศก์นำชมแหล่งโบราณคดี กลุ่มนำชมสูงวัยนี้ได้เลิกการนำชมไป ด้วยเห็นว่ามียุวก่อนหน้าทำหน้าที่นำชมอยู่แล้ว

ส่วนเด็กในหมู่บ้านที่เป็นยุวมัคคุเทศก์ เมื่อโตขึ้นก็ได้เลิกเป็นยุวมัคคุเทศก์ เหตุผลเพราะต้องไปเรียนต่อหรือทำงานในพื้นที่อื่น ขณะบ้างคนยังอยู่ในหมู่บ้านแต่เลิกเป็นยุวมัคคุเทศก์ เพราะมีครอบครัว และเห็นว่าเรื่องยุวมัคคุเทศก์ เป็นเรื่องของเด็กทำกัน

อาชีพ หลักของคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านโปงมะนาวนั้น ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และเลี้ยงวัวนม ซึ่งโดยลักษณะของการทำงานไม่เหมือนกัน ก่อให้เกิดช่วงเวลาว่างทั้งที่สัมพันธ์กัน และไม่สัมพันธ์กัน คือ กลุ่มอาชีพเกษตรกรรม ถูกกำหนดด้วยเวลาของธรรมชาติ คือ ฝนที่ตกต้องในฤดูกาล และเวลาในระหว่างวัน เพื่อให้ทันกับการเพาะปลูก และดูแลการเจริญเติบโตตามเวลาของพืชที่ปลูกเพื่อใส่ปุ๋ย พนยาฆ่าแมลง, ยาฆ่าหญ้า ทั้งนี้เพื่อให้ผลผลิตที่ดี ในขณะที่กลุ่มเลี้ยงวัวนม ถูกกำหนดด้วยเวลาสากล ตามนาฬิกาที่จะต้องรีดน้ำนมวัวให้ทันกับรถที่จะมารับนมไปส่งยังโรงงานนม อีกทั้ง อาชีพนี้เองยังเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม ดังเห็นได้จากว่า สมาชิกในกลุ่มชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ ที่เป็นผู้ชายในหมู่บ้านมีอาชีพหลักเกษตรกรรม แต่ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มหัตถกรรมจากเชือกปอ เป็นกลุ่มผู้หญิงในหมู่บ้าน ชนิดของอาชีพต่อลักษณะการรวมกลุ่ม โดยที่กลุ่มที่เลี้ยงวัวนมไม่สามารถที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯที่มีลักษณะเป็นทางการ และใช้เวลานานในการดำเนินงานในแต่ละครั้ง ในขณะที่กลุ่มอาชีพที่ทำการเกษตรมีช่วงเวลาที่มิงานน้อยสามารถที่จะทำกิจกรรมกับชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯได้มากกว่า เพราะลักษณะของช่วงเวลาทำงานที่สามารถยืดหยุ่นเวลาในการ

เพาะปลูก ช่วงเวลาของการใส่ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง รวมตัวกันก่อนแล้ว จึงขยายผลเป็นกิจกรรมของคนในหมู่บ้าน กลับมีทั้งที่มีอาชีพหลักในการเกษตรกรรม และเลี้ยงวัวนม ดังนั้นอาชีพของคนในหมู่บ้านไปงมะนาว จึงมีผลต่อการรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อแหล่งโบราณคดีบ้านไปงมะนาว

ระยะทางจากที่พักอาศัยมาวัดไปงมะนาว เนื่องจากหมู่บ้านไปงมะนาว เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ การกระจายตัวกันอยู่ของคนในหมู่บ้าน มีลักษณะกระจายตัว ไปตามถนนหมู่บ้าน และสร้างบ้านพักในพื้นที่ทำกินของตนนั้น ไม่ได้มีระยะทางที่ไกลนัก อีกทั้งโดยส่วนมากมีรถจักรยานยนต์ และรถยนต์ ใช้ในการเดินทาง ดังนั้นระยะทางและเวลาในการเดินทางไม่ใช่อุปสรรค ในการเข้าร่วมกิจกรรมแต่อย่างใด นอกจากนี้แล้ว แหล่งโบราณคดีบ้านไปงมะนาวยังไม่ได้มีนักท่องเที่ยวอยู่ตลอดเวลา หากแต่การต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามานาน ๆ ครั้ง เมื่อได้รับแจ้งหากใครไม่ติดกิจธุระก็จะมาต้อนรับนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มหัตถกรรม จะมาสาธิตวิธีการสานผลิตภัณฑ์จากเชือกปอ ให้เพื่อกระตุ้นความสนใจของนักท่องเที่ยว แสดงให้เห็นว่าระยะทางจากที่พักต่อการมาที่แหล่งโบราณคดี วัดไปงมะนาวที่แหล่งโบราณคดีไม่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมหรือไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ทำเพื่อการรองรับนักท่องเที่ยว ซึ่งสัมพันธ์กับงานวิจัยของวิมลศิริ เหมทานนท์ (2546)พบว่ากลุ่มคนที่มาที่ที่พักอาศัยใกล้กับโบราณสถานมีกิจกรรมที่มีส่วนร่วมอยู่อย่างชัดเจน

ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการมีส่วนร่วม ในการจัดการการท่องเที่ยวของแหล่งโบราณคดีบ้านไปงมะนาว มีส่วนผลักดันให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เมื่อหมู่บ้านไปงมะนาวพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำให้มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเที่ยวชม เป็นผลให้เกิดความคิดในการส่งเสริมการทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอเป็น ใให้กับผู้ที่มีความสนใจในการมีอาชีพเสริมจากการทำของที่ระลึก นอกเหนือจากอาชีพหลักด้านเกษตรกรรม และในกลุ่มเด็กก็เข้าร่วมเป็นยุวมัคคุเทศก์ทำให้มีรายได้จากการนำชม พ่อแม่ของเด็กที่เป็นยุวมัคคุเทศก์จะมีเวลาว่าง ที่ไม่ต้องกังวลคอยดูแลลูกในวันเสาร์-อาทิตย์ และช่วงเวลาปิดเทอมเพราะว่าในช่วงเวลาดังกล่าวยุวมัคคุเทศก์ จะอยู่คอยรับนักท่องเที่ยวที่พิพิธภัณฑฯ แม้ว่านักท่องเที่ยวจะไม่มีมาติดต่อเข้าชมมาก่อน

ผลการศึกษามีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านไปงมะนาว มีความสอดคล้องกับงานวิจัยที่ผ่านมาของ สมมา ณ ระนอง(2545), วิจิตรา ชัยศรี (2537), วิมลศิริ เหมทานนท์(2542), ฉอ้าน วุฒิกกรมรักษา(2526), สบสุข สีละบุตร(2543), มธุรส ปราบ

ไพรี(2543) และสาขันธ์ ไพโรชาญจิตร(2548) คือผลการวิจัยพบว่าปัจจัยพื้นฐานของแต่ละบุคคล อันประกอบด้วย เพศ วัยและอายุ การศึกษา ครอบครัวและเครือญาติ ล้วนเป็นส่วนที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. เพศ พบว่าผู้ชายมีส่วนร่วมในด้านการเป็นสมาชิกของกลุ่มกิจกรรม ซึ่งจะ เป็นกลุ่มที่สนใจในงานด้านแผนการพัฒนาและการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ในขณะที่ผู้หญิงเป็นผู้ที่ สนับสนุนการมีส่วนร่วมของผู้ชายในบ้าน(สามี, พี่ชาย, น้องชาย, ลูกชาย, หลานชาย) และเป็นผู้ที่มี ส่วนร่วมด้วยการทำสินค้าที่ระลึก หรือจำหน่ายสินค้าที่ระลึก

2. วัยและอายุ พบว่าเป็นตัวแปรที่ทำให้การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นมาก โดยที่เด็ก สามารถจะเป็นยุวมัคคุเทศก์ ขณะที่วัยรุ่น-วัยหนุ่มสาว ไม่นิยมจะมีส่วนร่วมเท่าที่ควร หากแต่ สามารถที่จะเป็นแรงงานได้ เมื่อมีการร้องขอให้ทำกิจกรรมที่จะต้องอาศัยแรงงานเป็นหลัก ส่วนใน วัยกลางคน-สูงอายุมีส่วนร่วมด้วยการเป็นผู้นำ หรือเป็นสมาชิกของกลุ่มแกนนำในการกำหนด นโยบายและทิศทางในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ในขณะที่การศึกษามีส่วนที่สนับสนุนการมีส่วน ร่วมด้วยการพบว่ายิ่งผู้ที่มีการศึกษาจะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมมากในการวางแผนงาน นโยบายการจัดการ การท่องเที่ยวพัฒนา และเป็นผู้ที่สมาชิกคนอื่นให้การยอมรับ

3. ด้านครอบครัวและเครือญาติ มีส่วนร่วมในการผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วม และยังช่วยลดปัญหาและไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง ที่เกิดขึ้นจากการเข้ามามีส่วนร่วมที่เกิดปัญหาความ ต้องการที่แตกต่างกัน

4. การศึกษา ในระดับของการศึกษาไม่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในการ จัดการการท่องเที่ยวของหมู่บ้านโป่งมะนาว แต่การศึกษามีผลต่อการทำให้เด็กที่เป็นยุวมัคคุเทศก์ ต้องออกจากหมู่บ้านเพื่อไปศึกษาต่อในต่างถิ่น จึงไม่สามารถเป็นยุวมัคคุเทศก์ต่อไปได้

5. อาชีพ คนในหมู่บ้านโป่งมะนาวมีอาชีพหลักในการทำเกษตรกรรม คือการ เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ และเลี้ยงวัวนม ทำให้หลายครั้งที่มีการจัดกิจกรรมใดๆก็ตามภายในหมู่บ้าน จะต้องเลื่อนเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับช่วงว่างจากงานของคนในหมู่บ้าน ซึ่งทำให้กิจกรรมต่างๆที่ จัดขึ้นเพื่อคนในหมู่บ้านจึงได้รับการตอบสนองในการเข้าร่วมกิจกรรม มากกว่ากิจกรรมที่จัดขึ้น เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวที่จะต้องใช้เวลาของนักท่องเที่ยวเป็นหลัก ดังนั้นเมื่อมีนักท่องเที่ยว เข้ามาคนในหมู่บ้านจึงออกไปต้อนรับเป็นส่วนน้อย อีกทั้งต่างคิดว่ามียุวมัคคุเทศก์เป็นผู้ทำหน้าที่ใน การนำชมอยู่แล้ว แต่ในช่วงเวลาของการทำงานในแต่ละวันจะมีเวลาว่างพอ ที่จะทำอาชีพเสริมคือ

การทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอเพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยว แต่ชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวต่างคิดว่าการทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอจำหน่ายเป็นของที่ระลึกแก่นักท่องเที่ยวเป็นอาชีพเสริม โดยที่ไม่คิดว่าเป็นการเข้ามามีส่วนร่วม เหมือนกับคนที่ได้เข้าเป็นสมาชิกชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ ซึ่งมีสิทธิ์ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวโดยตรง ดังนั้นอาชีพหลัก (เกษตรกรรม) ของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวทำให้เกิดการผลักดันให้คนในหมู่บ้านสามารถทำอาชีพเสริม(การทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอจำหน่ายเป็นของที่ระลึก)ที่เป็นการมีส่วนร่วมโดยตรง แม้ว่ากลุ่มหัตถกรรมจะไม่คิดว่าเป็นการมีส่วนร่วมก็ตาม แต่ก็ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมขึ้นขยายเป็นวงกว้าง

ในงานวิจัยของปกรณ จินาคำ(2547), วิจิตรา ชัยศรี(2537), วิมลศิริ เหมทานนท์ (2542), ฉอาน วุฒิกรรมรักษา(2526), สบสุข สีละบุตร(2543), มธุส ปรายไพรี(2543), พิสิฐ บุญไชย (2528), สายันต์ ไพรัชญจิตร(2548), จรีพร นาคสัมฤทธิ์(2545) และอุษณีย์ ยุทธพงษ์ธาดา(2549) พบว่าผู้นำชุมชน แกนนำ ทั้งที่เป็นผู้นำที่เป็นทางการ(จากการแต่งตั้งของราชการ) และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ(บุคคลที่ชาวบ้านให้ความยอมรับนับถือ) มีส่วนในการผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วม ทั้งจากการวางแผนทางการจัดการการท่องเที่ยว และเป็นทั้งผู้นำและชักชวนคนเข้าร่วมในการมีส่วนร่วม นอกจากนี้สถานภาพทางสังคมของคนในชุมชนในฐานะผู้นำชุมชน ระยะเวลาการอยู่อาศัยในชุมชน และปัญหาความขัดแย้งที่มีอยู่แต่เดิม ล้วนแต่เป็นส่วนสำคัญ ที่ผลักดันในการเข้ามาเป็นส่วนร่วม สอดคล้องกับผู้นำหลักของหมู่บ้านโป่งมะนาว คือนายทองดี ภักดี และนายสมส่วน บุรณพงษ์ ที่มีส่วนผลักดันกิจกรรมต่างๆ ให้เกิดขึ้นและทำให้ชาวบ้านโป่งมะนาว สามารถเข้าร่วมทำกิจกรรมได้ ทั้งที่เป็นการมีส่วนร่วมโดยตรงและโดยทางอ้อม การมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้น เกิดขึ้นทั้งที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้การทำงานด้านการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวของนายสมส่วน ยังเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความสนใจเข้ามามีส่วนร่วม โดยไม่รู้ตัว เนื่องจากความไม่เข้าใจ และไม่พอใจต่อวิธีการทำงานเพื่อการพัฒนาแหล่งโบราณคดีของนายสมส่วน กลุ่มแกนนำของชมรมอนุรักษ์ในหมู่บ้านจึงก่อตั้งชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวขึ้น ชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม จังหวัดลพบุรี นอกจากนี้ยังมีผู้นำที่เป็นนักวิชาการจากภายนอกคือรศ.สุรพล นาถะพินธุ เป็นผู้ที่ชาวบ้านโป่งมะนาวให้ความเคารพนับถือมากและมีความต้องการให้รศ.สุรพล เป็นผู้ที่ชี้แนะทางการแก้ปัญหาให้กับชาวบ้าน แต่

ด้วยการวางตัวที่เป็นกลาง และต้องการให้ชาวบ้านโป่งมะนาวเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆด้วยตนเอง รศ.สุรพล จึงไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับปัญหาด้านการจัดการการท่องเที่ยวของแหล่งโบราณคดีมากนัก ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าผู้นำและแกนนำในท้องถิ่นในหมู่บ้านโป่งมะนาวมีส่วนผลักดันในการก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นอย่างมาก

สรุป

แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นแหล่งโบราณคดีที่ดำเนินการโดยชุมชน นับตั้งแต่แรกเริ่มที่มีการลักลอบขุดค้นหาวัตถุโบราณจากบุคคลภายนอกหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านโป่งมะนาวตื่นตัวขึ้นที่จะทำการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ให้คงอยู่ต่อไปทั้งที่ก่อนหน้านี้จะมีการลักลอบขุดค้นเมื่อชาวบ้านทำไร่ก็สามารถที่จะเจอกับโบราณวัตถุเหล่านี้ได้โดยปกติ ด้วยความกระตือรือร้นดังกล่าวทำให้มีการติดต่อกับทางคณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากรเข้ามาทำการขุดค้น ยิ่งทำให้ชาวบ้านเกิดความตื่นตัวมากยิ่งขึ้น ประกอบกับกลัวโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นจะหายไป จึงได้ทำการตั้งเวรยามในการดูแลนั้น นับเป็นการรวมตัวกันอย่างมีรูปแบบขึ้นครั้งแรกของชาวบ้านโป่งมะนาวเพื่อที่จะดูแลแหล่งโบราณคดี จากการตั้งกลุ่มดูแลความปลอดภัยนี้เองทำให้เกิดเป็นการตั้งชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ต่อมาในภายหลัง โดยการรวบรวมเอาแกนนำของหมู่บ้านเข้าเป็นคณะกรรมการชมรมฯ และมีการเชิญผู้ที่มีความรู้ คือ รศ.สุรพล นาถะพินธุ อดีตคณบดีคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นที่ปรึกษาของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ เพื่อให้การทำงาน of ชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ เป็นไปยังถูกต้องตามหลักวิชาการด้านงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์สถาน ตลอดจนสามารถพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย ตามความต้องการของหลักของคณะกรรมการชมรมฯ ภายใต้การรับรองจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม

การพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวขึ้น ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อหมู่บ้านโป่งมะนาว จากที่เป็นหมู่บ้านที่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จัก กลับได้รับความสนใจทั้งจากนักท่องเที่ยวและผู้ศึกษาหาความรู้ด้านโบราณคดี ทำให้ภาครัฐอันได้แก่องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม และองค์การบริหารส่วนจังหวัดลพบุรี ให้การสนับสนุนโครงการต่างๆที่

ชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยชุมราม จัดทำขึ้นเพื่อพัฒนาให้แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยที่มีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวและผู้ศึกษาหาความรู้ด้านโบราณคดี

ผลจากการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ทำให้เกิดลักษณะการมีส่วนร่วมเป็นลักษณะการรวมตัวกันของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ทั้งที่เป็นกลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ โดยที่กิจกรรมต่างๆของแต่ละกลุ่มที่เกิดขึ้นนั้น เป็นไปตามแต่ละลักษณะของกลุ่ม โดยที่มีกลุ่มแกนนำคือชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีที่เกิดขึ้นก่อนที่จะพัฒนาก่อให้เกิดกลุ่มอื่นๆตามมา โดยที่เน้นการพัฒนาที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการท่องเที่ยว สิ่งต่างเหล่านี้ล้วนเป็นขั้นตอนและกระบวนการของการมีส่วนร่วมที่สร้างให้เกิดขึ้น โดยที่ปัจจัยการมีส่วนร่วมของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวนี้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนคือผลประโยชน์ที่ได้รับจากการมีส่วนร่วมก่อให้เกิดอาชีพใหม่ คือการทำของที่ระลึกจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว สร้างรายได้เสริมให้กับกลุ่มแม่บ้านโป่งมะนาวเป็นอย่างมาก ส่งผลต่อรายได้โดยรวมของหมู่บ้านที่สูงขึ้น และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว

จากการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว ภูมิศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยชุมราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี พบว่ารูปแบบของการมีส่วนร่วมเป็นไปในลักษณะของกลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการพัฒนาหมู่บ้านโป่งมะนาวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยที่กลุ่มกิจกรรมมีลักษณะทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ส่วนกลุ่มกิจกรรมที่เป็นทางการและมีผลต่อการจัดการการท่องเที่ยว คือ กลุ่มชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยชุมราม จังหวัดลพบุรี กลุ่มยุวมัคคุเทศก์ ส่วนกลุ่มกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการแต่มีกิจกรรมที่ส่งเสริม และเกี่ยวเนื่องต่อการท่องเที่ยวของหมู่บ้านโป่งมะนาว คือ กลุ่มหัตถกรรมที่ผลิตผลิตภัณฑ์จากเชือกปอ

นอกจากนี้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว ภูมิศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยชุมราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี พบว่าปัจจัยพื้นฐาน เช่น เพศ วัยและอายุ กลับกลายเป็นปัจจัยตัวแปรสร้างความแตกต่างในการเลือกกลุ่มที่เป็นสมาชิกร่วมทั้งกิจกรรมที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมส่วนหนึ่งถูกกำหนดด้วยสิ่งเหล่านี้ไว้ เช่นการเป็นยุว

มักคุเทศก์ ผู้ที่จะเป็น ได้ยวมักคุเทศก์ถูกจำกัดไว้ด้วยช่วงอายุวัยเด็ก ในขณะที่สมาชิกของชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯกลุ่มสมาชิกได้ถูกคัดเลือกมาจากหัวหน้าครอบครัวแต่ละกลุ่มเครือญาติ และผู้นำของหมู่บ้านที่เป็นผู้ชายที่ และกลุ่มของแม่บ้านและกลุ่มหัตถกรรมผู้ที่เข้าร่วมโดยตรงเป็นผู้หญิง ส่วนอาชีพนั้นในความคิดของคนในหมู่บ้านแสดงออกว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้ไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ หากแต่ในผลการวิจัย พบว่าอาชีพของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นส่วนที่ผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมเพราะมีช่วงเวลาว่างที่สามารถทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอเป็นของที่ระลึกให้จำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นอาชีพเสริมของคนในหมู่บ้าน โป่งมะนาวสร้างรายได้ให้กับแต่ละครอบครัวจนเกิดการขยายวงของการทำผลิตภัณฑ์จากเชือกปอที่มีเกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านโป่งมะนาว ซึ่งเป็นผลพวงของผลประโยชน์ที่ได้รับจากการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านโป่งมะนาวมีความคล้ายกับแหล่งท่องเที่ยวแห่งอื่นๆ ในประเทศ ที่นำเอาความน่ารักน่าเอ็นดูของเด็ก(ยุวมักคุเทศก์)นำชมนำเสนอเรื่องราวของท้องถิ่น เป็นจุดขายร่วมกับทรัพยากรของการท่องเที่ยวที่ท้องถิ่นเองมีอยู่ ยุวมักคุเทศก์ที่มีในแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์แห่งอื่นๆ คือ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเขาสาร เป็นต้น ในด้านการงานการจัดการการท่องเที่ยวที่มีผู้นำในการจัดการ ตัดสินใจ และเป็นผู้ผลักดันให้เกิดกิจกรรมต่างๆ เพียงแคบุคคล หรือกลุ่มบุคคลนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงที่หมู่บ้านโป่งมะนาวเท่านั้น ในงานวิจัยของปกรณ จินาดำ(2547), วิจิตรรา ชัยศรี(2537), วิมลศิริ เหมทานนท์(2542), ฉอาน วุฒิกรรมรักษา(2526), สบสุข สีละบุตร (2543), มธุรส ปราบไพรี(2543), พิสิษฐ์ บุญไชย(2528), สายันต์ ไพเราะชญจิตร์(2548), จรีพร นาคสัมฤทธิ์(2545) และอุษณีย์ ยุทธพงษ์ธาดา(2549) ก็พบว่าผู้นำเป็นผู้ผลักดันให้เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมต่างๆเช่นกัน ในขณะที่ปัญหาและอุปสรรคต่างๆที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในหมู่บ้านโป่งมะนาวพบและเกิดกับการจัดการการท่องเที่ยวในหลายแห่งเช่นในงายวิจัยของโณมศิริ ทิมสุทิน(2547) และปาริชาติ ประเสริฐเทียนชัย(2548) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการและประสบปัญหาจนไม่สามารถที่จะทำโครงการให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ในขณะที่ในหมู่บ้านโป่งมะนาวนั้นได้เกิดวิธีการแก้ปัญหาด้วยการใช้ความเป็นเครือญาติ อาวุโส และความเข้าใจในพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ในการประนีประนอมความแตกแยก ทำให้การจัดการการท่องเที่ยวของหมู่บ้านโป่งมะนาวยังสามารถที่จะทำงานต่อไปได้ ด้วยการแบ่งแยกหน้าที่ที่แต่ละฝ่าย แต่ละคนถนัดแยกกัน

ทำโดย สิ่งใดที่สร้างอ่อนไหวต่อความรู้สึกของในหมู่่มาก เช่น การใช้จ่ายเพื่อการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ได้โอนอำนาจการตัดสินใจจากประธานชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีฯ มาสู่สมาชิกของชมรมทุกคน เป็นการลดปัจจัยสำคัญที่สร้างความรู้สึกร่วมกัน และความขัดแย้งของคนในชุมชนเอง

อีกทั้งยังสร้างปรากฏการณ์ใหม่ให้กับการบริหารดูแลแหล่งโบราณคดีของประเทศไทย และเป็นแนวทางให้กับชุมชนอื่นที่มีแหล่งโบราณคดีอยู่ในพื้นที่ของตน ร่วมกันสร้างสำนึกในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะต่อชุมชน

ในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว ทำให้เกิดกลุ่มกิจกรรมต่างๆรองรับการท่องเที่ยวที่เข้ามาในหมู่บ้าน ซึ่งกลุ่มกิจกรรมเหล่านี้มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะทางซึ่งสมาชิกในกลุ่มมีความรู้และความชำนาญในการทำกิจกรรมของกลุ่มตนเองอยู่แล้ว แต่สิ่งที่กลุ่มกิจกรรมของหมู่บ้านโป่งมะนาวขาดหายไปในการจัดการการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน คือ การประสานงานของแต่ละกลุ่มกิจกรรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วมที่ชัดเจน และเรียนรู้ว่าสิ่งต่างๆในชีวิตประจำวัน ที่ตนเองทำอยู่ล้วนแต่มีผลต่อการมีส่วนร่วม และการจัดการการท่องเที่ยวของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว และความส่งเสริมการมีส่วนร่วมที่ขาดหายไป ในการให้คนในชุมชนได้มีโอกาสประเมินและติดตามผลที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีในหมู่บ้านให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตประจำวันของคนในหมู่บ้านโดยตรง มากบ้างน้อยบ้างตามแต่กิจกรรมของแต่ละกลุ่มที่ได้เข้าไปร่วมอยู่

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การมีส่วนร่วมที่ภาครัฐมีแนวทางในการโอนถ่ายงานและกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีให้กับท้องถิ่น ควรทำอย่างมีความตั้งใจจริง และเต็มใจถ่ายทอดองค์ความรู้ในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ให้กับคนในชุมชน เพื่อที่ท้องถิ่นจะได้มีองค์ความรู้และอยู่บนพื้นฐานของการอนุรักษ์ที่ภาครัฐยอมรับ และเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นวางแนวทางในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีได้เอง โดยที่ภาครัฐเป็นเพียงผู้เสนอแนะให้ความรู้ ในส่วนการตัดสินใจควรให้ท้องถิ่นกระทำอย่างเต็มที่และเต็มความสามารถที่ตนมี

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาบทบาทของภาครัฐทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น รวมถึงองค์กรต่างๆ ที่มีผลต่อการสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ของชุมชนนั้นๆ นอกจากนี้ยังควรศึกษาเปรียบเทียบระหว่างแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีการจัดการโดยภาครัฐ กับที่มีการจัดการโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว ภูมิศึกษา แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี เป็นเพียงหัวข้อวิจัยที่ผู้ศึกษาเลือกเป็นตัวอย่างในการศึกษา ยังมีแหล่งโบราณคดีอีกหลายแหล่งด้วยกันที่มีการจัดการโดยชุมชน ทั้งในระดับชาวบ้านดูแลเอง หรือในระดับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเข้ามาดูแล ปัญหาหลักที่มักจะเกิดขึ้นเสมอ คือ ผลประโยชน์ที่ถูกตั้งความคาดหวังว่าแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์จะสร้างรายได้ให้เป็นอย่างมาก ซึ่งมักจะสวนกลับความเป็นจริงที่แหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่จะเป็นภาระในการดูแลมากกว่าสร้างรายได้ หากสร้างความเข้าใจให้กับท้องถิ่นในการอนุรักษ์ และรักษาไว้ให้คงอยู่สืบต่อไปนั้น จะเป็นการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและพัฒนาทรัพยากรทางโบราณคดีได้ดังเช่นที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ที่นักวิชาการทุกท่านที่เข้าไปมีความตั้งใจจริง และเต็มใจถ่ายทอดองค์ความรู้ในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ให้กับคนในหมู่บ้าน จนเกิดการอนุรักษ์และพัฒนากลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสร้างรายได้ที่ยั่งยืนให้กับคนในหมู่บ้านโป่งมะนาว

บรรณานุกรม

- กนกวรรณ คุณศรีแก้ว. “การจัดการการท่องเที่ยวชุมชนยั่งยืน ศึกษาเฉพาะกรณี:บ้านวังน้ำมวก อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.
- กรรณิการ์ ชมดี. “การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ต.ท่าช้าง อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. แผนปฏิบัติการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัลซ่า จำกัด, 2544.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, มปป.
- จริพร นาคสัมฤทธิ์. “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติโบราณคดีชุมชนบ้านบ่อสวกรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนบต จังหวัดน่าน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- จารุเชษฐ์ เรื่องสุวรรณ. การประเมินคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวชุมชนยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2547.
- จิรา จงกล. พิพิธภัณฑสถานวิทยา. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2541.
- เจมส์ แอล. เครย์ตัน. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน การตัดสินใจที่ดีการโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม. แปลโดย วันชัย วัฒนศัพท์ และคณะ.นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, 2551.
- จ่านงค์ บัวเนี้ยว. การมีส่วนร่วม ในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น. เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)สำนักงานภาค, 2541.
- ฉอาน วุฑฒิกกรมรักษา. “ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการสร้างงานในชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการที่ได้รับรางวัลดีเด่นของตำบลบ้านคิ่งพะยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- โถมศิริ ทิมสุทิน. “ความพร้อมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ:กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าสักงาม ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547.

- ชลธิรา สัตยาวัฒนา,บรรณาธิการ.พลวัตสิทธิชุมชน : กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546.
- ชัญญะ วงษ์วิภาค. การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.
- _____. การจัดโครงการ : การให้ความรู้เชิงปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.
- ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์. “ผลกระทบด้านสังคม วัฒนธรรม และการเมืองจากการพัฒนาการท่องเที่ยว.” จุลสารการท่องเที่ยว ปีที่ 15 เล่มที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2539) : 32-42.
- ถวิลวดี บุรีกุล. การมีส่วนร่วม : แนวคิดทฤษฎีและกระบวนการ. นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, 2548.
- ทวีทอง หงส์วิวัฒน์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2527.
- นฤมล หาญเชิงชัย. “การมีส่วนร่วมของชุมชนในกิจกรรมเพื่อสังคมของพนักงานธนาคาร:ศึกษาเฉพาะกรณีธนาคารในเขตกรุงเทพมหานคร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- บัณฑิต เอื้อวัฒนานุกุล และไพฑูริย์ สุขเกิด. การมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษาศูนย์วัสดุรีไซเคิลชุมชนและธนาคารขยะเขตบางกะปิ กรุงเทพฯ.นนทบุรี:ธรรมกมลการพิมพ์, 2544.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร:ศูนย์วิชาการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2542.
- ปกรณ จินาคำ. “การมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ:กรณีศึกษาบ้านห้วยสี อำเภอมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.
- ประเวศ วะสี. “ความเข้มแข็งของชุมชนกับการแก้วิกฤตการณ์ทางสังคม.” วารสารการศึกษาแห่งชาติ 28 (มิถุนายน-กรกฎาคม2537)
- _____. “เศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อทางรอดของสังคมไทย.” กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริมติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2542.
- ปรัชญา เวสารัชช์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.

- ปิ่นเพชร จำปา. “วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ.2394-2544.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- พงศธร เกษสำลี. “วัฒนธรรมกับการท่องเที่ยว.” จุลสารการท่องเที่ยว 7 (เมษายน-มิถุนายน 2531)
_____. “การพัฒนาการท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมจริงหรือ.” จุลสารการท่องเที่ยว
6,3(กรกฎาคม-กันยายน 2530) : 11-15.
- พงษ์อนันต์ สรรพพานิช. ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อประชาชนชาวภูเก็ต.กรุงเทพมหานคร:
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2526.
- พจนา สวนศรี. การจัดการท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน. กรุงเทพมหานคร:
โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ, 2539.
- “พิพิธภัณฑน์จันเสน สัญลักษณ์แห่งพลังท้องถิ่น.” ใน ศิลปวัฒนธรรม 21 (ธันวาคม 2542): 56-57.
- “พิพิธภัณฑน์จำทวี ลมหายใจภูมิปัญญาพื้นบ้าน: เครื่องมือเครื่องใช้ไทย.” วารสารศิลปวัฒนธรรม
17 (มกราคม 2539): 41-42.
- ภาวินี จินพัฒน์. “ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่อผลการจัดการสิ่งแวดล้อม บริเวณชายหาดพัทยา
จังหวัดชลบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- มธุรส ปราบไพรี. “ศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว:กรณีชุมชนไทยทรงดำ บ้าน
เขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี.” สารนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.
- ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.
เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.
_____ และคนอื่นๆ. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการ
ทรัพยากร. เชียงใหม่ : โครงการพัฒนาองค์ความรู้ และศึกษานโยบายการจัดการ
ทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย, 2547.
- _____ และ วิฑูรย์ ปัญญากุล ร้อยเรียงเป็นไทย. ความหลากหลายทางชีวภาพ : มิติทางสังคมและ
นิเวศ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- วราลี พิธิฐมณีโรจน์. “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการขยะมูลฝอยของ
ชุมชน:กรณีศึกษาองค์การบริหารส่วนตำบลบางพระ ตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา
จังหวัดชลบุรี.” สารนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์, 2550.

- วสิรัตน์ มีกุล. “ผีบ้าน: บทบาทและความสำคัญต่อวิถีชีวิตคนในชุมชน กรณีศึกษา ลาวโซ่งบ้านสระ ตำบลสระพัฒนา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม.” สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2440.
- วิชัญวรรณ วรรณวิทยา. “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของสตรีในสหภาพแรงงานประเภทกิจการผลิตสิ่งทอ สิ่งถัก เครื่องแต่งกายหนังสัตว์ และผลิตภัณฑ์หนังสัตว์ในเขตกรุงเทพมหานคร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2525.
- วิมลสิริ เหมทานนท์. “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว: ศึกษากรณีชุมชนย่านบางลำพู.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- วิวัฒน์ชัย บุญยภักดิ์. “ทรัพยากรการท่องเที่ยวและผลกระทบของการท่องเที่ยว.” การท่องเที่ยว . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2533.
- _____. “ผลกระทบของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวต่อมรดกศิลปวัฒนธรรม.” จุลสารการท่องเที่ยว 5,2 (เมษายน-มิถุนายน 2529) : 82-89.
- สมา ฌ ระนอง. “การจัดการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนท้องถิ่น ศึกษาเฉพาะกรณี: ชุมชนคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดศรีธรรมราช.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- ศรีพร สมบุญธรรม. “การประเมินผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรมจากการ.” จุลสารการท่องเที่ยว 13 ,4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2537) : 20-26.
- ศิริ สามสุโพธิ์. สังคมวิทยาการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2539.
- ศิริวรรณ ทาปัญญา. “ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถาน: กรณีศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร. โบราณคดีชุมชนที่เมืองน่าน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- _____. “แหล่งเตาเผาเมืองน่านบ้านบ่อสวก.” ใน โครงการวิจัยเรื่องด้วยด้านนา ความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี และพหุศาสตร์ศิลป์. สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. น่าน: ศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน, 2542.

- сайนต์ ไพรชาญจิตร. แหล่งเตาเผาเมื่อนานบ้านบ่อสวก. น่าน: ศูนย์ประสานงานประชาคมจังหวัดน่าน, 2542.
- สานิตย์ บุญชู. “การพัฒนาชุมชน : การมีส่วนร่วมของประชาชน.” เอกสารทางวิชาการ หมายเลข 7 คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527. (อัคราเนนา)
- สุชาดา วรรณะมานี. “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กับ ความรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมการท่องเที่ยว ของนักศึกษามหาวิทยาลัย ในเขตกรุงเทพมหานคร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2542.
- สุเทพ ผิวเผือด. “ผลกระทบด้านสังคมและวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีวัดไผ่โรงวัว ตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- สุเมธ ทราญแก้ว. “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดอุดรธานี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.
- อมรา จำรูญศิริ. “การท่องเที่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม : กรณีศึกษา ตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา สถาบันราชภัฏเลย, 2546.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม: การทะลุกรอบและกักขังของความคิดแบบคู่ตรงข้าม. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2548.
- _____. วัฒนธรรมกับการพัฒนา : มิติของพลังที่สร้างสรรค์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.), 2538.
- _____. บรรณาธิการ. ทะลุกรอบคิดของทฤษฎี. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), 2546.
- _____. และคนอื่นๆ . พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- _____. และคนอื่นๆ . พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- _____. มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วย สิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อุษณีย์ ยุทธพงษ์ธาดา. “การจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชน:ศึกษาเปรียบเทียบพิพิธภัณฑ์เรือนปั้นสวกแสนชื่น ตำบลสวก และพิพิธภัณฑ์วัดบ้านนาชาวสามัคคี ตำบลนาชาว อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2549.

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

นายทองดี ภัคดี. นายกองค้การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม (ปี2547-2551). สัมภาษณ์,12 เมษายน 2549.

นายชูชาติ ภัคดี. ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 13 เมษายน 2549.

นายบุญส่ง สุขมาก.ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2549.

นางกุหลาบ สุขมาก. ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2549.

นายประพันธ์ บุตตะ ประธานชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2549.

นางเงิน บุตตะ.ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2549.

นายสุรินทร์ เทพโสภา.กรรมการชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2550.

นางทอง เทพโสภา. ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2550.

นางพัน ช่วยณรงค์. ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2550.

นายสมพงษ์ วงษ์ทา.ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์,12 พฤศจิกายน 2550.

นางสมหมาย วงษ์ทา. ประธานกลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 5 ธันวาคม 2550.

นายคณาวุฒิ คำพุก.ยูวมัคคุเทศก์พิพิธภัณฑสถานบ้านแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว.

สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2551.

นางสาว นาดยา. ชาวบ้านหมู่บ้านภัคดีหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์,25 กุมภาพันธ์ 2551.

นางมณี พันธุ์อุดม. ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2551.

นางรุ่งรารัตริ อินทริย์. สมาชิกกลุ่มแม่บ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 14 เมษายน 2551.

นายสำราญ มาหิรัญ. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2551.

นายสุวิทย์ บุตรจันทร์ .ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 1 พฤษภาคม 2551.

นางฉวีวรรณ เขียวภูมิ. ชาวบ้านหมู่บ้านโป่งมะนาว. สัมภาษณ์, 9 พฤษภาคม 2551.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

โครงการและงบประมาณเพื่อพัฒนาหมู่บ้านโป่งมะนาวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

การที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว มีชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี เป็นผู้ดูแลกิจกรรมต่างๆของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ภายใต้การรับรองขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม และยังเป็นแหล่งโบราณคดีแห่งแรกของประเทศไทยที่ดำเนินการโดยชุมชนนั้น เป็นผลพวงมาจากพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ซึ่งเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนรวมในการดูแลทรัพยากรของท้องถิ่นเอง ซึ่งทำให้องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนรามสามารถที่จะตั้งงบประมาณให้เหมาะสมแก่การดูแลและพัฒนาแหล่งโบราณคดี และชมรมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและทรัพยากรธรรมชาติ ตำบลห้วยขุนรามอำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ก็ยังสามารถหารายได้ได้ด้วยตนเองจากการส่งโครงการเข้าประกวดเพื่อของบประมาณจากส่วนราชการ

นับตั้งแต่หมู่บ้านโป่งมะนาวเป็นที่รู้จักในฐานะของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทำให้เป็นที่สนใจของทั้งนักวิชาการและนักท่องเที่ยวต่างพากันเข้ามาเยี่ยมชมแหล่งโบราณคดี จึงมีการพัฒนาหมู่บ้านโป่งมะนาวให้มีศักยภาพเพิ่มขึ้นสำหรับรองรับนักท่องเที่ยว ทั้งจากตัวแหล่งโบราณคดีและผู้คนภายในหมู่บ้าน ทำให้มีโครงการและงบประมาณต่างๆเกิดขึ้นดังนี้

โครงการและงบประมาณเพื่อพัฒนาหมู่บ้านโป่งมะนาวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

โครงการและงบประมาณเพื่อพัฒนาหมู่บ้านโป่งมะนาวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสามารถแบ่งได้เป็น 3 ส่วนคืองบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล และงบประมาณที่ได้จากการประกวดโครงการ และงบประมาณจากแผนยุทธศาสตร์จังหวัดลพบุรี มีดังนี้

งบประมาณที่สนับสนุนเพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

ปี 2543 ได้รับเงินจากกองทุนเพื่อสังคมจังหวัดลพบุรี 291,042 บาท

ปี 2544 อบต.ห้วยขุนราม สนับสนุนงบค่าอาหารชุดคั้น 45,000 บาท

ปี 2545 อบต.ห้วยขุนราม สนับสนุนงบค่าอาหารชุดคั้น และงบแกลงข้าว 65,000 บาท

อบต.ห้วยขุนรามสนับสนุนงบปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว 80,000 บาท

ปี 2546 อบต.ห้วยขุนรามสนับสนุนงบค่าป้ายแหล่งท่องเที่ยว 96,000 บาท

อบต.ห้วยขุนรามสนับสนุนงบปรับปรุงน้ำตก 98,800 บาท

อบต.ห้วยขุนรามสนับสนุนจ้างพนักงานดูแล 2 อัตรา

1.เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวอัตราเดือนละ4,200 บาท x 12 เดือน = 50,400 บาท

2.ลูกจ้างชั่วคราวดูแลน้ำตกสวนมะตือ1อัตรา เดือนละ3,600บาทx12เดือน=43,200 บาท

อบจ.ลพบุรีสนับสนุนงบสร้างอาคารพิพิธภัณฑวัตถุชั่วคราว 565,000 บาท

ปี 2547 อบต.ห้วยขุนรามสนับสนุนงบปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว 70,000 บาท

งบประมาณที่ได้จากการประกวดโครงการ เพื่อการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

ชื่อโครงการ การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวและศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย

จากการประกวดโครงการเพชรในถิ่นดีเด่นทั้งระดับจังหวัดลพบุรี ประจำปี 2547

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. รวมกลุ่มและฝึกอบรมเยาวชนให้มีความรู้เข้าใจร่วมกันในการช่วยกันอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและสามารถนำชมแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ
2. นำเยาวชนศึกษาดูงานในแหล่งท่องเที่ยวตัวอย่าง
3. ปรับปรุงห้องบรรยายสรุปเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย

เป้าหมายของโครงการ

1. รวมกลุ่มและฝึกอบรมเยาวชนให้มีความรู้เข้าใจร่วมกันในการช่วยกันอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและสามารถนำชมแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ จำนวน 50 คน
2. นำเยาวชนศึกษาดูงานในแหล่งท่องเที่ยวตัวอย่าง 1 ครั้ง
3. จัดหาอุปกรณ์เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย 1 ห้อง

ระยะเวลาดำเนินการ เดือนมกราคม ถึงเดือนกันยายน พ.ศ.2547

ชื่อโครงการ พัฒนาปรับปรุงหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อจัดพัฒนาปรับปรุงหลักสูตรขึ้นให้เสร็จสมบูรณ์และถูกต้องตามหลักวิชาการทางด้านโบราณคดี
  2. เพื่อสมทบอาหารนักศึกษาโดยจ้างเหมาจัดทำอาหารเลี้ยงนักศึกษาจากภาควิชาโบราณคดีคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ระยะเวลาดำเนินการ ในวันที่ 14 เมษายน 2547 – 14 พฤษภาคม 2547

ชื่อโครงการ การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเป็นศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยด้วยตนเองควบคู่กับเป็นศูนย์การเรียนรู้ตามอัธยาศัยจากการประกวดโครงการเพชรในถิ่นดีเด่นทั้งระดับเขต ประจำปี 2547

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อให้เยาวชนมัคคุเทศก์มีความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษสำหรับการสื่อสารสามารถแนะนำตัวตำแหน่งหลุมขุดค้น ข้อมูลพื้นฐาน และนำชมแหล่งโบราณคดีโป่งมะนาวเบื้องต้นได้
2. เพื่อให้ประชาชนผู้สนใจและนักท่องเที่ยวสามารถศึกษาข้อมูลการเรียนรู้วัฒนธรรมทางด้านโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวที่บริเวณผนังอาคารคลุมหลุมขุดค้นที่ 1 ได้
3. เพื่อปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางสมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย
4. เพื่อให้ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนตำบลห้วยขุนรามร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว พัฒนาชุมชน และสร้างรายได้ให้กับประชาชนแบบบูรณาการ

เป้าหมายของโครงการ

1. ฝึกอบรมเยาวชนมัคคุเทศก์ จำนวน 50 คน ให้มีความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษสำหรับการสื่อสารสามารถแนะนำตำแหน่งหลุมขุดค้น ข้อมูลพื้นฐาน และนำชมแหล่งโบราณคดีโป่งมะนาวเบื้องต้นได้
2. จัดทำนิทรรศการถาวรประกอบด้วยรูปภาพมาตรฐานและข้อมูลการเรียนรู้วัฒนธรรมทางด้านโบราณคดีของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวที่บริเวณผนังอาคารคลุมหลุมขุดค้นที่ 1 จำนวน 2 ฝาผนัง

3. ปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์เพื่อจัดทำสวนสมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อการเรียนรู้ การแพทย์แผนไทย จำนวน 1 แห่ง , พร้อมซ่อมไม้ประดับพร้อมที่นั่งพักผ่อน จำนวน 4 แห่ง เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย
 ระยะเวลาดำเนินการ เดือนตุลาคม ถึงเดือนมกราคม พ.ศ.2548

ชื่อโครงการ การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวและน้ำตกสวนมะเดื่อแบบ บูรณาการเพื่อให้เป็นศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยด้วยตนเองควบคู่กับเป็นศูนย์การ เรียนรู้ตามอัธยาศัย จากการศึกษาโครงการกรมศิลปากร ประจำปี 2547

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อพัฒนาการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานแหล่งท่องเที่ยวทั้งสองแห่ง (แหล่ง โบราณคดีบ้านโป่งมะนาว และน้ำตกสวนมะเดื่อ) เพื่อให้เป็นศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิ ปัญญาไทยด้วยตนเองควบคู่กับเป็นศูนย์การเรียนรู้ตามอัธยาศัย
  2. เพื่อเป็นการส่งเสริมให้นักเรียนในโรงเรียนของท้องถิ่นตำบลห้วยขุนรามมี ความพร้อมในด้านจัดการแสดงศิลปะของความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ด้านนาฏศิลป์ การเล่น คนตรีไทย ศิลปะการต่อสู้ เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวตำบลห้วยขุนราม
  3. เพื่อพัฒนาปรับปรุงเตรียมความพร้อมด้านการรักษาความปลอดภัยและด้าน การรักษาพยาบาล/ปฐมพยาบาล สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ
  4. เพื่อเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวและสร้างรายได้กับประชาชนตำบลห้วยขุนราม
- แบบบูรณาการ

เป้าหมายของโครงการ

1. เพื่อพัฒนาปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานแหล่งท่องเที่ยวทั้งสองแห่ง
 แหล่งโบราณคดี
 ก่อสร้างอาคารคลุมหลุมขุดค้น 1 หลัง
 ปรับปรุงถมดินพร้อมวางท่อระบายน้ำสภาพพื้นเพื่อจัดทำลานเพื่อจอดรถ 1 แห่ง
 น้ำตกสวนมะเดื่อ
 ปรับปรุงถมดินพร้อมวางท่อระบายน้ำสภาพพื้นเพื่อจัดทำลานที่จอดรถ 1 แห่งก่อสร้างห้องน้ำ
 มาตรฐานสำหรับนักท่องเที่ยว 1 แห่ง
 ปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์และทางเดินเข้าน้ำตกสวนมะเดื่อ

2. เพื่อเป็นการส่งเสริมให้นักเรียนใน โรงเรียนของท้องถิ่นตำบลห้วยขุนรามมีความพร้อมในด้านจัดการแสดงศิลปะของความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ด้านนาฏศิลป์ การเล่นดนตรีไทย ศิลปะการต่อสู้ เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวตำบลห้วยขุนราม จำนวน 5 โรงเรียน

3. เพื่อพัฒนาปรับปรุงเตรียมความพร้อมด้านการรักษาความปลอดภัยและด้านการรักษาพยาบาล/ปฐมพยาบาล สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ

ปรับปรุงศูนย์มาจุดตรวจตำรวจให้เป็นศูนย์บริการนักท่องเที่ยวประจำตำบลห้วยขุนราม

ปรับปรุงอาคารชั้นล่างสถานีอนามัยให้เป็นสถานบริการสำหรับให้เป็นศูนย์บริการด้านการรักษาพยาบาล /ปฐมพยาบาล นักท่องเที่ยว ประจำตำบลห้วยขุนราม

4. เพื่อเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวและสร้างรายได้ให้กับประชาชนตำบลห้วยขุนรามแบบบูรณาการ

ระยะเวลาดำเนินการ เดือนตุลาคม ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2548

ชื่อโครงการ พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ แหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อส่งเสริมและพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว , เมืองโบราณชัยจำปา,ป่าจำปีสิรินธร และน้ำตกสวนมะเดื่อให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดลพบุรี

2. เพื่อก่อสร้างอาคารคลุมหลุมขุดค้นและอาคารจัดแสดงพิพิธภัณฑ์สถานชุมชนแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

3. เพื่อพัฒนาปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์และเป็นการอนุรักษ์เมืองโบราณชัยจำปาและป่าจำปีสิรินธรให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ของจังหวัดลพบุรี

4. เพื่อพัฒนาปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์น้ำตกสวนมะเดื่อให้เป็นอุทยานการศึกษาธรรมชาติน้ำตกสวนมะเดื่อตำบลห้วยขุนราม

เป้าหมายของโครงการ

แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

1. ก่อสร้างอาคารคลุมหลุมขุดค้น 1 หลัง (หลุมที่ 2 และ 3)

2. ก่อสร้างอาคารจัดแสดงพิพิธภัณฑ์สถานชุมชน 1 หลัง

3. ค่าอนุรักษ์จัดนิทรรศการอาคารพิพิธภัณฑ์สถานชุมชน

(โดยภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร)

เมืองโบราณชัยจำปาและป่าจำปีสิรินธร

1. ปรับปรุงถนนลูกรังบดอัดเชื่อมคูเมืองเก่าซบจำปาและรอบป่าจำปาลีสิรินทร ระยะทาง 3.3 กิโลเมตร
2. ปรับปรุงเปลี่ยนสะพานไม้เดินชมป่าจำปาลีสิรินทรให้เป็นสะพานคอนกรีตเสริม เหล็กถายไม้ธรรมชาติระยะทาง 1.3 กิโลเมตร
3. ขุดลอกสระน้ำป่าจำปาลีสิรินทร จำนวน 4 ไร่
4. ก่อสร้างระบบประปาถังแชมเปญพร้อมเจาะบ่อบาดาลพร้อมวางท่อระยะทาง 800 เมตร และเดินระบบไฟฟ้า
5. ซ่อมแซมศาลาพักระหว่างทางสะพานเดินชมป่าจำปาลีสิรินทร จำนวน 3 หลัง
6. ปรับปรุงและต่อเติมอาคารพิพิธภัณฑสถานและศูนย์การเรียนรู้เมืองโบราณซบจำปา และป่าจำปาลีสิรินทร (โรงเรียนท่าหลวงวิทยา)

น้ำตกสวนมะเดื่อ

1. ก่อสร้างห้องน้ำมาตรฐานบริการนักท่องเที่ยว 8 ห้อง จำนวน 1 แห่ง
2. ก่อสร้างระบบประปาห้องถังแชมเปญพร้อมเจาะบ่อบาดาลและวางท่อน้ำ ระยะทาง 600 ม. จำนวน 1 แห่ง
3. ก่อสร้างอาคารอเนกประสงค์ จำนวน 1 หลัง
4. ปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ปลูกต้นไม้เป็นแนวเขตรั้วน้ำตกสวนมะเดื่อ
5. ก่อสร้างลานจอดรถนักท่องเที่ยวที่วน้ำตกสวนมะเดื่อ

ระยะเวลาดำเนินการ เดือนมกราคม ถึงเดือนกันยายน พ.ศ.2548

งบประมาณจากแผนยุทธศาสตร์จังหวัดลพบุรีเพื่อการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

ชื่อโครงการ ประชาสัมพันธ์เชิงรุกเพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ แหล่งท่องเที่ยวศักยภาพสูง แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
2. แหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมที่สนับสนุนการท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพและขยายโอกาสด้านการตลาด
3. เพื่อกระตุ้นและส่งเสริมประชาสัมพันธ์แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวให้ผู้ประกอบการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

เป้าหมายของโครงการ

- นักท่องเที่ยวกลุ่มนักเรียน – นักศึกษา ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ
- กลุ่มบริษัทการท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ

ระยะเวลาดำเนินการ วันที่ 2-5 มีนาคม 2549

ชื่อโครงการ พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวรอบเขื่อนป่าสักฯ รองรับนักท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี (ต่อเนื่อง) แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว และ น้ำตกสวนมะเดื่อ ในปีงบประมาณ 2549 และ 2550

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อพัฒนาปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์และเป็นการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานชุมชนแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

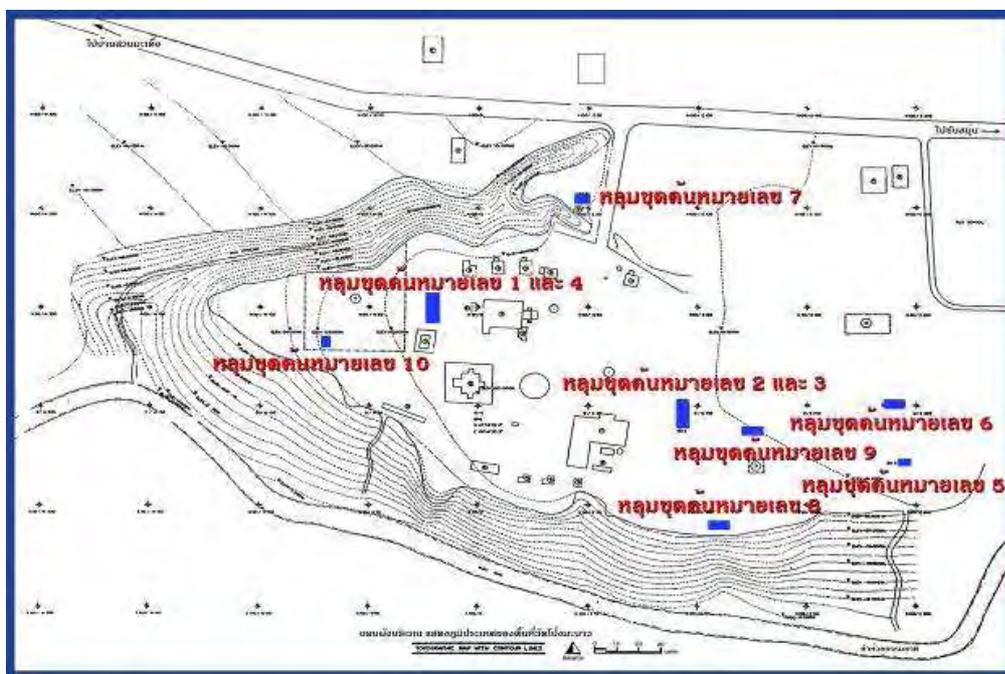
2. เพื่อพัฒนาปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์น้ำตกสวนมะเดื่อให้เป็นอุทยานการศึกษาธรรมชาติน้ำตกสวนมะเดื่อตำบลห้วยขุนราม

ระยะเวลาดำเนินการ อยู่ในช่วงทำแผนของงบประมาณ

ภาคผนวก ข

สรุปความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมบางประการของคนก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านโป่งมะนาว โดย รศ.สุรพล นาคะพินธุ

การศึกษาเรื่องโบราณคดีของบ้านโป่งมะนาวเท่าที่ผ่านมาจนถึงขณะนี้ ประกอบด้วยการออกปฏิบัติงานของโครงการศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวรวม 6 ครั้ง และได้ดำเนินการขุดค้นแล้ว ในพื้นที่รวม 10 หลุมขุดค้น ซึ่งกระจายอยู่ ณ บริเวณต่างๆ ในพื้นที่แหล่งโบราณคดี ดังแสดงในผังบริเวณของแหล่งโบราณคดีต่อไปนี้

ภาพที่ 20 แผนผังแสดงตำแหน่งของหลุมขุดค้นทั้ง 10 หลุม ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

กล่าวโดยรวมได้ว่า หลักฐานทางโบราณคดีประเภทหลักที่พบมากที่สุดในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวถึงขณะนี้ ได้แก่ ที่ฝังศพของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ ช่วงสมัยเหล็ก และแม้ว่าการขุดค้นทางโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีนี้ยังไม่เสร็จอย่างสมบูรณ์ รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่พบในการขุดค้นก็ยังคงอยู่ในระหว่างการศึกษาและวิเคราะห์ แต่ก็สามารถสรุปถึงลักษณะวัฒนธรรมของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านโป่งมะนาวได้บางประการ ดังนี้

แบบแผนการใช้พื้นที่ภายในชุมชน

การพยายามวิเคราะห์แบบแผนการใช้พื้นที่ภายในชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านโป่งมะนาว ใช้การวิเคราะห์แบบแผนการกระจายตัวของหลักฐานทางโบราณคดี(Distribution Analysis) เป็นแนวทางของการศึกษา

โดยทั่วไปแล้ว การวิเคราะห์แบบแผนการกระจายตัวของหลักฐานทางโบราณคดี เป็นการศึกษาและวิเคราะห์ตำแหน่งที่พบหลักฐานทางโบราณคดีเพื่อหาว่าหลักฐานประเภทใด หน่วยใด ชั้นใด กลุ่มใด ถูกทิ้งอยู่ ณ ทำเลใด/ ตำแหน่งใด หรือ แพร่กระจายอยู่ ณ ทำเลใด/ตำแหน่งใด ทั้งนี้ การแพร่กระจายของหลักฐานทางโบราณคดี แบ่งได้เป็น

ก. - การแพร่กระจายในแนวตั้ง (Vertical Distribution)

ข. - การแพร่กระจายในแนวราบ (Horizontal Distribution)

นักโบราณคดีมักวิเคราะห์แบบแผนการกระจายตัวของหลักฐานทางโบราณคดี โดยมีจุดมุ่งหมายเบื้องต้น คือ

1. เพื่อหาว่าหลักฐานใด พบที่ตำแหน่งไหน
2. เพื่อพยายามตอบคำถามว่า เหตุใดหลักฐานทางโบราณคดีบางชั้น บางชุด บางหน่วย บางประเภท ฯลฯ จึงพบอยู่ ณ บางทำเลของแหล่ง และเหตุใดหลักฐานทางโบราณคดีบางประเภท จึงไม่พบ ที่ทำเลนั้น แต่กลับได้พบ ณ ทำเลอื่น หรืออื่นๆ
3. เพื่อหาว่า โบราณศิลปวัตถุ(Artifacts) หรือ นิเวศวัตถุ(Ecofacts) หรือ ร่องรอยกิจกรรมมนุษย์(Features) ต่างๆที่พบ มีหน้าที่เชิงสังคมวิทยาแบบใด ทั้งนี้ หน้าที่เชิงสังคมวิทยาของหลักฐานทางโบราณคดี แบ่งออกเป็นประการต่างๆ ดังนี้

ก. หน้าที่สามัญในครัวเรือน(Family/Domestic Function)

หมายถึงหมายถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถบ่งบอกถึงพฤติกรรมและกิจกรรมการดำรงชีวิตสามัญประจำวันทั่วไป หลักฐานทางโบราณคดีที่จัดอยู่ในหน้าที่ประเภทนี้ ได้แก่ สิ่งของและเครื่องมือใช้สอยในครัวเรือน สำหรับการดำรงชีวิตสามัญประจำวัน เครื่องประดับ ของเล่น เป็นต้น

ข. หน้าที่ด้านเศรษฐกิจ(Economic Function) หมายถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถบ่งบอกถึงลักษณะทางเศรษฐกิจด้านการผลิต การกระจายผลผลิต การบริโภคผลผลิตในระดับหัตถกรรมและอุตสาหกรรม

หลักฐานทางโบราณคดีที่จัดอยู่ในหน้าที่ประเภทนี้ ได้แก่ วัตถุดิบ วัตถุดิบที่เปลี่ยนรูปแล้วบางส่วน ผลผลิตที่ทำเสร็จแล้ว เศษวัสดุเหลือทิ้ง(ขยะ)จากการผลิตงานหัตถกรรม เครื่องมือ อุปกรณ์สำหรับขั้นตอนต่างๆ ในงานหัตถกรรม เป็นต้น

ในบางครั้ง เส้นทางการคมนาคม ทั้งทางบกและทางน้ำ ก็สามารถใช้เป็นหลักฐานบ่งชี้ว่า แหล่งโบราณคดีบางแห่งมีหน้าที่หลักทางด้านเศรษฐกิจ หรือบางครั้ง กระดูกสัตว์ก็บ่งบอก เศรษฐกิจการผลิตอาหารได้

ค. หน้าที่เชิงการเมืองการปกครอง(Political Function) หมายถึงหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมพิเศษที่สัมพันธ์กับประชากรที่มีหน้าที่ด้านการควบคุมสังคม-วัฒนธรรม หรือเป็นหลักฐานที่เป็นสัญลักษณ์แสดงสถานภาพพิเศษที่ต่างจากคนส่วนใหญ่ในสังคม/วัฒนธรรม ตัวอย่างหลักฐานทางโบราณคดีที่มีหน้าที่นี้ ได้แก่ หลุมฝังศพกษัตริย์ สัตว์บูชาในหลุมฝังศพ วัตถุที่มีค่าสูงมาก สิ่งก่อสร้างใหญ่ๆ ฯลฯ

ง. หน้าที่ด้านลัทธิความเชื่อ (Religious Function)

หมายถึงวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ศาสนา และลัทธิความเชื่อ ตัวอย่างหลักฐานที่มีหน้าที่นี้ ได้แก่ เทวรูป รูปเคารพ ศาสนสถาน ฯลฯ

4. เพื่อหาความสัมพันธ์ (Association) ของหลักฐานทางโบราณคดีชั้นต่างๆ ชุดต่างๆ กลุ่มต่างๆ ประเภทต่างๆ ที่ถูกทิ้งอยู่ ณ ทำเลเดียวกัน ในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อให้สามารถแปลความหมายถึงพฤติกรรมและกิจกรรมของมนุษย์ที่ เกี่ยวข้องกับหลักฐานทางโบราณคดีชั้นต่างๆ ชุดต่างๆ กลุ่มต่างๆ ประเภทต่างๆ ที่กำลังวิเคราะห์อยู่นั้น

โดยทั่วไปแล้ว การวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีด้วยวิธีนี้ สามารถช่วยทำความเข้าใจปัญหาทางวิชาการโบราณคดีหลายประการ

ในกรณีของการวิจัยเรื่องเฉพาะแหล่งโบราณคดีแห่งเดียว(Single Site Research) การวิเคราะห์แบบแผนการกระจายตัวของหลักฐานทางโบราณคดี สามารถช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับแบบแผนการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ในครัวเรือน เช่น การแยกพื้นที่ในครัวเรือนสำหรับทำกิจกรรมตามเพศ ตามอายุ ฯลฯ และ แบบแผนการจัดระเบียบการใช้พื้นที่ภายในชุมชน เช่น การแยกพื้นที่ทำกิจกรรมในชุมชนตามอาชีพ ฐานะ สถานะ บทบาทหน้าที่ ฯลฯ

ส่วนในกรณีของการวิจัยเรื่องโบราณคดีระดับภูมิภาค(Regional Research) นั้น การวิเคราะห์แบบแผนการกระจายตัวของหลักฐานทางโบราณคดี สามารถช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับแบบแผนการเลือกทำเลที่ตั้งชุมชน เช่น ช่วยให้ทราบว่ามีการตั้งชุมชนทางวัฒนธรรม หรือปัจจัยทางวัฒนธรรม เป็นองค์ประกอบหลักของแบบแผน นอกจากนี้ ยังสามารถช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับหน้าที่ของชุมชน โดยช่วยให้ทราบว่าแหล่งใดเป็นชุมชนที่มีหน้าที่ใดในทั้งระบบชุมชนของภูมิภาค

ซึ่งอาจประกอบไปด้วย ชุมชนที่อยู่อาศัยสามัญ แหล่งอุตสาหกรรม เมืองท่า ศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนค้าขาย ศูนย์กลางทางศาสนา-ความเชื่อ ศูนย์กลางการปกครอง ฯลฯ

ผลของการขุดค้นในหลุมขุดค้นหมายเลข หมายเลข 1 หมายเลข 4 และหมายเลข 7 ซึ่งอยู่ทางครึ่งตะวันตกของแหล่งโบราณคดี รวมทั้งในหลุมขุดค้นหมายเลข 2 และ 3 ซึ่งอยู่ทางครึ่งตะวันออกของแหล่งโบราณคดีนั้น แสดงให้เห็นว่า พื้นที่บริเวณหลุมขุดค้นเหล่านี้ เป็นพื้นที่ที่คนยุคก่อนประวัติศาสตร์ใช้สำหรับฝังศพประชากรในชุมชนเท่านั้น ดังได้พบที่ฝังศพตั้งแต่ในชั้นทับถมทางโบราณคดีระดับบนๆ ซึ่งลึกจากผิวดินปัจจุบัน โดยเฉลี่ยประมาณ 40 เซนติเมตร ลงไปจนถึงระดับดินธรรมชาติดั้งเดิมซึ่งอยู่ลึกจากผิวดินเฉลี่ยประมาณ 2 เมตร

การขุดค้นในหลุมขุดค้นหมายเลข 5 ถึงหมายเลข 9 ซึ่งอยู่ทางครึ่งตะวันออกของแหล่งโบราณคดี ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ใกล้ลำห้วยที่ไหลผ่านทางใต้ของแหล่งโบราณคดีและพื้นที่ใกล้ริ้วด้านตะวันออกของวัดโป่งมะนาวน่าจะเป็นบริเวณย่านที่อยู่อาศัยของประชากรยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านโป่งมะนาว แต่ประชากรที่อยู่อาศัย ณ ที่แห่งนี้อาจไม่หนาแน่นมาก

ส่วนการขุดค้นในหลุมขุดค้นหมายเลข 10 ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้ขอบด้านตะวันตกของแหล่งโบราณคดี และเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้จุดที่ลำห้วยธรรมชาติ 2 สายบรรจบกันนั้น พบว่าบริเวณหลุมขุดค้นนี้ คงเป็น พื้นที่ทำกิจกรรมการอยู่อาศัยสามัญ(Domestic Activity Area) หรือใช้เป็นพื้นที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยนั่นเอง และเป็นไปได้มากกว่า เป็นพื้นที่ที่มีคนใช้อยู่อาศัยหนาแน่นกว่าทางครึ่งตะวันออกของแหล่งโบราณคดี

สิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่งที่ได้จากการขุดค้นในพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีส่วนที่อยู่ห่างจากแนวลำห้วยก็คือ ได้พบว่าในระดับชั้นทับถมทางโบราณคดีตอนบนๆที่อยู่เหนือระดับชั้นที่ฝังศพของพื้นที่ส่วนนี้ ไม่พบร่องรอยแสดงการใช้พื้นที่เป็นเขตที่ตั้งบ้านเรือนพักอาศัยหรือเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมเกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยสามัญในยุคก่อนประวัติศาสตร์ แต่ได้พบเพียงเฉพาะร่องรอยของการใช้พื้นที่สำหรับฝังศพ และพบโครงกระดูกคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ทั้งที่สมบูรณ์ทั้งโครง และไม่สมบูรณ์แต่พบเพียงกระดูกบางชิ้น หลักฐานเช่นนี้แสดงว่า พื้นที่หลุมขุดค้นในพื้นที่นี้ทุกหลุม ล้วนอยู่ในเขตพื้นที่สุสานของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่าสุสานของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวนั้น มีขนาดใหญ่ อาจครอบคลุมพื้นที่ขนาดยาวประมาณ 100 เมตรและอาจกว้าง ไม่น้อยกว่า 100 เมตร เช่นกัน

การศึกษาแบบแผนการกระจายตัวของหลักฐานทางโบราณคดี ที่พบจากการศึกษาในหลุมขุดค้นต่างๆ ดังที่กล่าวข้างต้นนั้น โดยเฉพาะ การขุดค้นพบชั้นทับถมทางโบราณคดีที่แสดงถึง

การใช้พื้นที่ใกล้จุดที่ลำห้วยธรรมชาติ 2 สายบรรจบกัน เป็นพื้นที่ทำกิจกรรม การอยู่อาศัยสามัญ และการใช้พื้นที่ตอนกลางส่วนที่อยู่ห่างจากแนวลำห้วยเป็นที่ทำกิจกรรมด้านลัทธิความเชื่อ หรือใช้ในการฝังศพเท่านั้น ช่วยให้สามารถสรุปถึงแบบแผนการใช้ประโยชน์พื้นที่ภายในชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยเหล็ก ที่บ้านโป่งมะนาวได้ โดยสรุปได้ว่า คนยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยเหล็กที่บ้านโป่งมะนาวคงเลือกสร้างบ้านเรือนเรียงรายในบริเวณพื้นที่ใกล้ลำห้วย หรือกระจายไปตามแนวริมฝั่งของลำห้วย ในขณะที่ตั้งใจจัดบริเวณตอนกลางของพื้นที่ตั้งชุมชนไว้เป็นสุสานรวมที่ประชากรทั้งชุมชนใช้ร่วมกัน

อนึ่ง สุสานในยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้น จัดได้ว่าเป็นสถานที่สำคัญและเป็นศูนย์กลางของความเชื่อในชุมชน การจัดพื้นที่ขนาดใหญ่ไว้เป็นสุสาน โดยเฉพาะเช่นนี้ ยังแสดงให้เห็นว่า สังคมของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านโป่งมะนาว จะต้องเป็นสังคมที่มีโครงสร้างซับซ้อน โดยน่าจะต้องมีสมาชิกที่มีสิทธิและอำนาจแตกต่างกัน สมาชิกในสังคมบางคนจึงสามารถควบคุมบังคับให้จัดสรรพื้นที่ขนาดใหญ่ไว้เป็นสุสาน โดยเฉพาะ ซึ่งจัดเป็นพื้นที่สำคัญสำหรับใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

ประเพณีการปลงศพของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านโป่งมะนาว

โครงกระดูกคนยุคก่อนประวัติศาสตร์เท่าที่ขุดค้นพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จนถึงขณะนี้ จัดเป็นโครงกระดูกคนยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยเหล็ก ซึ่งได้พบทั้งโครงกระดูกของเด็กและผู้ใหญ่ ทั้งเพศหญิงและชาย

ทองศักดิ์ เลิศพิพัฒน์วรกุล(2546) ได้ทำการศึกษาหาร่องรอยผิดปกติบนตัวอย่างโครงกระดูกคนส่วนหนึ่งที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว เพื่อจัดทำสารนิพนธ์ประกอบการสำเร็จการศึกษาระดับปริญญา ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี พ.ศ. 2546 โดยมีรองศาสตราจารย์ นายแพทย์สรโรจ แสงวิเชียร จากภาควิชากายวิภาคศาสตร์ ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและให้แนะนำร่วมด้วย

การศึกษาครั้งนี้ไม่พบร่องรอยของการตายด้วยสาเหตุรุนแรง ไม่พบร่องรอยของโรคภัยที่ร้ายแรง เช่น โรคเรื้อน มะเร็ง หรือวัณโรคที่กระดูก ร่องรอยโรคที่พบบนกระดูกคนในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นโรคที่ไม่ร้ายแรงนัก เช่น โรคฟันผุ โรครำมะนาด หนองใน โพรงฟัน ฟันคุด โรคข้อเสื่อม ปริมาณของตัวอย่างที่พบร่องรอยโรคภัยมีไม่มากเมื่อเทียบกับตัวอย่างที่ไม่พบร่องรอยโรค จึงแสดงให้เห็นว่าประชากรยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านโป่งมะนาวน่าจะมีสุขภาพดีพอสมควร

นอกจากนี้ ยังพบลักษณะความผิดปกติที่ไม่ได้แสดงถึงการเป็นโรคแต่แสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ในอดีตหรือลักษณะทางกายภาพบางประการ เช่น

- ลักษณะความผิดปกติของกระดูกที่แสดงให้เห็นถึงการได้รับบาดเจ็บหรือการมีบาดแผลที่ค่อนข้างรุนแรงของเจ้าของโครงกระดูกแต่ไม่ได้เป็นบาดแผลถึงกับทำให้เสียชีวิต

- ร่องรอยผิดปกติบนกระดูกต้นแขน(Humerus) ที่แสดงให้เห็นว่าเจ้าของโครงกระดูกเมื่อยังมีชีวิตนั้นเป็นผู้ที่ต้องใช้กำลังแขนมากอยู่เสมอ

เมื่อนำข้อมูลเดิมที่พบในการขุดค้นหลุมขุดค้นหมายเลข 1 ถึงหมายเลข 4 ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ฝังศพรวมของชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์บ้านโป่งมะนาว มาศึกษาร่วมกับข้อมูลเรื่องการพบภาชนะดินเผาบรรจุศพทารกในหลุมขุดค้นหมายเลข 6 และข้อมูลใหม่เรื่องภาชนะบรรจุศพทารกที่พบในการขุดค้นครั้งล่าสุดในหลุมขุดค้นหมายเลข 10 ของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ซึ่งอยู่ห่างจากหลุมขุดค้นหมายเลข 6 ไปทางตะวันออกประมาณ 200 เมตร ทำให้สามารถสรุปความรู้เรื่องประเพณีการปลงศพของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเพิ่มขึ้นจากความรู้เดิมที่ได้ก่อนหน้านี้(ดู สุรพล นาถะพินธุ 2545, 2546 ก, 2546 ข) โดยสามารถสรุปเพิ่มในขณะนี้ได้ว่า ชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยเหล็กที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวมีประเพณีการปลงศพ 2 แบบ

การปลงศพแบบที่ 1

เป็นประเพณีการฝังศพแบบปกติ ที่พบว่าใช้กับทุกเพศและวัย และคงใช้สำหรับปลงศพคนที่เคยมีชีวิตอยู่ช่วงหนึ่งแล้วจึงได้เสียชีวิตลง กรณีเช่นนี้จะปลงศพด้วยการฝังศพในพื้นที่สุสานรวมของชุมชน และฝังศพไว้ในหลุมตื้นๆ โดยจัดให้ศพอยู่ในท่านอนหงายเหยียดยาว ในการฝังหลายศพ มีการจงใจทาบภาชนะดินเผาหลายใบให้แตก จากนั้นนำเศษจากภาชนะดินเผาที่ถูกทาบแตกมาปูรองบริเวณที่จะฝังศพ ก่อนวางศพทับลงไป แล้วจึงนำดินมากลบทับศพให้มีลักษณะเป็นพูนดินเหนือศพ บางครั้งมีการใช้ก้อนหินทับบนพูนดินเหนือศพ หรือวางรอบพูนดินเหนือศพ

ภาพที่ 21 ตัวอย่างที่ฝังศพที่มีภาชนะดินเผาที่ถูกจงใจทาบให้แตกปูรองอยู่ข้างใต้

ภาพที่ 22 ร่องรอยพูนดินเหนียวและก้อนหินทับบนพูนดินของฝิ่งศพหมายเลข 1 ในหลุม
ขุดค้นหมายเลข 2 ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

ในการปลงศพวิธีนี้ มักมีการฝังสิ่งของเครื่องใช้เป็นเครื่องเช่นอุทิศให้กับผู้ตายด้วย เครื่องใช้ประเภทหลักที่ถูกฝังไว้กับทุกศพได้แก่ภาชนะดินเผา ส่วนสิ่งของที่พบฝังอยู่กับเฉพาะบางศพได้แก่ เครื่องมือหรืออาวุธทำด้วยเหล็ก ซึ่งบางครั้งถูกจงใจทำให้งอหรือบิดเบี้ยวไป

การทูลภาชนะดินเผาที่สมบูรณ์ให้แตก และ การจงใจทำให้เครื่องมือเหล็กงอหรือบิดเบี้ยวนั้น สันนิษฐานได้ว่าคงเป็นเพราะคนยุคก่อนประวัติศาสตร์มีความเชื่อว่าเป็นวิธีการที่ทำให้สิ่งของเหล่านั้นตายลง สำหรับฝังอุทิศลงไปให้กับผู้ตาย เมื่อผู้ตายไปเกิดใหม่ก็จะมีสิ่งของเครื่องใช้เหล่านั้นไปใช้ด้วย

ในบางศพยังพบเครื่องประดับทำจากวัสดุชนิดต่างๆ อาทิเช่น ลูกปัดทำจากแก้ว ต่างหูทำจากแก้ว ต่างหูทำจากหินอ่อนสีขาว แหวนทำจากสำริด กำไลและสร้อยข้อมือทำจากสำริด กำไลข้อมือทำจากงาช้าง กำไลข้อมือทำจากเปลือกหอยทะเล และเครื่องประดับลักษณะเป็นแผ่นกลมแบนทำจากกระดองส่วนหน้าอกของเต่า นอกจากนี้ มีโครงกระดูกหลายโครงที่มีกระดูกปลายขาของหมูวางอยู่เป็นเครื่องเช่นด้วย

ภาพที่ 23 เครื่องประดับทำจากกระดองส่วนหน้าอกของเต่า พบในการขุดค้นที่บ้านโป่งมะนาว

ภาพที่ 24 โครงกระดูกคนในที่ฝังศพหมายเลข 8

โครงกระดูกคนในที่ฝังศพหมายเลข 8 พบในการขุดค้นระหว่าง 8-31 ตุลาคม 2544 เป็นโครงกระดูกผู้ใหญ่ สวมต่างหูทำจากแก้วสีเขียวที่หูข้างขวา มีกระดูกปลายขาถูกหมววางอยู่ข้างข้อศอกขวา มีภาชนะดินเผาอย่างน้อย 3 ใบวางอยู่ที่ไหล่ซ้าย

ภาพที่ 25 โครงกระดูกคนในที่ฝังศพหมายเลข 8

เมื่อนำภาชนะดินเผาที่เป็นเครื่องเซ่นออกแล้ว จึงพบว่าโครงกระดูกคนในที่ฝังศพหมายเลข 8 สวมต่างหูทำจากแก้วสีเขียวที่หูข้างขวา และสวมต่างหูทำจากหินอ่อนสีขาวที่หูข้างซ้าย ข้างใหญ่ซ้ายยังมีใบหอกเหล็กวางเป็นเครื่องเซ่นอีก 2 ชิ้น

ภาพที่ 26 ต่างหู

ต่างหูทำจากแก้วสีเขียวและต่างหูทำจากหินอ่อนสีขาวที่พบข้างศีรษะของโครงกระดูกคนในที่ฝังศพหมายเลข 8

ภาพที่ 27 ลูกปัดแก้ว

ลูกปัดแก้วสีฟ้าและสีเขียวอ่อน พบเรียงรายเป็นแนวยาวบริเวณข้างแกนของโครงกระดูกโครงหนึ่ง

การปลงศพแบบที่ 2

เป็นการปลงศพแบบพิเศษที่ใช้สำหรับปฏิบัติกับศพทารกที่เสียชีวิตเมื่อคลอด โดยจะนำศพทารกบรรจุลงในภาชนะดินเผาใบใหญ่ อาจจัดวางศพให้อยู่ในท่านั่ง จากนั้นใช้ภาชนะดินเผาทรงพานวางทับเป็นฝาปิดที่ปากภาชนะดินเผาใบใหญ่ โดยให้ส่วนฐานของพานอยู่ในภาชนะใบใหญ่ แล้วนำภาชนะดินเผาบรรจุศพทารกนี้ฝังไว้ในเขตที่อยู่อาศัย ทั้งนี้ มีความเป็นไปได้ว่าอาจฝังไว้ที่บ้านที่อยู่อาศัย ไม่นำไปฝังในสุสานรวมของชุมชน ซึ่งในเขตสุสานรวมของชุมชนนั้น ได้พบว่าการปลงศพโดยฝังให้ศพอยู่ในท่านอนหงายเหยียดยาวเท่านั้น

ภาพที่ 28 ภาชนะบรรจุศพทารกใบที่ 1

พบในหลุมขุดค้นหมายเลข 10 ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

ภาพที่ 29 ภาพขณะบรรจุศพทารกใบที่ 2

ภาพขณะบรรจุศพทารกใบที่ 2 พบในหลุมขุดค้นหมายเลข 10 ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

ภาพที่ 30 ภาพขณะบรรจุศพทารก

ภาพขณะบรรจุศพทารก พบในหลุมขุดค้นหมายเลข 6 ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

เทคโนโลยีด้านโลหกรรมที่บ้านโป่งมะนาว

เทคโนโลยีด้านโลหะสำริด

หลักฐานทางโบราณคดีลักษณะพิเศษที่พบในการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านโป่งมะนาว ชิ้นหนึ่งได้แก่ใบหอกที่ทำจากโลหะ 2 ชนิด (Bimetallic Spearpoint) ที่พบในที่ฝังศพในหลุมขุดค้นหมายเลข 4 ซึ่งอยู่บริเวณพื้นที่ครึ่งตะวันตกของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ที่ฝังศพที่พบใหม่นี้ได้จัดไว้เป็นที่ฝังศพหมายเลข 7 ของหลุมขุดค้นหมายเลข 4

ในที่ฝังศพหมายเลข 7 นี้ ได้พบโครงกระดูกมนุษย์เพศชาย วัตถุที่พบถูกฝังอยู่ร่วมกับโครงกระดูกนี้ประกอบด้วยภาชนะดินเผา 1 ใบ วางอยู่ใต้ต้นแขนขวา ถูกปิดทำจากหินคาร์เนเลียน 1

ลูกพบที่บริเวณกระดูกสันหลังส่วนคอ กำไลสำริดสวมอยู่ที่แขนข้างขวา และใบหอกที่ทำจากโลหะ 2 ชนิด ซึ่งถูกงัดใจทำให้เสียหาย โดยตีจนงอเป็นวงโค้งวางอยู่ข้างไหล่ซ้าย

ภาพที่ 32 ใบหอกทำด้วยโลหะ 2 ชนิด

ภาพที่ 31 ที่ฝังศพหมายเลข 7

การงัดใจทำให้ใบหอกชิ้นนี้เสียโดยตีให้งอเป็นวงโค้ง สะท้อนถึงประเพณีการทำให้สิ่งของเครื่องใช้เสียหายหรืออาจเรียกว่าเสียชีวิตก่อนที่จะฝังลงไปพร้อมกับผู้ตาย นักโบราณคดีส่วนใหญ่เชื่อกันว่าแสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับการไปเกิดใหม่ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับผู้ตาย ประเพณีเช่นนี้เคยพบมาก่อนแล้วที่แหล่งโบราณคดีหลายแห่งทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นได้พบตั้งแต่ช่วงสมัยต้นของวัฒนธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง ซึ่งจัดเป็นยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยสำริด ดังได้พบใบหอกสำริดของวัฒนธรรมที่บ้านเชียงสมัยต้น 1 ชิ้น ที่ถูกงัดใจทำให้ส่วนปลายงอโค้ง

ภาพที่ 33 ใบหอกสำริดพบในชั้นวัฒนธรรมสมัยต้นที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง ส่วนปลายหอกถูกงัดใจทำให้งอโค้ง

ภาพที่ 34 ไบฮอกเหล็กถูกงอใจงอ

ไบฮอกเหล็กถูกงอใจงอ พบในหลุมฝังศพหลุมหนึ่งของแหล่งโบราณคดีบ้านท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ 35 ที่ฝังศพจุดหนึ่งของแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

มีไบฮอกที่ถูกงอจนพับฝังอยู่ด้วยไบฮอกที่ทำด้วยโลหะ 2 ชนิดที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวชิ้นนี้ จัดเป็นหลักฐานทางโบราณคดีชิ้นหนึ่งที่แสดงถึงความก้าวหน้าในด้านเทคโนโลยีการทำโลหะของช่างโลหะยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภาคกลางของประเทศไทย

ไบฮอกชิ้นนี้ มีส่วนบ้องสำหรับเข้าด้ามทำด้วยสำริด ส่วนคมหอกทำด้วยเหล็ก บริเวณจุดต่อระหว่างส่วนบ้องและส่วนคมหอกเห็นได้ชัดเจนว่ามีเนื้อโลหะสำริดช่วงส่วนต้นของบ้องหุ้มทับบนเนื้อเหล็กช่วงล่างของคมหอก โลหะสำริดบริเวณนี้มีลวดลายละเอียดประณีตประดับ โดยประกอบไปด้วยลวดลายลักษณะคล้ายลายขัด ลายเส้นโค้งหลายเส้นซ้อนกัน ลายเส้นตรงพันรอบส่วนบ้อง และลายเม็ดกลม

ภาพที่ 36 ใบหอกทำด้วยโลหะ 2 ชนิด พบในที่ฝังศพหมายเลข 7 หลุมขุดค้นหมายเลข 4

แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวส่วนคมหอกที่ทำด้วยเหล็กถูกใจทำให้เสีย โดยตีให้
งอมีลักษณะเป็นวง โค้งก่อนฝังเป็นเครื่องเซ่นให้กับศพ

ภาพที่ 37 บริเวณจุดต่อระหว่างส่วนบ้องที่ทำด้วยสำริดสำริดและคมหอก

บริเวณจุดต่อระหว่างส่วนบ้องที่ทำด้วยสำริดสำริดและคมหอกที่ทำด้วยเหล็กของใบหอก
ทำด้วยโลหะ 2 ชนิด มีส่วนบ้องทำด้วยโลหะสำริดที่ตกแต่งด้วยลวดลายละเอียดประณีตหุ้มทับเนื้อ
โลหะเหล็กของส่วนคมหอก

ลวดลายที่ปรากฏบริเวณรอยต่อระหว่างส่วนบ้องและส่วนคมหอกเช่นนี้ช่วยให้สามารถ
สรุปวิธีการทำใบหอกชิ้นนี้ได้ว่าเริ่มต้นโดยการตีโลหะเหล็กให้ได้ส่วนคมหอกแบบเรียวยาวแหลม
คล้ายใบข้าวก่อน หลังจากนั้นจึงหล่อส่วนบ้องสำริดทับลงบนตอนล่างของส่วนคมหอก ลวดลายที่
ละเอียดประณีตบนส่วนบ้องสำริดนี้ ยังช่วยให้สามารถสรุปขั้นตอนการทำวัตถุชิ้นนี้ได้ว่า การหล่อ
บ้องสำริดทับคมหอกเหล็กนั้นใช้วิธีการหล่อแบบขี้ผึ้งหรือการหล่อแบบสูญขี้ผึ้ง ซึ่งต้อง
ประกอบด้วยการนำดินผสมของเหลวจนพอปั้นได้มาทำแกนดินลักษณะแท่งทรงกรวยยาวต่อ
ออกมาจากส่วนล่างที่ไม่ใช่ส่วนปลายแหลมของคมหอกเหล็กก่อน จากนั้นนำขี้ผึ้งมาหุ้มเป็นชั้น
หนาตามต้องการให้ทับแกนดินทั้งหมด แล้วตกแต่งชั้นขี้ผึ้งให้เป็นทรงกรวยยาว มีความหนา
สม่ำเสมอ ใช้ขี้ผึ้งที่ปั้นเป็นเส้นเล็กๆและเม็ดกลมเล็กๆมาติดทับให้เป็นลวดลายลักษณะเดียวกับที่

ปรากฏอยู่บนส่วนบ้องของใบหอกชิ้นนี้ จากนั้นใช้ดินเนื้อละเอียดผสมของเหลวพอกทับชั้นขี้ผึ้ง เพื่อทำเป็นแม่พิมพ์ชั้นนอก ด้านปลายของแม่พิมพ์ชั้นนอกคงทำเป็นช่องเปิดที่เรียกว่าปากจอก ซึ่งเป็นช่องทางให้ขี้ผึ้งไหลออกมาเมื่อได้รับความร้อนจนละลาย รวมทั้งเป็นช่องทางที่จะเทโลหะเหลวเข้าไปแทนที่ขี้ผึ้งด้วย จากนั้นจึงให้แม่พิมพ์ชั้นนอกแห้งสนิท แล้วจึงนำไปเผาไฟในลักษณะวางให้ช่องเปิดหรือปากจอกคว่ำลง เมื่อขี้ผึ้งได้รับความร้อนก็จะละลายและไหลออกทางปากจอก แล้วถูกเผาไหม้ไป ส่วนเนื้อดินของแม่พิมพ์ก็ค่อยๆ เปลี่ยนเป็นดินเผา เมื่อเผากำจัดขี้ผึ้งออกได้หมดแล้วก็จะได้แม่พิมพ์ที่พร้อมจะเทสำริดเหลวลงไปเป็นส่วนบ้อง ขั้นตอนถัดไปจึงเป็นการหลอมทองแดงผสมกับดีบุก หรืออาจเป็นทองแดงผสมดีบุกและตะกั่วจนหลอมเหลวพร้อมที่จะเทลงในช่องว่างของแม่พิมพ์ ช่วงเวลานี้ต้องมีการนำแม่พิมพ์มาเผาเพื่อเป็นการอุ่นให้ร้อนก่อน จากนั้นจึงเทสำริดที่กำลังหลอมเหลวลงในแม่พิมพ์จนเต็มช่องว่าง จากนั้นจึงให้โลหะเหลวเย็นลงและเปลี่ยนเป็นโลหะแข็ง เมื่อโลหะสำริดเย็นลงแล้วก็ต้องทุบแม่พิมพ์ชั้นนอกออก ตามด้วยการแกะหรือสกัดเอาหุ่นแกนดินชั้นในสุดทิ้ง ถัดจากนั้นจึงทำการตกแต่งรายละเอียดของส่วนบ้องสำริดที่หล่อขึ้นมาซึ่งก็เป็นขั้นตอนสุดท้ายในกระบวนการทำใบหอกชิ้นนี้

ใบหอกที่ทำจากโลหะสองชนิดนั้น ได้เคยมีการพบมาก่อนบ้างแล้วในประเทศไทย ชิ้นที่สำคัญได้แก่ใบหอกที่มีบ้องส่วนทำด้วยสำริดและส่วนคมทำด้วยเหล็กซึ่งพบในการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งจัดเป็นเป็นเครื่องมือที่มีอายุอยู่ในช่วงที่เริ่มมีการใช้เหล็กครั้งแรกๆ ที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง หรือจัดเป็นเครื่องมือของยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยเหล็กช่วงต้นๆ

ภาพที่ 38 ใบหอกทำด้วยโลหะ 2 ชนิดที่พบในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง

เทคโนโลยีด้านเหล็ก

ภาวิณี รัตนเสรีสุข(2546) และ สุรเดช ก้อนทอง(2546) ได้ทำการศึกษาตัวอย่างเครื่องมือเหล็กบางชิ้นที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวเพื่อจัดทำสารนิพนธ์ประกอบการสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี พ.ศ. 2546 งานศึกษาทั้ง 2 ชิ้นเลือกการใช้กล้องจุลทรรศน์อิเล็กตรอน(Scanning Electron Microscope)เป็นอุปกรณ์หลักสำหรับศึกษาโครงสร้างผลึกและองค์ประกอบทางเคมีของตัวอย่างผลของการศึกษาที่นำเสนอแล้วนั้นสามารถให้ความกระจ่างเกี่ยวกับเทคโนโลยีการทำเครื่องมือเหล็กยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคกลางของประเทศไทยได้ดี และแสดงให้เห็นชัดเจนว่าช่างเหล็กผู้ที่ทำเครื่องมือเหล็กชิ้นที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวซึ่งถูกเลือกมาเป็นตัวอย่างในการศึกษานี้มีความชำนาญในการผลิตเครื่องมือจากเหล็กอ่อน(wrought iron)และมีความสามารถอย่างดียิ่งในการปรับปรุงให้เหล็กอ่อนกลายเป็นเหล็กกล้า(steel)ในกระบวนการผลิตเครื่องมือเหล็ก

ความสำคัญของแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว ในภาพรวมเรื่องยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคกลางของประเทศไทย

การศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีในพื้นที่ของภาคกลางประเทศไทย ในช่วงตั้งแต่สิบกว่าปีที่ผ่านมานี้ ได้พบโบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก ซึ่งแสดงว่าพื้นที่ของภาคกลางปัจจุบันนี้มีมนุษย์เริ่มเข้ามาอยู่อาศัยมาตั้งแต่กว่า 4,000 ปีมาแล้ว และตั้งแต่นั้นมาก็มีประชากรเพิ่มมากขึ้น พร้อมทั้งมีวัฒนธรรมและวิทยาการที่พัฒนายิ่งขึ้นตามเวลาที่ผ่านไป

พื้นที่ริมห้วยสวนมะเดื่อบริเวณวัดโป่งมะนาว บ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี ก็เป็นแห่งหนึ่งที่มนุษย์สมัยโบราณเลือกเป็นที่ชุมชนแบบถาวรและอยู่อาศัยต่อกันมาเป็นเวลานาน

โบราณวัตถุและหลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่พบในขณะนี้ แม้ว่ามีเพียงส่วนน้อยที่เป็นตัวอย่างที่ได้มาโดยการขุดค้นตามหลักวิชาการ ในขณะที่ส่วนใหญ่เป็นวัตถุที่ถูกรวบรวมขึ้นมาโดยการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุ แต่ก็ประกอบด้วยวัตถุประเภทเด่นที่เคยพบที่แหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในเขตภาคกลางของประเทศไทยมาก่อน จึงสามารถกำหนดอายุได้ค่อนข้างสะดวก การศึกษาตัวอย่างโบราณวัตถุเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าบริเวณบ้านโป่งมะนาวเคยเป็นทั้งชุมชนและสุสานยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยอาจแบ่งได้เป็น 2 สมัยใหญ่

ชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยแรกสุดของบ้านโป่งมะนาวอาจเป็นชุมชนขนาดใหญ่ไม่ใหญ่นัก อาจจะมีอายุเก่าแก่ถึงราวช่วงใดช่วงหนึ่งระหว่าง 3,500 -3,000 ปีมาแล้ว โบราณวัตถุที่เป็น

ของสมัยดังกล่าวที่พบที่บ้านโป่งมะนาว อย่างน้อยประกอบไปด้วยได้แก่ ขวานหินขัด ลูกปัดและกำไลข้อมือทำจากหินอ่อนสีขาว และลูกปัดและกำไลข้อมือทำจากเปลือกหอยทะเล

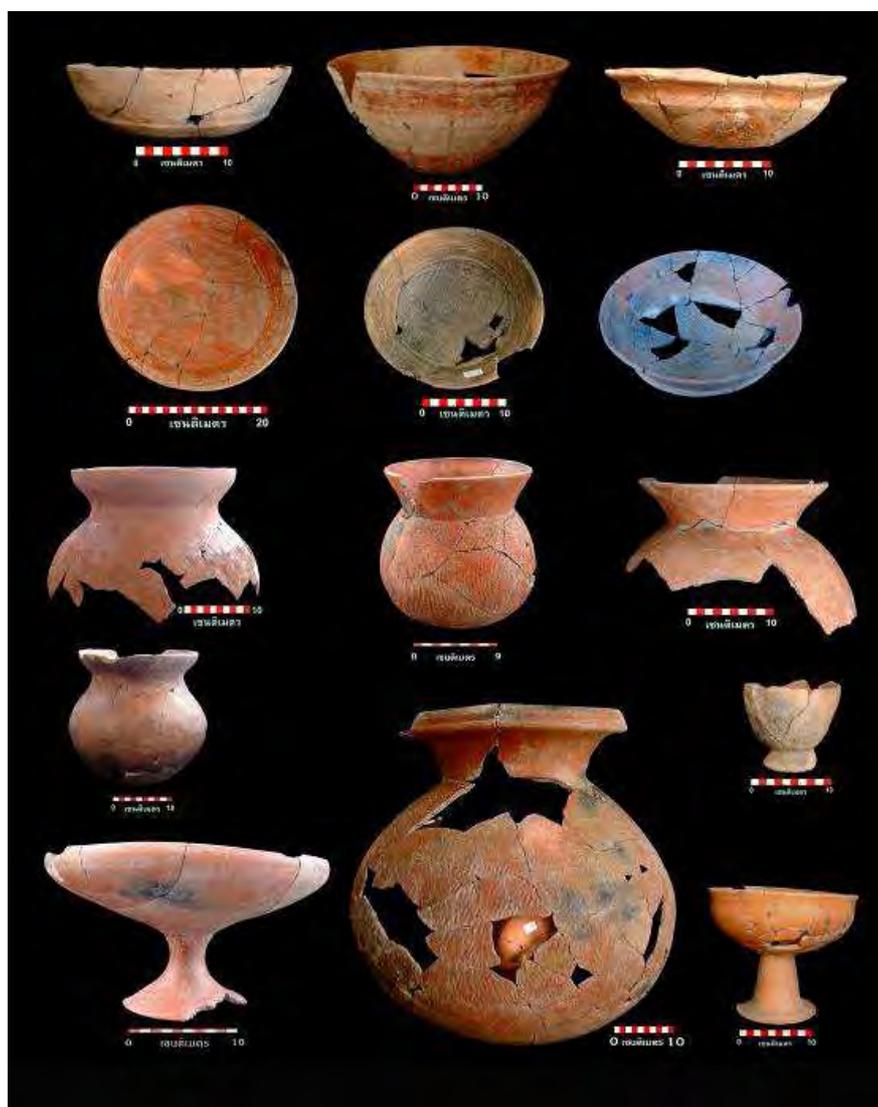
ภาพที่ 39 ขวานหินขัดและลูกปัดทำจากเปลือกหอยทะเลพบในการขุดค้นที่บ้านโป่งมะนาว

ภาพที่ 40 กำไลข้อมือทำจากเปลือกหอยทะเล พบที่บ้านโป่งมะนาว

ส่วนชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยสุดท้ายที่บ้านโป่งมะนาวนั้น คงมีอายุเริ่มต้นเมื่อช่วงใดช่วงหนึ่งในระหว่าง 2,800 – 2,500 ปีมาแล้ว และน่าจะมีช่วงสิ้นสุดลงเมื่อช่วงใดช่วงหนึ่งในระหว่าง 1,800 – 1,500 ปีมาแล้ว โบราณวัตถุและร่องรอยทางโบราณคดีที่เป็นของสมัยดังกล่าวที่พบที่บ้านโป่งมะนาว ได้แก่ โครงกระดูกคนจำนวนมากซึ่งล้วนมีสิ่งของเครื่องใช้เครื่องประดับฝังร่วมอยู่ด้วย สิ่งของที่มักพบถูกฝังร่วมอยู่กับโครงกระดูก ได้แก่ ภาชนะดินเผา กำไลและแหวนสำริด เครื่องมือเหล็ก ลูกปัดหินกึ่งอัญมณี เช่นหิน โมราและหิน โมกุล ลูกปัดแก้ว ส่วนสิ่งของที่พบในปริมาณน้อยได้แก่ แม่พิมพ์ทำด้วยดินเผาใช้สำหรับหล่อหัวลูกศรโลหะ แวดินเผาสำหรับใช้ปั่นเส้นด้าย ลูกกระสุนดินเผา เป็นต้น

หลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่พบทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าตั้งแต่เมื่อยุคก่อนประวัติศาสตร์ ช่วงตั้งแต่ราว 2,500 ปีมาแล้วนั้น บริเวณบ้านโป่งมะนาวได้พัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่มาก ชุมชนนี้มีการจัดพื้นที่บางส่วนไว้เป็นสุสานโดยเฉพาะ ซึ่งแสดงว่าชุมชนนี้มีระบบในการจัดระเบียบสังคม มีประเพณีการทำศพที่ยึดถือร่วมกันในชุมชน โครงกระดูกคนกว่าร้อยโครงที่ถูกลักลอบขุดทำลายไปแล้วที่บริเวณวัดโป่งมะนาว และ โครงกระดูกคนหลายสิบโครงที่พบในการขุดค้นตามหลักวิชาการ โบราณคดีเป็นหลักฐานที่ชี้ชัดเจนว่าชุมชนนี้มีประชากรหนาแน่นมาก

ภาพที่ 41 ตัวอย่างของภาชนะดินเผาบางรูปทรง พบในที่ฝังศพยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

ภาพที่ 42 ตัวอย่างโบราณวัตถุชิ้นพิเศษ ที่พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว

หลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่พบทั้งหมดแสดงให้เห็นว่าตั้งแต่เมื่อยุคก่อนประวัติศาสตร์ ช่วงตั้งแต่ราว 2,500 ปีมาแล้วนั้น บริเวณบ้านโป่งมะนาวได้พัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่มาก ชุมชนนี้มีการจัดพื้นที่บางส่วนไว้เป็นสุสานโดยเฉพาะ ซึ่งแสดงว่าชุมชนนี้มีระบบในการจัดระเบียบสังคม มีประเพณีการทำศพที่ยึดถือร่วมกันในชุมชน โครงกระดูกคนกว่าร้อยโครงที่ถูกลักลอบขุดทำลายไปแล้วที่บริเวณวัดโป่งมะนาว และโครงกระดูกคนหลายสิบโครงที่พบในการขุดค้นตามหลักวิชาการโบราณคดีเป็นหลักฐานที่ชี้ชัดเจนว่าชุมชนนี้มีประชากรหนาแน่นมาก

แม้ว่าสิ่งของเครื่องใช้และเครื่องประดับทำจากวัสดุต่างๆที่คนสมัยโบราณอุทิศให้ศพแต่ละศพจะถูกลักลอบขุดไปขายนักสะสมโบราณวัตถุ ทำให้เราขาดหลักฐานสำหรับการศึกษาหา

ความรู้ไปมหาศาล แต่ก็พอจะทราบได้ว่าเคยมีการพบโบราณวัตถุมากมายในศพเหล่านั้น วัตถุบางชิ้นเป็นสิ่งที่ได้มาจากการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นทั้งที่อยู่ใกล้และไกล

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบแล้วทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าหมู่บ้านยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยเหล็กที่บ้านโป่งมะนาวซึ่งคงเกิดขึ้นเมื่อช่วงราว 2,500 ปีมาแล้วนั้น ได้พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางประชากร ศูนย์กลางเศรษฐกิจและศูนย์กลางทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งแห่งหนึ่งในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยโดยเฉพาะในพื้นที่บริเวณรอยต่อระหว่างที่ราบภาคกลางกับที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ

ศูนย์กลางทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายดังเช่นแหล่งโบราณคดีที่บ้านโป่งมะนาวนี้ น่าจะเป็นชุมชนที่มีส่วนร่วมสำคัญที่ก่อให้เกิดพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมครั้งใหญ่ในสมัยโบราณของภาคกลางประเทศไทย เมื่อช่วงสมัยหลังต่อมา คือในราว 1,500 ปีมาแล้ว ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ภาคกลางของประเทศไทยได้เริ่มมีชุมชนขนาดใหญ่ที่มีคูและคันดินล้อมรอบชุมชน ซึ่งมักถูกเรียกโดยรวมๆว่า “เมืองโบราณสมัยวัฒนธรรมทวารวดี” ขึ้นมา

ในปัจจุบันนี้ โบราณวัตถุและข้อมูลทางโบราณคดีที่ได้มาจากการศึกษาแหล่งโบราณคดีที่บ้านโป่งมะนาวได้จัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑสถานชุมชนบ้านโป่งมะนาว ซึ่งอยู่ภายในบริเวณวัดโป่งมะนาว บ้านโป่งมะนาว ตำบลห้วยขุนราม อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวนิรมล พงศ์สถาพร
ที่อยู่	271/95 ถนนเดิมบาง ตำบลมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร 74000
ที่ทำงาน	สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ 451 ถนนซูเปอร์ไฮเวย์ ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ โทรศัพท์ 0-5322-262
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2544	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกโบราณคดี วิชาโทพิพิธภัณฑสถานศึกษา จากมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ
พ.ศ.2548	ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ.2545-2547	ภัณฑารักษ์ ประจำพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครศรีอยุธยา
พ.ศ.2547-2548	นักโบราณคดี ประจำสำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา
พ.ศ.2550-ปัจจุบัน	นักโบราณคดี ระดับปฏิบัติการ ประจำสำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่